

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΣΤΙΣ
«ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ»**

Διπλωματική Εργασία

**ΟΙ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΡΩΣΙΑΣ – ΤΟΥΡΚΙΑΣ
ΚΑΤΑ ΤΟΝ 20^ο ΚΑΙ 21^ο ΑΙΩΝΑ:
Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΤΟΥΣ ΥΠΟ ΤΟ ΠΡΙΣΜΑ ΤΟΥ
ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ**

Επιβλέπων Καθηγητής: Ευρυβιάδης Λ. Μάριος

Δημήτριος Γερ. Γκούβας

Πειραιάς, 2009

*Στους γονείς μου Γεράσιμο και Μαρία και στην αδελφή μου Κωνσταντίνα,
ως αντίδωρο στην ποικιλόμορφη προσφορά τους και την αείροη συμπαράστασή τους.*

**ΟΙ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΡΩΣΙΑΣ – ΤΟΥΡΚΙΑΣ
ΚΑΤΑ ΤΟΝ 20^Ο ΚΑΙ 21^Ο ΑΙΩΝΑ:
Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΤΟΥΣ
ΥΠΟ ΤΟ ΠΡΙΣΜΑ ΤΟΥ ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ**

**Γκούβας Δημήτριος
του Γεράσιμου**

*Σημαντικοί όροι: Ρωσοτουρκικές Σχέσεις, Ενεργειακή Στρατηγική & Γεωπολιτική,
Κασπία – Καύκασος – Κεντρική Ασία, Πετρελαιοαγωγοί, Φυσικό Αέριο*

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το θέμα της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι ο προσδιορισμός και η ανάδειξη των διμερών διπλωματικών σχέσεων Ρωσίας και Τουρκίας, έτσι όπως χαράσσονται από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, και όπως αρχίζουν πλέον να διαμορφώνονται υπό το πρίσμα της ενεργειακής στρατηγικής και της γεωπολιτικής, στο υπό διαμόρφωση πολυπολικό διεθνές γίγνεσθαι, στην αυγή του 21^{ου} αιώνα. Κατόπιν μιας εισαγωγικής παρουσίασης, στην οποία τα γεγονότα και οι διαδικασίες διατυπώνονται με χρονολογική ακολουθία, όχι ως μια απλή αφηγηματική ιστορία των σχέσεων Ρωσίας και Τουρκίας, αλλά μάλλον ως μια προσπάθεια χάραξης και καθορισμού των κύριων φάσεων της αλλαγής και των μεταβατικών σταδίων των μεταξύ τους σχέσεων, ακολουθεί στη συνέχεια η κατάδειξη της εκατέρωθεν ενεργειακής στρατηγικής, της πολιτικής και της μετάβασης των δύο χωρών από τον αρχικό ανταγωνισμό σε μια πιθανή μακροπρόθεσμη οικονομική συνεργασία υπό την κοινή συνισταμένη της ενέργειας.

Σκοπός αυτής της εργασίας είναι α) να ερευνηθεί και εν συνεχεία να προσδιοριστεί το πλαίσιο άσκησης της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής (με τη διάδοχη πολιτική κατάσταση της κατάρρευσης του κομμουνισμού στη Ρωσία), ενώ παράλληλα να παρουσιαστεί η τουρκική εξωτερική πολιτική κάτω από οικονομικές, πολιτικές και στρατηγικές παραμέτρους και β) να αποτυπωθούν τα κύρια ενεργειακά ζητήματα που απασχολούν από κοινού Ρωσία και Τουρκία και παράλληλα να διερευνηθεί σε ποιους τομείς καταγράφεται σύγκλιση και σε ποιους απόκλιση συμφερόντων, έτσι ώστε να καταγραφούν τελικά κάποιες εκτιμήσεις ως προς το μέλλον και τη «βιωσιμότητα» της διμερούς προσέγγισης.

Τα συμπεράσματα που εξάγονται καταδεικνύουν ότι υπάρχει διπλωματική προσέγγιση των δύο χωρών σε οικονομικό επίπεδο, μέσω κυρίως του ενεργειακού τομέα. Παράλληλα, διαφαίνονται τα γεωοικονομικά και γεωπολιτικά κίνητρα καθώς και νέοι συσχετισμοί δυνάμεων που τις οδήγησαν σε αυτές τις επιλογές, επαναφέροντας τη Ρωσία στη θέση ενός ισχυρού διεθνούς δρώντος και την Τουρκία στο ρόλο ενός σημαντικού περιφερειακού παίκτη στην Κεντρική Ασία.

Ευχαριστίες

Για την ολοκλήρωση της διπλωματικής εργασίας απαιτείται μια μεγάλωση και συνάμα δύσκολη προσπάθεια, στην οποία είναι απαραίτητη πέραν την προσωπικής κατάθεσης και η επικουρία άλλων ανθρώπων.

Θα ήθελα να απευθύνω τις ευχαριστίες μου προς τον Καθηγητή κ. Μάριο Ευρυβιάδη που δέχθηκε να αναλάβει την επίβλεψη της διπλωματικής εργασίας μου. Η συνεχής στήριξή του, οι ακαδημαϊκές συμβουλές του και οι ουσιαστικές παρατηρήσεις του αποτέλεσαν πολύτιμη βοήθεια και συνέβαλαν στην ολοκλήρωση του παρόντος πονήματος.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελίδα
Ευχαριστίες	i
Πίνακας Περιεχομένων	
<u>Κεφάλαιο 1:</u> Εισαγωγή	1
<u>Κεφάλαιο 2:</u> Διπλωματικές Σχέσεις Ρωσίας – Τουρκίας από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα έως τις αρχές του 20^{ου}	
2.1. Ρωσοτουρκικοί Πόλεμοι: Η αρχή ενός διπλωματικού παιχνιδιού στην ευρύτερη περιοχή της Μαύρης Θάλασσας	2
2.2. Συμπεράσματα – Γενική αξιολόγηση της περιόδου (1800 – 1900)	4
2.3. Η ανάδυση της σύγχρονης Τουρκίας και οι πρώτες επαφές για συνεργασία με τη Ρωσία – Η περίοδος των Νεότουρκων	5
2.4. Συμπεράσματα – Γενική Αξιολόγηση της περιόδου 1908 – 1914	8
2.5. Η διπλωματία της περιόδου 1919 – 1922	9
2.6. Συμπεράσματα – Γενική αξιολόγηση της περιόδου 1919 – 1922	14
2.7. Η ανάδυση μιας «αναγκαστικής» ρωσοτουρκικής συμμαχίας	16
2.8. Συμπεράσματα – Γενική αξιολόγηση της περιόδου 1925 – 1936	18
Βιβλιογραφία – Πηγές	21
<u>Κεφαλαίο 3:</u> Το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, Νέες δυναμικές στις σχέσεις Ρωσίας – Τουρκίας	
3.1. Το πλαίσιο άσκησης της ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής κατά την περίοδο 1985 – 1998	25
3.2. Η στρατηγική της Τουρκίας μετά τον Ψυχρό Πόλεμο – Η μετάβαση της Τουρκίας σε σημαντική περιφερειακή δύναμη στη ΝΑ Ευρώπη	28
3.3. Συμπεράσματα	31
3.4. Τουρκία – Ρωσία και η πολιτική τους στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας	33
3.5. Στρατηγική και Διπλωματία της Ρωσίας και της Τουρκίας στον Καύκασο και την Κεντρική Ασία	36
3.6. Συμπεράσματα	42
3.7. Εξελίξεις στο δια-συνοριακό εμπόριο στη νοτιοανατολική Ευρώπη κατά την περίοδο 1991 – 2002, Το «εμπόριο της βαλίτσας»	43
3.8. Το Τσετσενικό και το Κουρδικό Ζήτημα	47
Βιβλιογραφία – Πηγές	49

Κεφάλαιο 4:

Η θέση των ΗΠΑ μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου: Στρατηγική και Διπλωματία

4.1.	Η γεωστρατηγική σημασία της Τουρκίας για τις ΗΠΑ	54
4.2.	Συμπεράσματα και Αξιολόγηση των αμερικανοτουρκικών σχέσεων	56
4.3.	Θέση ΗΠΑ: Η περικύκλωση της Ρωσίας	58
4.4.	Η Μονομερής Πολιτική των ΗΠΑ	60
	Βιβλιογραφία – Πηγές	62

Κεφάλαιο 5:

Η Ενεργειακή Πολιτική: Από τον Ανταγωνισμό στη Συνεργασία, Το «Μεγάλο Παιχνίδι» των αγωγών

5.1.	Εισαγωγή	65
5.2.	Η Ενέργεια ως συντελεστής ισχύος της Τουρκίας	67
5.3.	1999 – 2006: Πετρέλαιο, Φυσικό Αέριο και αναγέννηση της Ρωσίας	72
5.4.	Η διαμάχη των πετρελαιαγωγών	76
5.5.	Blue Stream: Μια νέα σελίδα στις ρωσοτουρκικές σχέσεις	80
5.6.	Θέματα που Ολοκληρώνουν τη Διμερή Ατζέντα, Οι Εμπορικές Σχέσεις	83
5.7.	Αποτίμηση ρωσοτουρκικών σχέσεων	84
	Βιβλιογραφία – Πηγές	90

Κεφάλαιο 6:

Επίλογος

95

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία και Άρθρα	98
Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία και Άρθρα	100
Ηλεκτρονικές Πηγές	106

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Ρωσία και η Τουρκία συνέθεταν για τρεις περίπου αιώνες ένα από τα πιο χαρακτηριστικά ζευγάρια άσπονδων αντιπάλων στο πεδίο των διεθνών σχέσεων. Η αντιπαλότητα αυτή ενίοτε κλιμακωνόταν σε ένοπλες συγκρούσεις, με τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο να αποτελεί την τελευταία περίπτωση. Με την έναρξη του Ψυχρού Πολέμου, οι δύο αντίζηλοι βρέθηκαν σε διαφορετικά στρατόπεδα και οι διμερείς σχέσεις πάγωσαν, καθώς τα περιθώρια ελιγμών εντός του διπολικού συστήματος ήταν εξαιρετικά στενά¹.

Η διάλυση της ΕΣΣΔ και ο τερματισμός του Ψυχρού Πολέμου εισήγαγαν μία νέα εποχή στις ρωσοτουρκικές σχέσεις. Η ατζέντα με τα θέματα που απασχολούν τώρα τις δύο περιφερειακές δυνάμεις ανανεώθηκε σε ένα μεγάλο βαθμό και προέκυψαν ευκαιρίες συνεργασίας. Παράλληλα, όμως, με αυτήν την τάση παρουσιάστηκαν και αποκλίσεις συμφερόντων ικανές να εκθρέψουν νέους ανταγωνισμούς.

Ο ενεργειακός τομέας φαίνεται ότι αποτελεί ένα νέο πεδίο οικονομικής συνεργασίας στις σχέσεις Ρωσίας – Τουρκίας. Οι δύο χώρες κατέχοντας σημαίνοντα ρόλο αμφίπλευρα στο ενεργειακό «παιχνίδι» κατάφεραν να έρθουν σε στενότερη επαφή. Οι προϋπάρχουσες συγκρουσιακές τους σχέσεις φαίνεται ότι πέρασαν στο περιθώριο, καθώς ένας καινούργιος δρόμος άνοιξε για μια νέα ισχυρή συνεργασία. Ωστόσο, οι οικονομικές, πολιτικές, πολιτισμικές και κοινωνικές αντιθέσεις, οι οποίες παραμένουν, εγείρουν προβληματισμούς. Συνεπώς, με βλέμμα καχυποψίας αλλά και ανησυχίας, η παγκόσμια πολιτική σκηνή παρακολουθεί τις μελλοντικές κινήσεις των δύο δυνάμεων. Εν τέλει, Ρωσία και Τουρκία θα προχωρήσουν στο εγγύς μέλλον ως «άσπονδοι εταίροι» ή θα καταστούν πραγματικοί σύμμαχοι;

¹ Παρόλα αυτά, η Σοβιετική Ένωση έκανε κάποιες προσπάθειες προσέγγισης της Τουρκίας. Ιδίως κατά τη δεκαετία του 1960 – και με την Τουρκία να έχει ψυχρανθεί με τις ΗΠΑ έπειτα από την επιστολή Johnson – η ΕΣΣΔ ενέκρινε την παροχή δανείων στην Άγκυρα για τη βελτίωση της εργοστασιακής της υποδομής, βλ. Nizameddin Talal, *Russia and the Middle East: Towards a New Foreign Policy*, Hurst & Co., 1999, London, σελ. 44-70 και Petro Nicolai N. and Rubinstein Alvin Z., *Russian Foreign Policy: From Empire to Nation-State*, Longman, 1997, New York, σελ. 92-106.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΡΩΣΙΑΣ – ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΑΠΟ ΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 18^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ ΕΩΣ ΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20^{ΟΥ}

2.1 Ρωσοτουρκικοί Πόλεμοι: Η αρχή ενός διπλωματικού παιχνιδιού στην ευρύτερη περιοχή της Μαύρης Θάλασσας

Στις αρχές του 18^{ου} αιώνα, η θέση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη διεθνή πολιτική σκηνή δεν ήταν πλέον ισχυρή λόγω της σταδιακής εξασθένησης των δύο προηγούμενων αιώνων. Από τα τέλη του 16^{ου} αιώνα και εξής, τα ευρωπαϊκά κράτη, ειδικά τα νεοπαγή έθνη-κράτη της δυτικής Ευρώπης, την είχαν ξεπεράσει από οικονομική, τεχνολογική και στρατιωτική άποψη. Αυτό εξάλλου φάνηκε περίτρανα σε μια μακρά σειρά από πολέμους, που όλοι σχεδόν κατέληξαν σε δεινές οθωμανικές ήττες και απώλεια εδαφών².

Κατά τον 17^ο αιώνα και στις αρχές του 18^{ου}, τον κυριότερο αντίπαλο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αποτελούσε η Αυτοκρατορία των Αψβούργων. Ωστόσο, στο δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα σημαντικότερη απειλή αποδείχθηκε η Ρωσία της αυτοκράτειρας Αικατερίνης. Η Ρωσία επεχείρησε με πείσμα να ελέγξει και εν συνεχεία να ενσωματώσει τις βόρειες ακτές της Μαύρης Θάλασσας και ήρθε σε σύγκρουση με τους Οθωμανούς. Ο πόλεμος που ξέσπασε σχετικά με αυτό το ζήτημα το 1768 – 1774 κατέληξε σε ήττα των Οθωμανών και μια συνθήκη ειρήνης που αποτέλεσε ορόσημο για την Οθωμανική αυτοκρατορία. Η συνθήκη του Κιουτσούκ – Καϊναρτζή³ αναγνώρισε την ανεξαρτησία της Κριμαίας, παρείχε στη Ρωσία ασφαλή πρόσβαση στα παράλια μεταξύ του Δνεύπερου και του Βόλγα, όπως επίσης και το δικαίωμα ελεύθερης ναυσιπλοΐας στη Μαύρη Θάλασσα.

² Κοργυλίου Mehmed Fuad, *Οι απαρχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, Παπαζήσης, 2001, Αθήνα, σελ. 249-263.

³ Χωριό νότια του Δούναβη, στην κατεχόμενη από τους Ρώσους Βουλγαρία.

Τέλος, παρείχε στην Αυτοκράτειρα της Ρωσίας, το δικαίωμα να προστατεύει μια εκκλησία στην Κωνσταντινούπολη⁴. Οι Ρώσοι ερμήνευσαν την παραχώρηση αυτή ως αναγνώριση δικαιώματος προστασίας της Ελληνορθόδοξης Εκκλησίας σε όλη την οθωμανική επικράτεια⁵.

Τα δικαιώματα αυτά, τα εκμεταλλεύτηκαν δυναμικά, τόσο η ρώσικη κυβέρνηση, όσο και οι Έλληνες υπήκοοι του σουλτάνου. Το αποτέλεσμα ήταν, ότι μέσα στις επόμενες δεκαετίες παντού στα Βαλκάνια και τα ελληνικά νησιά, διορίστηκαν ρώσοι πρόξενοι που με τη σειρά τους απένειμαν με ελευθεριότητα στους ντόπιους χριστιανούς τη ρωσική υπηκοότητα. Η ελεύθερη πρόσβαση των ρωσικών πλοίων στη Μαύρη Θάλασσα έδωσε τη δυνατότητα στους Έλληνες πλοιοκτήτες που αναρτούσαν τη ρωσική σημαία να κυριαρχήσουν στο εμπόριο στην περιοχή αυτή⁶.

Τόσο για τους Ρώσους, που περίμεναν να κερδίσουν περισσότερα, όσο και για τους Οθωμανούς που τους ήταν δύσκολο να αποδεχτούν ότι η Αυτοκρατορία είχε χάσει μουσουλμανικά εδάφη για πρώτη φορά στην ιστορία της, η ειρήνη του 1774 αποδείχθηκε ανεπαρκής και εφήμερη. Σχεδόν αμέσως, εκδηλώθηκε πόλεμος δι αντιπροσώπων μεταξύ της ρωσικής και της οθωμανικής πλευράς στην Κριμαία, μετά τον οποίο οι Ρώσοι προσάρτησαν επισήμως την Κριμαία το 1779⁷. Η κυβέρνηση του σουλτάνου το αποδέχτηκε απρόθυμα το 1784, αλλά τρία χρόνια αργότερα κήρυξε τον πόλεμο εναντίον της Ρωσίας. Ο πόλεμος του 1787 – 1792, στον οποίο η Ρωσία αρχικά υποστηρίχτηκε και ακολούθως εγκαταλείφτηκε από την Αυστρία, κατέληξε και πάλι σε μεγάλη νίκη της Ρωσίας. Η κυριαρχία της στη βόρεια ακτή της Μαύρης Θάλασσας επισημοποιήθηκε και μάλιστα επεκτάθηκε προς τον Δνείστερο στα δυτικά και τη Γεωργία στα ανατολικά. Το 1792, με δεδομένη την απελπιστική κατάσταση του οθωμανικού στρατού, η Ρωσία και η Οθωμανική Αυτοκρατορία δέχτηκαν τη μεσολάβηση της Βρετανίας και της Πρωσίας, η οποία κατέληξε στη συνθήκη ειρήνης του Ιασίου, που αποτελούσε στην πράξη επαναβεβαίωση της συνθήκης ειρήνης του Κιουτσούκ – Καϊναρτζή, με κάποια πρόσθετα εδαφικά οφέλη για τη Ρωσία στις ακτές της Μαύρης Θάλασσας.

⁴ Νικολάου Ιωάννης, *Ο Διάπλους των Τουρκικών Στενών κατά τις Διεθνείς Συνθήκες και την Πρακτική: Από τη Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή στο Νέο Κανονισμό Διέλευσης*, Ι. Σιδέρης, 1995, Αθήνα, σελ. 103-143.

⁵ Karpat Kemal, *Ottoman Population 1830 – 1914 Demographic and Social Characteristics*, University of Wisconsin Press, 1985, Madison

⁶ Quataert Donald, *The Ottoman Empire 1700 – 1922*, 2nd ed., Cambridge University Press, 2000 (2005 print), Cambridge, σελ. 111-141.

⁷ Armaoğlu Fahir H., *Πολιτική Ιστορία: 1789 – 1960*, Άγκυρα, 1973.

Τον Ιούλιο του 1827, η Βρετανία, η Γαλλία και η Ρωσία αποφάσισαν από κοινού να παρέμβουν για να επιβάλουν κατάπαυση των εχθροπραξιών στην Ελλάδα, λυτρώνοντας με αυτόν τον τρόπο τους Έλληνες επαναστάτες. Όταν ο σουλτάνος αρνήθηκε να αποδεχτεί τη διαμεσολάβηση των Δυνάμεων, οι στόλοι τους απέκλεισαν αρχικά τον οθωμανικό και τον αιγυπτιακό στόλο στο λιμάνι του Ναβαρίνου, στη δυτική ακτή του Μοριά και στις 20 Οκτωβρίου τους κατέστρεψαν. Αυτό τελικά καθόρισε και το αποτέλεσμα της σύγκρουσης, αλλά αν και ο Μεχμέτ Αλή συμφώνησε να αποσύρει τα στρατεύματά του από τα Βαλκάνια, η Πύλη αρνήθηκε να δεχτεί τα τετελεσμένα, γεγονός που οδήγησε σε γενική σύρραξη με τη Ρωσία. Παρά τις αρχικές επιτυχίες το καλοκαίρι του 1829, η οθωμανική αντίσταση τελικά κατέρρευσε. Τα ρωσικά στρατεύματα κατέλαβαν το Ερζερούμ και την Αδριανούπολη. Στη Συνθήκη της Αδριανούπολης, που υπογράφηκε το Σεπτέμβριο του 1829, οι Οθωμανοί υποχρεώθηκαν να αναγνωρίσουν την ανεξαρτησία της Ελλάδας και την αυτονομία των ηγεμονιών Μολδαβίας και Βλαχίας, αλλά και της Σερβίας στην οποία προσαρτήθηκαν μερικές οθωμανικές υποδιοικήσεις⁸.

Οι συγκρούσεις ανάμεσα στις δύο γειτονικές δυνάμεις, Ρωσίας και Τουρκίας, με κύριο στόχο την εδαφική επέκταση εκατέρωθεν συνεχίστηκαν και κορυφώθηκαν το 1853 με τον πόλεμο στην Κριμαία που διήρκησε τρία χρόνια. Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα η Οθωμανική αυτοκρατορία είχε αρχίσει να διαλύεται και να τις αποσπώνται εδάφη, αρχής γενομένης από τις περιοχές που όριζαν τα μέχρι τότε σύνορά της, καθώς η Ρωσία κατέλαβε την Κριμαία και τον Καύκασο, οι Γάλλοι την Αλγερία, η Σερβία και η Ρουμανία αποκτούν αυτονομία, ενώ η Ελλάδα την ανεξαρτησία της⁹.

2.2 Συμπεράσματα – Γενική αξιολόγηση της περιόδου (1800 – 1900)

Μετά από αυτές τις αρνητικές εξελίξεις, γνώμονας καθορισμού της Οθωμανικής πολιτικής γίνεται πλέον η διατήρηση των κεκτημένων και η αποφυγή οποιασδήποτε άλλης εδαφικής απώλειας. Αυτό άλλωστε καταδεικνύεται έντονα κυρίως μετά την ήττα των Οθωμανών στο Ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1877 – 1878, οπότε και εγκαταλήφθηκαν οι αρχές που παλαιότερα καθόριζαν την εξωτερική πολιτική της αυτοκρατορίας.

⁸ Reid James J., *Crisis of the Ottoman Empire: Prelude to collapse 1839 – 1878*, Franz Steiner, 2000, Stuttgart, σελ. 287-307.

⁹ Deringil Selim (μετάφραση – σχολιασμός Παπαγεωργίου Στέφανος), *Η καλά προστατευόμενη Επικράτεια: Ιδεολογία και Νομιμοποίηση της εξουσίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (1876 – 1909)*, Εκδ. Παπαζήσης, 2003, Αθήνα.

Η διπλωματική αντιπαλότητα των δύο χωρών συνεχίστηκε ακόμη και στο αρμενικό ζήτημα, με την τσαρική Ρωσία να πρεσβεύει την ανεξαρτησία των Αρμενίων. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου 1878¹⁰, οι Ρώσοι δεν επρόκειτο να αποχωρήσουν από εκτάσεις όπου η αρμενική παρουσία ήταν έντονη, έως ότου το Οθωμανικό κράτος προέβαινε σε μεταρρυθμίσεις.

Όπως φαίνεται, λοιπόν, κατά την περίοδο της ανόδου του Αμπντούλ Χαμίτ στην εξουσία (1876 – 1909), οι δυνατότητες ευελιξίας των Οθωμανών στη διεθνή πολιτική σκηνή ήταν ελάχιστες. Οι παραδοσιακές ισορροπίες της οθωμανικής πολιτικής είχαν αρχίσει να διαταράσσονται. Όλη αυτή η αδράνεια από πλευράς της Οθωμανικής αυτοκρατορίας οδηγούσε σε έντονες διεκδικήσεις της Ρωσίας τόσο στην περιοχή των Βαλκανίων όσο και στα Στενά του Βοσπόρου. Μέχρι και την επανάσταση των Νεότουρκων το 1908, αέρας εχθρότητας, διεκδίκησης εδαφών και επεκτατισμού φαίνεται μόνο να πνέει ανάμεσα στις δύο εξ ανατολής δυνάμεις.

2.3 Η ανάπτυξη της σύγχρονης Τουρκίας και οι πρώτες επαφές για συνεργασία με τη Ρωσία – Η περίοδος των Νεότουρκων

Μετά από μια μακρά περίοδο έντονης εξωτερικής πολιτικής, διεκδίκησης εδαφών μέσω επεκτατικών πολέμων και γενικότερης διπλωματικής εξωστρέφειας, η επανάσταση των Νεότουρκων το 1908 και οι πολιτικές μέθοδοι που ακολουθήθηκαν, διαφέρουν άρδην από την προηγούμενη «επιθετική» στάση που πρέσβευε η Οθωμανική αυτοκρατορία, καθώς πλέον στο στόχαστρο βρίσκεται η εξασφάλιση της εδαφικής ακεραιότητάς της και η επιδίωξη συμβιβασμού με τις Μεγάλες ευρωπαϊκές Δυνάμεις διαμέσω μιας πολιτικής άμυνας. Αυτή η στάση αδράνειας καθίστατο αναγκαία, τόσο λόγω των συνεχών απωλειών σε εδάφη και οικονομία κατά τις δύο προηγούμενες δεκαετίες όσο και από την περίοδο κρίσης που διένυαν οι μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων σχέσεις. Συνεπώς, το Οθωμανικό κράτος σε διεθνές επίπεδο είχε τεθεί για μεγάλο χρονικό διάστημα σε απομόνωση¹¹.

¹⁰ Η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου υπογράφηκε μεταξύ της Ρωσικής και της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, θέτοντας τέρμα στον Β΄ Ρωσο-Τουρκικό πόλεμο (Απρίλιος 1877 - Ιανουάριος 1878), η ένοπλη φάση του οποίου είχε λήξει με την Ανακωχή Ανδριανούπολης (30 Ιανουαρίου 1878). Η Συνθήκη αυτή υπογράφηκε στις 3 Μαρτίου 1878, στο προάστιο Άγιος Στέφανος της Κωνσταντινούπολης, εξ ου και το όνομά της, την οποία προσυπέγραψε και η Γερμανία, βλ. Krikorian Mesrob K., *Armenians in the service of the Ottoman Empire, 1860-1908*, Routledge, 1977, London, σελ. 39-52.

¹¹ Lewis Bernard, *Η ανάπτυξη της σύγχρονης Τουρκίας*, Τόμ. 1 Τα στάδια της ανάπτυξης, Παπαζήσης, 2001 – 2002, Αθήνα, σελ. 67-112.

Η περίοδος 1908 – 1914 θα μπορούσε να εξεταστεί υπό το πρίσμα τεσσάρων βασικών παραγόντων που καθορίζουν τις εξωτερικές σχέσεις της αυτοκρατορίας. Από τη μία πλευρά της πλάστιγγας βρίσκονται η πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων και των γειτονικών χωρών στις μεταξύ τους σχέσεις, αλλά και η πολιτική τους προς την ευρύτερη περιοχή, και από την άλλη οι προσπάθειες των Οθωμανών πολιτικών να εξασφαλίσουν την ενότητα της χώρας και να εμποδίσουν την περαιτέρω απώλεια εδαφών. Κατά την πρώτη υποπερίοδο (1908 – 1909) η νέα φιλοβρετανική κυβέρνηση οδηγήθηκε από τις Μεγάλες Δυνάμεις στο περιθώριο, ενώ απέβησαν άκαρπες οι αναζητήσεις συμμαχιών σε περιφερειακό και διεθνές επίπεδο.

Κατά τη δεύτερη περίοδο (1909 – 1912) η Οθωμανική πολιτική στρέφεται κυρίως σε εσωτερικές μεταρρυθμίσεις (κοινωνικές, οικονομικές, διοικητικές). Οι μεταρρυθμίσεις αυτές δεν βρίσκουν πρόσφορο έδαφος λόγω δυσκολιών που αντιμετώπισαν αφενός στην εξεύρεση οικονομικών πόρων και αφετέρου στις εσωτερικές κρίσεις που επικρατούσαν λόγω αποσχιστικών τάσεων των διαφορετικών εθνικών στοιχείων της αυτοκρατορίας. Παράλληλα, στο εξωτερικό, η Ιταλία εκμεταλλεζόμενη αυτή την περίοδο εσωτερικής «παρακμής» που αντιμετώπιζε η νεοσύστατη οθωμανική κυβέρνηση κήρυξε πόλεμο στην Οθωμανική αυτοκρατορία επιδιώκοντας να καταλάβει τις κτήσεις της Λιβύης. Η τρίτη περίοδος καλύπτει τα έτη 1912 – 1914, δηλαδή καθόλη τη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων, κατά τα οποία η Οθωμανική αυτοκρατορία κρατάει στάση ουδετερότητας αναφορικά με την εξωτερική της πολιτική. Μετά τη λήξη των Βαλκανικών Πολέμων και στις απαρχές της έναρξης του Α' Παγκοσμίου Πολέμου οι διεθνείς εξελίξεις υποχρέωσαν την Οθωμανική αυτοκρατορία σε υπογραφή της Οθωμανο-Γερμανικής συμμαχίας στις 2 Αυγούστου 1914. Αυτή η συμμαχία φαίνεται να είναι και η μοναδική καρποφόρα προσπάθεια σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής της Οθωμανικής αυτοκρατορίας¹².

Όλη αυτή η σταθερή πολιτική που ακολουθήθηκε υπέρ της διατήρησης του status quo στην περιοχή, από μέρους της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, την έφερε σε επαφή με τη Ρωσία. Η τελευταία, μετά την κατάληψη της Βοζνίας – Ερζεγοβίνης από την Αυστρία το 1908, έχοντας σκοπό να ανακόψει οποιαδήποτε επεκτατική πολιτική της Αυστρίας στα Βαλκάνια και διατηρώντας μόνιμα το ενδιαφέρον της στραμμένο στο ειδικό καθεστώς των Στενών, υποστήριζε τη δημιουργία μιας σλαυοτουρκικής συμμαχίας.

¹² Lewis Bernard, ό.π., σελ. 179-278.

Παράλληλα, κοινοποίησε στις οθωμανικές αρχές ότι η ίδια, σε περίπτωση που υπάρξει διμερής συμφωνία για τα Στενά, ήταν διατεθειμένη να προσφέρει στην αυτοκρατορία κάθε είδους βοήθεια για την ακύρωση των πολεμικών αποζημιώσεων που επιδικάστηκαν σε αυτήν για τον πόλεμο του 1893. Την ίδια περίοδο επιλύεται και το ζήτημα της Βουλγαρίας, χάριν στη διαμεσολάβηση της Ρωσίας. Μετά από συμφωνία που υπογράφηκε το Μάιο του 1909 στην Αγία Πετρόπουλη, μεταξύ Οθωμανικής αυτοκρατορίας και τσαρικής Ρωσίας, η Ρωσία παραιτήθηκε από την αξίωση αποζημίωσης ύψους 125 εκατ. φράγκων του πολέμου του 1893. Με αυτόν τον τρόπο η Οθωμανική αυτοκρατορία και επίσημα αποδεχόταν την ανεξαρτησία της Βουλγαρίας¹³.

Επιπλέον, σε ό,τι αφορούσε τον πόλεμο της Κυρηναϊκής (Οθωμανική Αυτοκρατορία στην Ιταλία), ο Χαρίκωφ, Ρώσος πρέσβης στην Κωνσταντινούπολη, πρότεινε στην Οθωμανική κυβέρνηση τη σύναψη μιας διμερούς συμφωνίας. Συγκεκριμένα, υποσχόταν πως η Ρωσία θα βοηθούσε με όποιο τρόπο μπορούσε στη διατήρηση της εδαφικής ακεραιότητας των Οθωμανών στη Λιβύη με αντάλλαγμα την ελεύθερη διέλευση των ρωσικών πολεμικών πλοίων από τα Στενά. Επίσης, η Ρωσία υποσχόταν πως θα κατέβαλε προσπάθειες για την προσέγγιση του Οθωμανικού κράτους με τις βαλκανικές χώρες. Ο βασικός της στόχος ήταν η συντήρηση του Οθωμανικού κράτους, καθώς και η διατήρηση του ελέγχου της Κωνσταντινούπολης και των Στενών στα χέρια μιας αδύναμης Οθωμανικής αυτοκρατορίας, όπως ακριβώς συνέβαινε τη συγκεκριμένη εποχή. Όμως, μετά την απόρριψη των ρωσικών προτάσεων από το Οθωμανικό κράτος, η Ρωσία εγκατέλειψε την ιδέα μιας βαλκανικής συμμαχίας, στην οποία θα μετείχε και η Οθωμανική αυτοκρατορία, ενώ παράλληλα ενέτεινε εντός των Βαλκανικών χωρών τις δραστηριότητες συνεργασίας, υποστηρίζοντας τη δημιουργία μιας Βαλκανικής συμμαχίας κυρίως μεταξύ Βουλγαρίας και Σερβίας, με στόχο να περιορίσει την περιφερειακή πολιτική της Αυστρίας¹⁴.

¹³ Mosse Werner Eugen, *An economic history of Russia: 1856 – 1914*, I.B. Tauris, 1996, London, σελ. 166-191.

¹⁴ MacKenzie John M., *Popular Imperialism and the Military: 1850 – 1950*, Manchester University Press, 1992, Manchester.

2.4 Συμπεράσματα – Γενική Αξιολόγηση της περιόδου 1908 – 1914

Κατά την περίοδο 1908 – 1914, βασικός στόχος της Οθωμανικής εξωτερικής πολιτικής καθίστατο η σύναψη συμμαχιών με τις Μεγάλες Δυνάμεις και τις περιφερειακές χώρες, καθώς και η εφαρμογή μεταρρυθμιστικών προγραμμάτων στους διάφορους τομείς της χώρας με σκοπό την εξασφάλιση της ενότητάς της.

Συγκεκριμένα, οι Οθωμανικές κυβερνήσεις της εποχής αφενός επεδίωκαν στη μείωση της ξένης επιρροής επί των εδαφών τους, αφετέρου, με συνεχείς παραχώρησεις έναντι των Μεγάλων Δυνάμεων, προσπαθούσαν να τις προσεταιριστούν για να δημιουργήσουν ένα καλύτερο μέλλον για την αυτοκρατορία. Ωστόσο, παρά τις υποχωρήσεις η απομόνωση των Οθωμανών σε περιόδους κρίσεων δεν αποφεύχθηκε, ενώ τα προνόμια που δόθηκαν δεν εξασφάλιζαν εγγυήσεις για τη διατήρηση της εδαφικής ακεραιότητας και της οικονομικής ανάπτυξης της ίδιας της αυτοκρατορίας, αλλά αντίθετα συνέβαλαν στην ενίσχυση της επιρροής και των συμφερόντων των ξένων δυνάμεων στην περιοχή¹⁵.

Οι πολιτικοί άνδρες της εποχής με βάση την αρνητική εμπειρία του παρελθόντος πίστευαν πως η πραγματική απειλή για το Οθωμανικό κράτος προερχόταν κυρίως από τη Ρωσία. Παρέβλεψαν, όμως, το γεγονός ότι η χώρα αυτή στη δεδομένη χρονική συγκυρία ήταν υποχρεωμένη να ακολουθήσει μια συντηρητική και ρεαλιστική πολιτική.

Κατά τη Ρωσία, η χώρα η οποία θα είχε τον έλεγχο των Στενών επρόκειτο να έχει κυρίαρχη θέση, όχι μόνο στον Εύξεινο Πόντο και τη Μεσόγειο, αλλά και στην ανατολική Μικρά Ασία και τα Βαλκάνια. Για το λόγο αυτό δεν επεδίωκε τη διάλυση της αυτοκρατορίας. Υπό τις συνθήκες της εποχής, ένα οικονομικά και εδαφικά αδύναμο Οθωμανικό κράτος που θα επέτρεπε παρεμβάσεις στο ζήτημα του ελέγχου των Στενών ήταν η καλύτερη επιλογή για τη Ρωσία. Την ίδια περίοδο, η Ρωσία, κατέβαλε προσπάθειες για τη σύναψη μιας συμμαχίας μεταξύ Βαλκανικών χωρών και Οθωμανικού κράτους, ενώ κατά τη διάρκεια του πολέμου στη Λιβύη πρότεινε μια διμερή συμφωνία στην αυτοκρατορία¹⁶. Όμως, η Οθωμανική κυβέρνηση δεν έκανε καμία παραχώρηση στη Ρωσία.

¹⁵ Zürcher Erik Jan, *Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2004, Αθήνα, σελ. 147-290.

¹⁶ Mosse Werner Eugen, *An economic history of Russia: 1856 – 1914*, I.B. Tauris, 1996, London, σελ. 110-121.

Από τα ανωτέρω συνάγεται πως η Οθωμανική αυτοκρατορία έχοντας στο ιστορικό της αρκετές ήδη απώλειες εδαφών, μετά από δύο δεκαετίες πολέμων και διαπιστώνοντας ότι οι Μεγάλες ευρωπαϊκές Δυνάμεις την έχουν αφήσει στο περιθώριο της διεθνούς πολιτικής σκηνής, λόγω τόσο της κυριαρχικής όσο και της οικονομικής της ασθένειας, καταβάλει προσπάθειες προκειμένου να περισώσει τα ήδη κεκτημένα εδάφη της και να κρατήσει μία πολιτική ενότητας στο εσωτερικό της τηρώντας παράλληλα στάση ουδετερότητας στην εξωτερική της πολιτική.

Όσον αφορά στις σχέσεις της με τη Ρωσία, παρόλο που η τελευταία – όπως ήδη ειπώθηκε – διενεργούσε διπλωματικές κινήσεις προσέγγισης προς την Οθωμανική αυτοκρατορία, εκείνη έχοντας νωπές τις μνήμες του παρελθόντος που ήθελαν τις δύο χώρες σε μια αέναη αντιπαλότητα (Ρωσοτουρκικοί πόλεμοι) αρνείται οποιαδήποτε παραχώρηση και απορρίπτει κάθε πρόταση για σύναψη συμφωνίας.

Από το μέρος της, η Ρωσία προσέβλεπε σε μια βαλκανική συμμαχία με το Οθωμανικό κράτος, η οποία θα ισχυροποιούσε τη θέση της τόσο στη Μικρά Ασία όσο και στα Βαλκάνια, καθώς το αδύναμο Οθωμανικό κράτος θεωρούσε πως θα τις επέτρεπε ευρείες και καταλυτικές παρεμβάσεις όσον αφορά στον έλεγχο των Στενών, καθώς επίσης θα εξασφαλιζόνταν και τα ρωσικά σύνορα στον Καύκασο. Η εξωτερική πολιτική της Ρωσίας που ακολουθείται, λοιπόν, σχετικά με την τουρκική πλευρά έχει μοναδικό προσανατολισμό την εδραίωση της γεωστρατηγικής της θέσης και την ανάδειξή της σε σημαντική και υπολογίσιμη δύναμη. Συνεπώς, οι βλέψεις της τσαρικής Ρωσίας κινούνται με μοναδικό γνώμονα οικονομικά και κυριαρχικά ωφέλη και επουδενί τη σύμπλευση των δύο χώρων μακροπρόθεσμα.

2.5 Η διπλωματία της περιόδου 1919 – 1922

Τέσσερα χρόνια αποχής από τη διπλωματία μετρούσε η Οθωμανική αυτοκρατορία εξαιτίας της συμμετοχής της στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο στο πλευρό των δυνάμεων της Αυστρίας και της Γερμανίας, και συγκαταλεγόταν πλέον, μετά το πέρας του, μεταξύ των ηττημένων χωρών. Αυτή η έκβαση, η βαριά αυτή ήττα, επέφερε δυσμενή αποτελέσματα όχι τόσο σε οικονομικό όσο κυρίως σε εδαφικό επίπεδο. Η υπό κατάρρευση Οθωμανική αυτοκρατορία αναγκαζόταν να παραχωρεί ολοένα και περισσότερες περιοχές της δίνοντας έτσι το προνόμιο στις Μεγάλες Δυνάμεις (Βρετανοί, Γάλλοι) να αποβιβάζουν στρατεύματα σε διάφορα σημεία της χώρας.

Με αποκορύφωμα την απόβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη στις 15 Μαΐου 1919, οπότε και άρχισαν να μπαίνουν σε εφαρμογή τα σχέδια διάλυσης και διαμελισμού της αυτοκρατορίας¹⁷.

Μέσα από αυτήν την καταρρέουσα και διαρκώς παρακμάζουσα χώρα, ένα νέο πολιτικό πρόσωπο (που έμελλε να παίξει καθοριστικό ρόλο στην πολιτική ιστορία της Τουρκίας) αναδύεται και αντιτάσσει απέναντι στη μοιρολατρική στάση – που κρατά ακόμα ένα τμήμα της ηγεσίας του Οθωμανικού κράτους με επικεφαλής το Σουλτάνο Βαχντεττίν – την προάσπιση των εθνικών συμφερόντων και την οργάνωση αντίστασης απέναντι στις ευρωπαϊκές δυνάμεις, οι οποίες κατακερμάτιζαν έως τότε την αυτοκρατορία. Αυτή λοιπόν η δύναμη ανανέωσης με ηγέτη το Μουσταφά Κεμάλ μετά τη σύγκλιση δύο συνεδρίων (Ερζερούμ και Ανατολικών Βιλαετίων) και μετά τη μεγάλη τουρκική Εθνοσυνέλευση στις 23 Απριλίου 1920 ανέλαβε την προεδρία της Εθνοσυνέλευσης και της κυβέρνησης. Δημιουργήθηκε κατ' αυτόν τον τρόπο μια *de facto* κυβέρνηση, με έδρα την Άγκυρα που είχε τη διοίκηση των ελεύθερων περιοχών της Ανατολίας¹⁸. Έτσι η κυβέρνηση της Άγκυρας, που είχε πλέον μια πιο συγκεκριμένη δομή από την επιτροπή εκπροσώπησης, ανακοίνωσε ότι ήταν η πραγματική κυβέρνηση της χώρας και ότι δεν δεσμευόταν από τις συμφωνίες που είχε υπογράψει, είτε επρόκειτο να υπογράψει η υπό ομηρία κυβερνήση της Κωνσταντινούπολης.

Η παράδοση της Οθωμανικής διπλωματίας που κληροδοτήθηκε στην ηγεσία του κινήματος της Ανατολίας προέβλεπε τη συνεργασία με κάποια από τις μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις, η οποία θα δρούσε ως εξισορροπητικός παράγοντας απέναντι στη ρωσική απειλή. Το Οθωμανικό κράτος, που παραμονές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου συμμάχησε με τη Γερμανία εναντίον του ρωσοβρετανικού άξονα, μετά την ήττα των Κεντρικών Δυνάμεων, απομονώθηκε διεθνώς. Το 1917 μετά τη ρωσική επανάσταση και τη δημιουργία της ΕΣΣΔ τερματίστηκε η συμμαχία της Ρωσίας με τη Γαλλία και τη Βρετανία.

Συνεπώς, ο ανταγωνισμός μεταξύ αυτών των χωρών, που ανέκαθεν αποτελούσε «στοίχημα» για την Οθωμανική αυτοκρατορία, επανήλθε εντονότερος. Όμως, υπήρχε μια ειδοποιός διαφορά. Η Άγκυρα, σε αντίθεση με το παρελθόν, θα προσπαθούσε να χρησιμοποιήσει πλέον τη διάδοχο της Ρωσίας (ΕΣΣΔ) ως εξισορροπητικό παράγοντα στον αγώνα που ξεκινούσε εναντίον των Βρετανών και των συμμάχων τους.

¹⁷ Pope Nicole and Pope Hugh, *Turkey Unveiled: Ataturk and after*, John Murray, 1997, London, σελ. 50-69.

¹⁸ Pope Nicole and Pope Hugh, *ό.π.*, σελ. 158-179.

Γίνεται πλέον φανερό ότι βασικός στόχος της εξωτερικής πολιτικής που θα ακολουθούσε η επαναστατική κυβέρνηση της Άγκυρας καθίστατο η διατήρηση της ακεραιότητας του κράτους και των συνόρων, όπως αυτά καθορίστηκαν από το Εθνικό Σύμφωνο (Misak-i Milli).

Η αποδοχή αυτών των δεδομένων αποτελούσε προϋπόθεση για επικείμενες συμμαχίες με άλλες χώρες. Η Σοβιετική Ένωση ήταν από τις πρώτες χώρες που αποδέχθηκαν τους όρους της ακεραιότητας και της ανεξαρτησίας του Τουρκικού κράτους και από τις πρώτες χώρες που προσέγγισε φιλικά η επαναστατική κυβέρνηση της Άγκυρας. Ο Μ. Κεμάλ κατά την περίοδο έναρξης των τουρκοσοβιετικών επαφών δήλωνε: «Όπως δεν απαιτήσατε εσείς να γίνουμε κομμουνιστές για να συνομιλήσετε μαζί μας, έτσι κι εμείς δεν υποκρινόμαστε τους κομμουνιστές κατά τις μεταξύ μας συνομιλίες»¹⁹. Ήταν ξεκάθαρο, λοιπόν, πως η καθεστωτική διαφορά δεν θεωρείτο εμπόδιο για την πολιτική συνεργασία των δύο χωρών.

Από την άλλη πλευρά, και η Σοβιετική Ένωση επεδίωκε να έχει καλές σχέσεις με το κίνημα της Ανατολίας για πολιτικούς, στρατιωτικούς, στρατηγικούς και ιδεολογικούς λόγους. Η εξάπλωση της επιρροής της Βρετανίας σε περιοχές άμεσου ενδιαφέροντος και για τις δύο χώρες ήταν μία από τις σημαντικότερες αιτίες για τη σύναψη συμμαχίας ανάμεσα τους. Στο αποκορύφωμα πλέον της ισχύος της, η Βρετανία κυριαρχούσε στον Καύκασο, το Ιράν και το Αφγανιστάν και είχε τον έλεγχο των νοτίων συνόρων της Ρωσίας. Επίσης, με την ανακωχή του Μούδρου²⁰ είχε αποκτήσει και τον έλεγχο των Στενών. Η Βρετανία, εξάλλου, θέτοντας την Ελλάδα ως «τοποτηρητή» των συμφερόντων της στη Μικρά Ασία, επέκτεινε τις ζώνες επιρροής της. Η Σοβιετική Ένωση έβλεπε τα συμφέροντά της να θίγονται άμεσα από την πολύπλευρη αυτή δράση. Ως εκ τούτου, θεωρήθηκε ότι μια συνεργασία με την κυβέρνηση της Άγκυρας θα μπορούσε να καταστεί ανασταλτικός παράγοντας στην εφαρμογή των βρετανικών σχεδίων.

¹⁹ Atabaki Touraj and Zürcher Erik Jan, *Men of order: Authoritarian Modernization under Ataturk and Reza Shah*, I.B. Tauris, 2004, London, σελ. 113-129.

²⁰ Με την ονομασία Ανακωχή του Μούδρου ή Συνθήκη του Μούδρου ή Συνθήκη Ανακωχής του Μούδρου χαρακτηρίζεται η γνωστή συμφωνία ανακωχής που συνάφθηκε στον όρμο Μούδρου, της Λήμνου, στις 17/30 Οκτωβρίου 1918 και υπογράφηκε την επομένη 31 Οκτωβρίου μεταξύ των Δυτικών Συμμαχικών Δυνάμεων, της Αντάντ (Entente), αφενός, και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αφεντέρου, με τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Με τη συνθήκη αυτή συμφωνήθηκε η κατάπαυση των εχθροπραξιών μεταξύ των Συμμαχικών Δυνάμεων, με την οποία η Οθωμανική Αυτοκρατορία, μεταξύ των άλλων, αναλάμβανε την υποχρέωση του ανοίγματος των Στενών των Δαρδανελλίων, καθώς και του Βοσπόρου προς την Μαύρη Θάλασσα, βλ. Miller William, *The Ottoman Empire and its successors: 1801 – 1927*, Frank Cass, 1966, New York.

Αυτή η συνεργασία, σύμφωνα με την εκτίμηση των Σοβιετικών, θα μπορούσε να ανατρέψει το «Cordon Sanitaire»²¹ που είχαν οικοδομήσει οι Βρετανοί μέσω των κρατιδίων της Γεωργίας, της Αρμενίας και του Αζερμπαϊτζάν.

Από εκείνη τη στιγμή άρχισε να παίρνει σάρκα και οστά η συνεργασία Μόσχας – Άγκυρας και σε επίπεδο πολιτικών ηγετών Λένιν – Κεμάλ. Οι Σοβιετικοί ηγέτες μετά το Μάρτιο του 1919, εποχή που ιδρύθηκε η Τρίτη Διεθνής, είχαν συμπεριλάβει και την Τουρκία στην προπαγανδιστική εκστρατεία που απευθυνόταν στις χώρες της Ανατολής και κατέβαλαν προσπάθειες προκειμένου να εξελιχθεί το Κεμαλικό κίνημα της Ανατολίας σε ένα κομμουνιστικό κίνημα²². Από τη σύγκλιση της Α' Εθνοσυνέλευσης στις 23 Απριλίου 1920 και μέχρι το πέρας του πολέμου 1919 – 1922, η πολιτική που ακολούθησε η Μόσχα απέναντι στην επαναστατική κυβέρνηση της Άγκυρας παρουσίασε διακυμάνσεις τόσο σε υπηρεσιακό επίπεδο όσο και ανεπισήμως. Σε επίπεδο επίσημων επαφών, το Σοβιετικό καθεστώς δεν έθετε ως προϋπόθεση συνεργασίας την ιδεολογική συμπόρευση.

Ανεπισήμως, όμως, ενισχύοντας αριστερές ομάδες στην Ανατολία, οι Σοβιετικοί προσπαθούσαν, όσο αυτό ήταν δυνατό, να μεταφέρουν τα σοσιαλιστικά ιδεώδη και το δικό τους τρόπο δράσης στο κεμαλικό κίνημα της Ανατολίας. Όταν πάντως χρειάστηκε να επιλέξουν μεταξύ επίσημης και ανεπίσημης γραμμής, προτίμησαν να σταματήσουν τις υπογείες ενέργειες και να δώσουν βαρύτητα στην ανάπτυξη των επίσημων σχέσεων ανάμεσα στις δύο κυβερνήσεις²³.

Η Σοβιετική ηγεσία είχε δείξει ενδιαφέρον για το κεμαλικό κίνημα της Ανατολίας, όταν είχε αρχίσει να κάνει την εμφάνισή του, πριν ακόμη από το συνέδριο του Ερζερούμ και είχε στείλει απεσταλμένους στην Κωνσταντινούπολη και το εσωτερικό της χώρας για εσωτερικές επαφές και διαβουλεύσεις. Και η τουρκική πλευρά όμως, πήρε παρόμοιες πρωτοβουλίες. Μετά την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης και τη διάλυση της παλαιάς Βουλής από τις χώρες της Αντάντ στις 23 Απριλίου του 1920, συνήλθε η Εθνοσυνέλευση στην Άγκυρα. Μόλις τρεις μέρες μετά, στις 26 Απριλίου 1920, σε επιστολή του προς τον Λένιν, ο Μ. Κεμάλ ζητούσε την έναρξη των συνομιλιών με τη Μόσχα, καθώς και τη δημιουργία μιας στρατιωτικής και πολιτικής

²¹ Στερημένη της δυνατότητας συμμαχίας με τη Ρωσία (Σοβιετική Ένωση), η Γαλλία έπρεπε πλέον να ετεξεργαστεί ένα νέο σύστημα συμμαχιών στην Ευρώπη. Στη δεκαετία του 1920 συνήψε μια σειρά στρατιωτικών συμμαχιών με το Βέλγιο, την Πολωνία, την Τσεχοσλοβακία, τη Ρουμανία και τη Γιουγκοσλαβία. Ωστόσο, αυτό το σύστημα συμμαχιών δεν μπορούσε να αποτελεί κατάλληλη εγγύηση για τη Γαλλία, βλ. Neilson Keith, *Britain, Soviet Russia and the collapse of the Versailles settlement 1919 – 1939*, Cambridge University Press, 2006, Cambridge.

²² Landau Jacob M., *Ataturk and the modernization of Turkey*, Westview Press, 1984, Boulder, σελ. 25-44.

²³ Landau Jacob M., ό.π., σελ. 57-76.

συμμαχίας μεταξύ των δύο χωρών. Σε απαντητική επιστολή του στις 3 Ιουνίου 1920 ο Σοβιετικός υπουργός Εξωτερικών Τσιτσέριν δήλωνε πως η Σοβιετική κυβέρνηση αναγνωρίζει επίσημα την κυβέρνηση της Άγκυρας ως αντιπροσωπευτικό όργανο του τουρκικού λαού, αλλά δεν έκανε λόγο για κανενός είδους συμμαχία. Η Άγκυρα, από την άλλη πλευρά, είχε ανάγκη από μια συμμαχία με τη Σοβιετική Ένωση και από ουσιαστική βοήθεια, καθώς βρισκόταν στην αφετηρία του πολέμου 1919 – 1922. Όταν υπογράφηκε η συνθήκη των Σεβρών και επικυρώθηκαν οι δυσβάσταχτοι όροι της στις 11 Μαΐου 1920, μια αποστολή με επικεφαλής τον Υπουργό Εξωτερικών Μπεκίρ Σαμί μπέη ξεκίνησε για τη Μόσχα, έχοντας ως στόχο την υπογραφή μιας συμφωνίας με τη Σοβιετική κυβέρνηση και την εξασφάλιση χρημάτων και όπλων. Κατά τη διάρκεια των συνομιλιών, συμφωνήθηκαν κάποιοι από τους όρους μιας συμφωνίας φιλίας, από τις 24 Αυγούστου όμως, οι διακρατικές διαφωνίες για το θέμα του Καυκάσου, αλλά και οι πολιτικές ίντριγκες στο εσωτερικό της Σοβιετικής ηγεσίας, εμπόδισαν την τελική υπογραφή της²⁴.

Το θέμα του Καυκάσου ήταν ζωτικής σημασίας για την εξέλιξη των σχέσεων Άγκυρας – Μόσχας. Τα κρατίδια της Γεωργίας, της Αρμενίας και του Αζερμπαϊτζάν που βρίσκονταν κάτω από βρετανική επιρροή αποτελούσαν το σημαντικότερο εμπόδιο για την προσέγγιση των δύο χωρών. Ο Μουσταφά Κεμάλ και ο Κιαζίμ Καραμπεκίρ είχαν υπογραμμίσει πολλές φορές την ανάγκη να βρεθεί μια φόρμουλα για την άρση του εμποδίου αυτού. Όταν λίγο αργότερα οι μπολσεβίκοι έθεσαν υπό τον έλεγχό τους το Αζερμπαϊτζάν και αύξησαν την επιρροή τους στην Αρμενία, οι συνομιλίες που διεξάγονταν στη Μόσχα μεταξύ της ρωσικής και της τουρκικής αντιπροσωπείας οδηγήθηκαν σε αδιέξοδο. Αυτό οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στο γεγονός της αναφοράς από τον Τσιτσέριν στο θέμα των Αρμενίων και την απαίτηση να γίνουν δεκτά κάποια αρμενικά αιτήματα. Ο Μπεκίρ Σαμί μπέη απέρριψε την πρόταση αυτή και οι συζητήσεις διεκόπησαν²⁵.

Η ξαφνική όμως απόκτηση του ελέγχου της Αρμενίας από τους μπολσεβίκους, η αύξηση των πιέσεων των Σοβιετικών επί του εδάφους της Γεωργίας, του μοναδικού φιλοβρετανικού κρατιδίου ανάμεσα στη Σοβιετική Ένωση και την Τουρκία, και η τελική εισβολή στις αρχές του 1921 στη Γεωργία από τον Ερυθρό Σταυρό ξεκαθάρισαν την κατάσταση στον Καύκασο, ενώ η Τουρκία με τη Σοβιετική Ένωση αποκτούσαν κοινά σύνορα κατά μήκος πολλών χιλιομέτρων²⁶.

²⁴ Pettifer James, *The Turkish Labyrinth: Atatürk and the new Islam*, Penguin Books, 1998, London, σελ. 51-70.

²⁵ Pettifer James, ό.π., σελ. 212-222.

²⁶ Miller William, *The Ottoman Empire and its successors: 1801 – 1927*, Frank Cass, 1966, New York.

Μετά από αυτά τα γεγονότα, οι διπλωματικές σχέσεις Μόσχας – Άγκυρας βελτιώθηκαν ακόμη περισσότερο. Ο σοβιετικός πρέσβης Μπούντου Μεντιβάνι έφτασε στις 16 Μαρτίου 1921 στην Άγκυρα, ενώ από την άλλη ο Αλή Φουάτ πασά που διορίστηκε πρέσβης στη Μόσχα ξεκίνησε συνομιλίες με τους σοβιετικούς. Στις 16 Μαρτίου 1921 υπογράφηκε συμφωνία φιλίας²⁷. Η θετική κατάληξη των βρετανο-σοβιετικών συνομιλιών και οι επιτυχίες του κεμαλικού κινήματος της Ανατολίας εναντίον της Αρμενίας και της Ελλάδας υπήρξαν οι παράγοντες που βοήθησαν στη διευθέτηση των ζητημάτων και την υπογραφή των όρων που για ένα διάστημα έμεναν εκκρεμείς. Σύμφωνα με αυτήν τη συμφωνία, η Σοβιετική Ένωση θεωρούσε άκυρη τη συνθήκη των Σεβρών και ανακοίνωνε ότι αναγνώριζε μία Τουρκία εντός των ορίων του Εθνικού Συμφώνου και ως εκπρόσωπο του νέου κράτους την κυβέρνηση της Άγκυρας. Οριζόταν, επίσης, η συνοριακή γραμμή ανάμεσα στις δύο χώρες και παράλληλα οι δύο πλευρές διακήρυτταν το δικαίωμα όλων των λαών για ανεξαρτησία και ελευθερία, καθώς και το δικαίωμά τους να επιλέξουν τον τρόπο διακυβέρνησης που επιθυμούσαν. Οι σοβιετικοί αναγνώριζαν την τουρκική κυριαρχία επί των Στενών και ως αντάλλαγμα η Τουρκία αποδεχόταν τη σοβιετική πρόταση για καθορισμό του καθεστώτος των Στενών από τις παράκτιες χώρες του Εύξεινου Πόντου. Και οι δύο πλευρές χαρακτήριζαν ως άκυρη κάθε παλαιά πολιτική και οικονομική συμφωνία μεταξύ της τσαρικής Ρωσίας και της Οθωμανικής αυτοκρατορίας²⁸.

Κατά συνέπεια, η κυβέρνηση της Άγκυρας σε μεγάλο βαθμό πέτυχε τους στόχους της εξωτερικής της πολιτικής στην Ανατολία, εξασφαλίζοντας συγχρόνως τα νώτα της. Παράλληλα, με τη συμφωνία αυτή, αυξήθηκε και η περιορισμένη έως τότε σοβιετική βοήθεια σε όπλα και χρήματα.

2.6 Συμπεράσματα – Γενική αξιολόγηση της περιόδου 1919 – 1922

Μία νέα περίοδος φαίνεται να ανατέλλει κατά τα έτη 1919 – 1922 τόσο όσον αφορά στην κατάσταση που επικρατεί στο εσωτερικό της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και της Ρωσίας όσο και στις μεταξύ τους σχέσεις. Στην Τουρκία, και ενώ η χώρα διαμελίζεται εδαφικά και ελέγχεται εσωτερικά κατά κύριο λόγο από τις Δυνάμεις της Αντάντ, μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, ένα νέο δυναμικό πολιτικό

²⁷ Dodd Clement Henry, *Politics and Government in Turkey*, University Press, 1969, Manchester, σελ. 110-130.

²⁸ Kinross Patrick Balfour, *Ataturk: the Rebirth of a Nation*, Weidenfeld and Nicolson, 1964, London, σελ. 27-33.

πρόσωπο ο Μουσταφά Κεμάλ, ο επονομαζόμενος αργότερα Ατατούρκ (Πατέρας των Τούρκων), δημιουργεί ένα νέο πολιτικό ρεύμα, το οποίο καταλήγει σε μια *de facto* κυβέρνηση με έδρα την Άγκυρα. Ο Μ. Κεμάλ στοχεύει στη διασφάλιση της εδαφικής ακεραιότητας της χώρας, την εθνική ενότητα και τον εξοστρακισμό κάθε αλλογενούς στοιχείου από το εσωτερικό της χώρας. Παράλληλα προσβλέπει στην ισχυροποίηση της οικονομίας, καθώς και της γεωπολιτικής της θέσης με σκοπό να ανακτήσει η Τουρκία το χαμένο της γόητρο²⁹.

Από την άλλη πλευρά, στη Ρωσία, ένας νέος ηγέτης, ο Λένιν, μεταλλάσσει ιδεολογικά τη χώρα μετά την επανάσταση του Οκτωβρίου του 1917 από την προηγούμενη Τσαρική σε μια τώρα Κομμουνιστική Ρωσία. Αυτά τα δύο άκρως αντίθετα καθεστώτα και οι ηγέτες τους, κατά την περίοδο 1918 – 1922, δημιούργησαν σχέσεις, οι οποίες εξελίχθηκαν σε σημαντικές συμμαχίες. Σε αντίθεση, λοιπόν, προς τον 18^ο και 19^ο αιώνα, κατά τους οποίους η Οθωμανική διπλωματία – εξαιτίας της ανησυχίας της για τη Ρωσία – προσπαθούσε να εξασφαλίσει τη βρετανική υποστήριξη και αργότερα τη γερμανική, λόγω της ανάγκης εξεύρεσης νέου εξισορροπιστικού παράγοντα απέναντι στη Ρωσία, τώρα πλέον ο Κεμάλ, βλέποντας στη Μόσχα ένα νέο σύμμαχο, αναζητά μία πολιτική και στρατιωτική συμμαχία μαζί της. Συγχρόνως, ο Λένιν κινούμενος με γνώμονα τον έλεγχο των Στενών προέβη στην αναγνώριση της κυβέρνησης της Άγκυρας, χαρακτηρίζοντας άκυρη κάθε παλαιά πολιτική συμφωνία μεταξύ τσαρικής Ρωσίας και Οθωμανικής αυτοκρατορίας³⁰. Οι έντονες ιδεολογικές, κοινωνικές και πολιτικές διαφορές ανάμεσα στις δύο χώρες δεν κατάφεραν να αποτελέσουν εμπόδιο προκειμένου να δημιουργηθεί μία συμμαχία μεταξύ τους.

Τα γεωπολιτικά συμφέροντα διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο και οι συγκυρίες της περιόδου έφεραν σε συνεργασία τις δύο χώρες που σε κάθε άλλη περίπτωση θα ήταν αντίπαλες. Στη δεδομένη χρονική στιγμή η Τουρκία φαίνεται να κερδίζει έδαφος στο διπλωματικό παιχνίδι.

²⁹ Dumont Paul (μετάφραση Κασσεσιάν Ιωσήφ Γρηγορίου), *Κεμάλ: Ο δημιουργός της νέας Τουρκίας*, Κούριερ, 1998, Αθήνα, σελ. 81-122.

³⁰ Gromyko Andrei, *Lenin and the Soviet Peace Policy Articles and Speeches*, Progress Publishers, 1980, σελ. 140-169.

2.7 Η ανάδυση μιας «αναγκαστικής» ρωσοτουρκικής συμμαχίας

Κατά την περίοδο 1925 – 1936, δηλαδή μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, η παγκόσμια κοινή γνώμη απορρίπτει πλέον συνολικά τον πόλεμο και την εχθρότητα και μία από τις συνέπειες αυτής της στάσης είναι η υποβάθμιση της λεγόμενης «μυστικής διπλωματίας» και η ανάπτυξη των διεθνών σχέσεων υπό το πρίσμα των φανερών επαφών και διαβουλεύσεων³¹.

Όσον αφορά στην Τουρκία και στην εξωτερική της πολιτική, αυτή μετά τον πόλεμο του 1919 – 1922 φαίνεται να βρίσκεται μεταξύ δύο επιλογών. Είτε να έχει στο εξής ως αιχμή της πολιτικής της την αντιδυτική τουρκοσοβιετική συνεργασία που ξεκίνησε την περίοδο 1919 – 1922, μετά από μια προσωρινή ψυχρότητα στη διάρκεια της περιόδου της Λωζάνης (1923), είτε να προσπαθήσει να ενταχθεί στη Δύση, προκειμένου να ολοκληρώσει το όραμά της, και ενστερνιζόμενη τις αξίες του Δυτικού πολιτισμού, να μεταβληθεί σε μία κοσμική δημοκρατική χώρα³². Η Τουρκία, με τη συμμετοχή της στην ΚτΕ³³, έδειξε ότι επέλεξε τη δεύτερη οδό. Η επιλογή της αυτή στηριζόταν σε συγκεκριμένους λόγους. Ο πρώτος ήταν η επιθυμία της για τη διατήρηση της σταθερότητας, καθώς και η αντίθεσή της απέναντι σε κάθε είδους βίαιες ανατροπές. Κατά δεύτερο λόγο, βλέποντας ότι πολλές χώρες του κόσμου εντάχθηκαν στον Οργανισμό προκειμένου να συνεργαστούν για την αποτροπή ενός νέου πολέμου, δεν θέλησε να μείνει εκτός από αυτή την παγκόσμια προσπάθεια. Τέλος, η ένταξη της Τουρκίας στην ΚτΕ συνδέθηκε επίσης με την πολιτική που ακολουθούσε έναντι της Σοβιετικής Ένωσης.

Οι σχέσεις της Τουρκίας με τους Σοβιετικούς έγιναν περισσότερο θερμές το 1924 – 1925, όταν μία σύγκρουση με τη Βρετανία στο θέμα της Μοσούλης έκανε τους Τούρκους να απομακρυνθούν συναισθηματικά από τη Δύση και να προσεγγίσουν τη Μόσχα³⁴.

³¹ Calvocoressi Peter, *Διεθνής Πολιτική 1945 – 2000*, Εκδόσεις Κωνσταντίνου Τουρίκη, 2004, Αθήνα, σελ. 40-67.

³² Kinross Patrick Balfour, *Ataturk: the Rebirth of a Nation*, Weidenfeld and Nicolson, 1964, London, σελ. 82-95.

³³ Η Κοινωνία των Εθνών (συντομογραφικά ΚτΕ, Κ.τ.Ε.) ήταν Διεθνής Οργανισμός-Σύνδεσμος που ιδρύθηκε το 1919, αμέσως μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, στο Παρίσι. Ιδρύθηκε ως αποτέλεσμα της Συνθήκης των Βερσαλλιών κατόπιν αμερικανικής πρωτοβουλίας και σημείωσε σταθμό στην εξέλιξη των διεθνών σχέσεων, καθώς υπήρξε η πρώτη προσπάθεια για συνεννόηση όλων των κρατών πάνω στα προβλήματα που απασχολούν την ανθρωπότητα. Στο απόγειό του, μεταξύ 28 Σεπτεμβρίου 1934 και έως τις 23 Φεβρουαρίου 1935, είχε 58 χώρες-μέλη, βλ. Σκαλτσάς Κωνσταντίνος Ι., *Ο πρόεδρος Γούδρουου Ουίλσον και η Κοινωνία των Εθνών*, 1968, Θεσσαλονίκη.

³⁴ Zürcher Erik Jan, *Arming the state: Military conscription in the Middle East and Central Asia 1775 – 1925*, I.B. Tauris Publishers, 1999, London, σελ. 79-94.

Συγκεκριμένα, υπογράφηκε στις 17 Δεκεμβρίου 1925 Σύμφωνο Φιλίας και Ουδετερότητας μεταξύ Τουρκίας και Σοβιετικής Ένωσης. Στις 13 Δεκεμβρίου 1929 ο σοβιετικός υποκομισάριος Εξωτερικών Υποθέσεων Καραχάν, κατά την επίσκεψη του στην Άγκυρα, όπου έγινε δεκτός από το Μουσταφά Κεμάλ, υπέγραψε την ανανέωση της συμφωνίας του 1925 με νέο Ρωσοτουρκικό Πρωτόκολλο (17 Δεκεμβρίου) και ακολούθησε ανταλλαγή επισκέψεων από αξιωματούχους των δύο χωρών. Κατόπιν αυτού, οι σχέσεις έγιναν ακόμη πιο στενές όταν το Σεπτέμβριο του 1930, ο Τούρκος υπουργός Εξωτερικών Τεβφίκ Ρουστού πραγματοποίησε επίσκεψη στη Μόσχα³⁵.

Ο πρωθυπουργός της ΕΣΣΔ Λιτβίνοφ επισκέφθηκε την Τουρκία στις 27 Οκτωβρίου 1932, σε μία προσπάθεια να δείξει ότι η χώρα του επιθυμεί τη συνέχιση της συνεργασίας. Η βρετανική κυβέρνηση παρακολουθούσε εκ του σύνεγγυς αυτή την επίσκεψη, επειδή πραγματοποιείτο σε μια περίοδο που βρισκόταν στην επικαιρότητα το ζήτημα της ένταξης της Τουρκίας στην ΚΤΕ. Σε ομιλία του στην Κωνσταντινούπολη, ο Λιτβίνοφ τόνισε πως η φιλία της ΕΣΣΔ με την Τουρκία αποτελεί τη λυδία λίθο της σοβιετικής εξωτερικής πολιτικής και πως καλές σχέσεις των δύο χωρών παρά τη διαφορά του πολιτικού τους συστήματος, αποτελούν παράδειγμα προς μίμηση για όλες τις χώρες του κόσμου. Από την ομιλία του Λιτβίνοφ φαινόταν, εξάλλου, η πρόθεση της Σοβιετικής Ένωσης να βελτιώσει τις οικονομικές σχέσεις της με την Τουρκία³⁶.

Οι εντυπώσεις των Τούρκων πολιτικών που επισκέπτονταν την ΕΣΣΔ χαρακτηρίζονταν από μία αντίφαση. Συγκεκριμένα, παρόλο που η Τουρκία διέκρινε ότι η Σοβιετική Ένωση αντιμετώπιζε σοβαρά προβλήματα, τα οποία ήταν εμφανή, εξακολουθούσε να συνάπτει συμφωνίες με την τελευταία. Ακολούθησαν, λοιπόν, μία σειρά συναντήσεων. Ο Ισμέτ Ινονού στη Μόσχα τον Απρίλιο και το Μαΐο του 1932, ο Νογوشιλον στην Άγκυρα τον Οκτώβριο του 1933, ο Τζελάλ Μπαγιάρ στη Μόσχα τον Ιούλιο του 1935, με σημαντικότερη για την εποχή την επίσκεψη του Τούρκου πρωθυπουργού και Υπουργού Εξωτερικών (Ινονού), όπου υπεγράφη παροχή ενός δανείου ύψους 8 εκατ. δολαρίων από τη Σοβιετική Ένωση. Το μεγαλύτερο μέρος του δανείου χρησιμοποιήθηκε για την ανάπτυξη της βιομηχανίας υφαντών, μέσω του υπό σοβιετική καθοδήγηση *kombinat*³⁷, στο Καϊσερί.

³⁵ Kinross Patrick Balfour, *Ataturk: the Rebirth of a Nation*, Weidenfeld and Nicolson, 1964, London, σελ. 458-464.

³⁶ Mango Andrew, *Turkey: The challenge of a new role*, Center for Strategic and International Studies, Praeger, 1994, Westport (Washington, D.C.), σελ. 110-121.

³⁷ Σύνολο πολλών συμπληρωματικών επιχειρήσεων εγκατεστημένων στην ίδια περιοχή. Ο τύπος αυτός της βιομηχανικής παραγωγής εμφανίστηκε για πρώτη φορά στην ΕΣΣΔ, βλ. Dodd Clement Henry, *Turkish Foreign Policy: New Prospects*, The Eothen Press, 1992, Cambridge, σελ. 88-101.

Όσον αφορά, ωστόσο, την ένταξη της Τουρκίας στην ΚτΕ, η Σοβιετική Ένωση, από την πλευρά της, ήταν αντίθετη στην ιδέα της ένταξης της Τουρκίας, στην οποία ούτε και η ίδια συμμετείχε. Ο συγκεκριμένος οργανισμός θεωρείτο από τους σοβιετικούς όργανο του ιμπεριαλισμού που αποτελούσε μεγάλο κίνδυνο για το σοβιετικό καθεστώς. Ο Ινονού, κατά την επίσκεψή του, κατάφερε να αμβλύνει την αντίθεση της Σοβιετικής Ένωσης προς το ενδεχόμενο ένταξης της Τουρκίας στην ΚτΕ και να αποσπάσει την έγκριση της Σοβιετικής κυβέρνησης για αυτή την κίνηση.

Η Τουρκία ήταν υποχρεωμένη να εξασφαλίσει αυτή τη συγκατάθεση, διότι ένας από τους όρους του πρωτοκόλλου της 17^{ης} Δεκεμβρίου 1929, το οποίο ανανέωνε τη Συμφωνία Φιλίας και Ουδετερότητας του 1925, όριζε πως κανένα από τα δύο συμβαλλόμενα μέλη δεν μπορούσε να προβεί σε πολιτικές παραχωρήσεις που αφορούσαν στην άλλη πλευρά, χωρίς την έγκρισή της³⁸. Η Τουρκία, επιπλέον, δεσμευόταν και από το καταστατικό της ΚτΕ να συμμετέχει μαζί με τα άλλα μέλη του Οργανισμού σε κινήσεις αντιμετώπισης κρίσεων και να λαμβάνει, όποτε παρουσιαζόταν ανάγκη, μέτρα πίεσης απέναντι σε χώρες που ακολουθούσαν επιθετική πολιτική.

Από την άλλη πλευρά, ήταν βεβαίως υποχρεωμένη να απέχει από ενδεχόμενη κινητοποίηση των μελών της ΚτΕ εναντίον της Σοβιετικής Ένωσης. Κατά τη διαδικασία ένταξης της Τουρκίας στον Οργανισμό, η κυβέρνηση της ΕΣΣΔ θορυβημένη από ένα τέτοιο ενδεχόμενο διαμαρτυρήθηκε με διάβημά της που επιδόθηκε από την πρεσβευτή της στην κυβέρνηση της Άγκυρας. Όταν ο Ρώσος πρέσβης έλαβε εγγυήσεις ότι δεν υπήρχε περίπτωση η Τουρκία να λάβει μέτρα εναντίον της χώρας του, το θέμα έληξε. Τελικά, η Τουρκία με επιτυχημένες διπλωματικές κινήσεις κατάφερε να ενταχθεί στην ΚτΕ χωρίς να δυσαρεστήσει τη γείτονα ΕΣΣΔ.

2.8 Συμπεράσματα – Γενική αξιολόγηση της περιόδου 1925 – 1936

Οι ρωσοτουρκικοί διπλωματικοί δεσμοί κατά τα έτη 1925 – 1936 παραμένουν ισχυροί μετά την υπογραφή του Συμφώνου Φιλίας και Ουδετερότητας, τη σύναψη ενός δανείου από τη ρωσική πλευρά προς την Τουρκία και τη συνεχή ανταλλαγή

³⁸ Barlas Dilek, *Etatism and Diplomacy in Turkey: Economic and Foreign Policy strategies in an uncertain world 1929 – 1939*, Brill, Leiden, 1998, The Netherlands, σελ. 60-75.

επισκέψεων από αξιωματούχους και των δύο χωρών. Οι διπλωματικές κινήσεις της ΕΣΣΔ προς την Κεμαλική Τουρκία φαίνεται ότι συντελούνται για οικονομικούς κυρίως λόγους, καθώς η Ρωσία θέλει να αποτρέψει μια ενδεχόμενη συμφιλίωση της Τουρκίας με τη Δύση. Οι σοβιετικοί, κατά την περίοδο αυτή, λοιπόν, επιθυμούσαν να στείλουν στην τουρκική κυβέρνηση το μήνυμα ότι η Ρωσία ήταν σε θέση να παράσχει οικονομική βοήθεια στην Τουρκία, όποτε χρειαζόταν, και ότι προσέβλεπε μια ευρεία οικονομική συνεργασία με την τελευταία³⁹.

Ένας άλλος σοβαρός λόγος που εξηγούσε την επιθυμία της Ρωσίας για συμμαχία με την Τουρκία ήταν η ανέκαθεν αναζήτησή της για διέξοδο στη Μεσόγειο. Η τουρκική πλευρά αμέσως μετά το ζήτημα της Μοσούλης διαπίστωσε ότι δεν είχε διεθνή στήριξη και ότι η Δύση την είχε αφήσει στο περιθώριο. Κινούμενη, λοιπόν, από οικονομικούς κι αυτή λόγους και με στόχο την εξασφάλιση της υποστήριξης της Ρωσίας, προχώρησε σε διπλωματικές σχέσεις μαζί της. Κατά συνέπεια, επίσημα, οι δύο χώρες παρουσιάζονται στη διεθνή σκηνή ως σύμμαχοι και συνοδοιπόροι. Ανεπίσημα, όμως, η κατάσταση είναι τελείως διαφορετική. Σε κάθε ευκαιρία η τουρκική κυβέρνηση υπογράμμιζε τον εθνικό χαρακτήρα του κράτους, ο τουρκικός τύπος πολύ συχνά δημοσίευε άρθρα που υποστήριζαν ότι το κομμουνιστικό σύστημα δεν ήταν κατάλληλο για τον τουρκικό λαό και η κομμουνιστική προπαγάνδα απαγορευόταν ρητά στην Τουρκία.

Αυτή η διπλωματική φιλία, όπως αναφέρθηκε λοιπόν, δεν οδήγησε σε ιδεολογικού τύπου επιρροές. Ο Κεμάλ είχε αποσαφηνίσει από την αρχή ότι όποια κι αν ήταν τα πλεονεκτήματα του Κομμουνισμού στη Ρωσία, δεν μπορούσε να εφαρμοστεί στην Τουρκία. Αρκετές φορές απέρριψε συγκεκριμένα οποιαδήποτε σχέση ανάμεσα στην Κεμαλική και την Κομμουνιστική ιδεολογία και από τον Ιανουάριο του 1921 πήρε μέτρα για την αντιμετώπιση της Κομμουνιστικής δραστηριότητας στην Τουρκία. Το 1922, όπως ειπώθηκε, η κυβέρνηση του Ραούφ απαγόρευσε την Κομμουνιστική προπαγάνδα. Το 1925 τέθηκαν εκτός νόμου τα τελευταία υπολείμματα του Τουρκικού Κομμουνιστικού Κόμματος. Στη Ρωσία, αυτές οι επιθέσεις εναντίον της κομμουνιστικής ιδεολογίας έμειναν ασχολίαστες για πολιτικούς λόγους και οι ιδεολόγοι την Comintern (Com[monist] Intern[ational]) εξήγησαν ότι ο Κεμάλ, μολονότι αντικομμουνιστής, μπορούσε να θεωρηθεί προοδευτικός ή ακόμη και επαναστάτης, αφού κατέστρεφε τα υπολείμματα της φεουδαρχίας, εφάρμοζε

³⁹ Miller Alexei I. and Rieber Alfred J., *Imperial rule*, Central European University Press, 2004, Budapest.

φιλελεύθερη αγροτική πολιτική, εγκαινίαζε τη βιομηχανική ανάπτυξη και αντιστεκόταν στις διεισδύσεις της καπιταλιστικής Δύσης⁴⁰.

Ωστόσο, το 1928 – 1929 στην πορεία ενός γενικότερου ιδεολογικού αναπροσανατολισμού στη Μόσχα, υιοθετήθηκε μια νέα ερμηνεία και ο Κεμάλ μεταμορφώθηκε ξαφνικά από ήρωα της επανάστασης σε τύραννο της αντίδρασης. Κατά τη διάρκεια αυτών των δύο ετών, μέχρι δηλαδή τη σημαντική βελτίωση των ρωσοτουρκικών σχέσεων το Νοέμβριο του 1929, όταν και υπογράφηκε εμπορική συμφωνία μεταξύ των δύο χωρών, ο Κεμαλισμός έπαψε να αποτελεί ένα μαζικό κίνημα και προσέγγιζε – κατά τους Σοβιετικούς – την πλήρη υποταγή. Είχε καταστρέψει μερικά, αλλά φυσικά όχι όλα, τα υπολείμματα της φεουδαρχίας στα τουρκικά χωριά και η κοινωνική βάση του συγκροτούσε συμμαχία των ανωτέρων στρωμάτων της μπουρζουαζίας και των μεγάλων γαιοκτημόνων, καθώς τέλος και των κουλάκων⁴¹.

Εν κατακλείδι, διαπιστώνεται ότι σε μια εποχή που η Δύση βρισκόταν ακόμη στη δίνη της ύφεσης, οι Σοβιετικοί μπόρεσαν να προσφέρουν μια μέθοδο οικονομικής επέκτασης, κεφάλαιο για ενεργοποίησή της και ειδικούς για να βοηθήσουν στην εφαρμογή της. Η κεμαλική υιοθέτηση του κρατισμού δεν οφειλόταν σε πολιτικές ή ιδεολογικές προσεγγίσεις προς τη Σοβιετική Ένωση ή τον Κομμουνισμό, αλλά στις πρακτικές αναγκαιότητες της στιγμής. Η χώρα, η οποία δεν είχε συνέλθει ακόμη απόλυτα από τα ερείπια και τη φτώχεια που είχαν προκαλέσει οι προηγούμενοι αγώνες και εξεγέρσεις, είχε πληγεί ξανά από τις συνέπειες μιας παγκόσμιας κρίσης, για την οποία οι Τούρκοι ηγέτες δεν ευθύνονταν ούτε μπορούσαν να ελέγξουν. Χρειάζονταν επείγοντως βοήθεια και έπρεπε να τη δεχτούν από όπου κι αν αυτή προερχόταν. Η οικονομική αυτή βοήθεια ήρθε τελικά από τη Μόσχα και ήταν φυσικά ευπρόσδεκτη από την μόλις αναδυόμενη κεμαλική Τουρκία.

⁴⁰ Barlas Dilek, *Etatism and Diplomacy in Turkey: Economic and Foreign Policy strategies in an uncertain world 1929 – 1939*, Brill, Leiden, 1998, The Netherlands, σελ. 124-131.

⁴¹ Macfie A. L., *Ataturk*, Longman, 1994, London, σελ. 136-154.

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΑΡΘΡΑ

Νικολάου Ιωάννης, 1995, *Ο Διάπλους των Τουρκικών Στενών κατά τις Διεθνείς Συνθήκες και την Πρακτική: Από τη Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή στο Νέο Κανονισμό Διέλευσης*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα

Σκαλτσάς Κωνσταντίνος Ι., 1968, *Ο πρόεδρος Γούδρου Ουίλσον και η Κοινωνία των Εθνών*, Θεσσαλονίκη

Armaoğlu Fahir H., 1973, *Πολιτική Ιστορία: 1789 – 1960*, Άγκυρα

Calvocoressi Peter, 2004, *Διεθνής Πολιτική 1945 – 2000*, Εκδόσεις Κωνσταντίνου Τουρίκη, Αθήνα

Deringil Selim (μετάφραση – σχολιασμός Παπαγεωργίου Στέφανος), 2003, *Η καλά προστατευόμενη Επικράτεια: Ιδεολογία και Νομιμοποίηση της εξουσίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (1876 – 1909)*, Εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα

Dumont Paul (μετάφραση Κασσεσιάν Ιωσήφ Γρηγορίου), 1998, *Κεμάλ: Ο δημιουργός της νέας Τουρκίας*, Κούριερ, Αθήνα

Kizilyurek Niyazi, 2006, *Κεμαλισμός: Η γένεση και η εξέλιξη της επίσημης ιδεολογίας της σύγχρονης Τουρκίας*, Εκδ. Μεσόγειος, Αθήνα

Korçulu Mehmed Fuad, 2001, *Οι απαρχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, Παπαζήσης, Αθήνα

Lewis Bernard, 2001 – 2002, *Η ανάδυση της σύγχρονης Τουρκίας, Τόμ. 1 Τα στάδια της ανάδυσης*, Παπαζήσης, Αθήνα

Ortaylı İlber, 2004, *Ο πιο μακρύς αιώνας της Αυτοκρατορίας: ο Οθωμανικός 19^{ος} αιώνας: Η πορεία προς τον εκσυγχρονισμό*, Παπαζήσης, Αθήνα

Zürcher Erik Jan, 2004, *Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΑΡΘΡΑ

Atabaki Touraj and Zürcher Erik Jan, 2004, *Men of order: Authoritarian Modernization under Ataturk and Reza Shah*, I.B. Tauris, London

Barlas Dilek, 1998, *Etatism and Diplomacy in Turkey: Economic and Foreign Policy strategies in an uncertain world 1929 – 1939*, Brill, Leiden, The Netherlands

Dodd Clement Henry, 1992, *Turkish Foreign Policy: New Prospects*, The Eothen Press, Cambridge

Dodd Clement Henry, 1969, *Politics and Government in Turkey*, University Press, Manchester

Gromyko Andrei, 1980, *Lenin and the Soviet Peace Policy Articles and Speeches*, Progress Publishers

Hale William M., 2002, *Turkish Foreign Policy 1774 – 2000*, Frank Cass, London, Portland, Oregon

Karpat Kemal, 1985, *Ottoman Population 1830 – 1914 Demographic and Social Characteristics*, University of Wisconsin Press, Madison

Kedourie Sylvia, 1999, *Turkey before and after Ataturk: Internal and External Affairs*, Frank Cass, London

Kinross Patrick Balfour, 1964, *Ataturk: the Rebirth of a Nation*, Weidenfeld and Nicolson, London

Krikorian Mesrob K., 1977, *Armenians in the service of the Ottoman Empire, 1860-1908*, Routledge, London

Landau Jacob M., 1984, *Ataturk and the modernization of Turkey*, Westview Press, Boulder

Macfie A. L., 1994, *Ataturk*, Longman, London

MacKenzie John M., 1992, *Popular Imperialism and the Military: 1850 – 1950*, Manchester University Press, Manchester

Mango Andrew, 1994, *Turkey: The challenge of a new role*, Center for Strategic and International Studies, Praeger, Westport (Washington, D.C.)

Miller William, 1966, *The Ottoman Empire and its successors: 1801 – 1927*, Frank Cass, New York

Miller Alexei I. and Rieber Alfred J., 2004, *Imperial rule*, Central European University Press, Budapest

Mosse Werner Eugen, 1996, *An economic history of Russia: 1856 – 1914*, I.B. Tauris, London

Neilson Keith, 2006, *Britain, Soviet Russia and the collapse of the Versailles settlement 1919 – 1939*, Cambridge University Press, Cambridge

Partiler Tunaya, 1956, *Communism and Nationalism*

Pettifer James, 1998, *The Turkish Labyrinth: Ataturk and the new Islam*, Penguin Books, London

Pope Nicole and Pope Hugh, 1997, *Turkey Unveiled: Ataturk and after*, John Murray, London

Quataert Donald, 2000 (2005 print), *The Ottoman Empire 1700 – 1922*, 2nd ed., Cambridge University Press, Cambridge

Reid James J., 2000, *Crisis of the Ottoman Empire: Prelude to collapse 1839 – 1878*, Franz Steiner, Stuttgart

Zürcher Erik Jan, 1999, *Arming the state: Military conscription in the Middle East and Central Asia 1775 – 1925*, I.B. Tauris Publishers, London

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΨΥΧΡΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ, ΝΕΕΣ ΔΥΝΑΜΙΚΕΣ ΣΤΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΡΩΣΙΑΣ – ΤΟΥΡΚΙΑΣ

3.1 Το πλαίσιο άσκησης της ρωσικής Εξωτερικής Πολιτικής κατά την περίοδο 1985 – 1998

Από το 1985 στην πολιτική σκηνή της Ρωσίας πρωταγωνιστεί ο Μιχαήλ Γκορμπατσώφ, ο οποίος παρά τις πολιτικές «διαφάνειας» και αναδιάρθρωσης στην οικονομία που εφάρμοσε, δηλαδή τον εκδημοκρατισμό και την ομαλοποίηση των εξωτερικών σχέσεων της ΕΣΣΔ, δεν κατάφερε να συμβάλει στην επιδιωκόμενη οικονομική αναζωογόνηση του συστήματος. Αυτό διαφαίνεται κυρίως από το γεγονός ότι εάν και στην ευρύτερη περιοχή του ρωσικού εδάφους υπήρχε πλούσιο πετρελαϊκό δυναμικό, τα επίπεδα παραγωγής συρρικνώνονταν σταθερά από τα τέλη της δεκαετίας του 1980⁴².

Μετά τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, το Δεκέμβριο του 1991, δημιουργήθηκαν δύο σχολές σκέψης σχετικά με το πώς θα έπρεπε να κινηθεί η διάδοχη Ρωσία στο διεθνές σκηνικό. Η πρώτη σχολή αποτελείτο από τους λεγόμενους «Ατλαντιστές», οι οποίοι θεωρούσαν ότι η Ρωσία έπρεπε να δώσει προτεραιότητα στις σχέσεις της με τη Δύση και να προάγει τη συμμετοχή της σε διεθνείς οργανισμούς, όπως ο ΟΗΕ και ο Οργανισμός για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη. Την άλλη σχολή αποτελούσαν οι «Ευρασιανιστές», οι οποίοι υποστηρίζαν πως η Μόσχα απειλείται με αποδυνάμωση λόγω της αυξανόμενης εξάρτησής της από τη Δύση⁴³. Ως χώρα με

⁴² Μαρούδας Λ. και Τσαρδανίδης Χ., *Πού βαδίζει η Ρωσία; Οικονομικές και Πολιτικές προεκτάσεις της μετάβασης*, Εξάντας, 1999, Αθήνα, σελ. 95-116.

⁴³ Petro Nicolai N. and Rubinstein Alvin Z., *Russian Foreign Policy: From Empire to Nation-State*, Longman, 1997, New York, σελ. 237-244.

ιδιαίτερη ιστορία και ξεχωριστό πολιτισμό, η Ρωσία δεν έπρεπε να μιμείται τα δυτικά πρότυπα, καθώς είχε δική της ταυτότητα⁴⁴.

Οι Ατλαντιστές ήταν αυτοί που επικράτησαν μέχρι τα τέλη του 1992. Τα εντεινόμενα ωστόσο οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα, αλλά και η περιορισμένη στήριξη των Δυτικών στη Μόσχα εξασθένησε την επιρροή τους. Η διατύπωση των βασικών αρχών της εξωτερικής πολιτικής της Ρωσικής Ομοσπονδίας, τον Απρίλιο του 1993, ανέδειξε τον ενισχυμένο ρόλο των Ευρασιανιστών. Αυτό το χρονικό σημείο είναι ιδιαίτερα σημαντικό, καθώς η Ρωσία φαίνεται να στρέφει πλέον μεγάλο μέρος του ενδιαφέροντός της στο «εγγύς εξωτερικό» και να ακολουθεί μια πιο εσωστρεφή και απομονωτιστική πολιτική.

Μετά την κατάρρευση των μεταρρυθμίσεων Γκορμπατσώφ, την πτώση της κυβέρνησής του και την κολοσσιαία πολιτική μετάβαση της χώρας από ένα αρχικά σοσιαλιστικό πολιτικό σύστημα συγκεντρώσεως που διήρκεσε 74 χρόνια σε ένα καπιταλιστικό σύστημα δυτικού τύπου (σύστημα οικονομίας της αγοράς) υπό την ηγεσία του Μπόρις Γιέλτσιν (αρχής γενομένης από το 1991) – αν και γίνεται προσπάθεια για έξοδο από την υφιστάμενη παρακμή της χώρας και ταυτόχρονη οικονομική ανάπτυξη της τελευταίας – παρουσιάζεται μία παράδοξη κατάσταση να οδηγείται ολοένα και περισσότερο η χώρα σε οικονομική και τεχνολογική αδράνεια. Οι νέοι Ρώσοι μεταρρυθμιστές ακολουθώντας τις προτροπές της Δύσης προσπάθησαν να εντάξουν τη Ρωσία στο νέο διεθνές οικονομικό περιβάλλον μέσω μιας «θεραπείας σοκ»⁴⁵. Αυτό θα μπορούσε να επιτευχθεί μόνο μέσω του ενεργειακού τομέα και συγκεκριμένα του πετρελαϊκού που μέχρι το 1991 βρισκόταν, όπως ειπώθηκε, σε συνεχή συρρίκνωση. Η κυβέρνηση του Μπόρις Γιέλτσιν με στόχο την έξοδο από την οικονομική κρίση που μάστιζε τη Ρωσία προχώρησε σε μεταρρυθμίσεις και συγκεκριμένα σε αποκρατικοποίηση της παραγωγής και διύλισης πετρελαίου, ενώ μόνο μεγάλα κοιτάσματα συνέχισαν να βρίσκονται υπό την κρατική ιδιοκτησία. Η ρωσική κυβέρνηση φαίνεται ότι προβληματίστηκε όσον αφορά στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής που σχεδίαζε να ακολουθήσει με στόχο να βγει από την κρίση, καθώς αντιλαμβανόταν ότι από υπερδύναμη είχε πια μετατραπεί σε μια περιφερειακή μεσαία δύναμη. Υπήρχε έντονο το στοιχείο της δυσανασχέτησης, καθώς ο ρόλος της Ρωσίας στη διεθνή πολιτική σκηνή είχε μειωθεί

⁴⁴ Ακόμη και ο Ευρασιανισμός έχει ωστόσο διαφορετικές εκδοχές. Ο Rangsimarorn καταγράφει τρεις: α) Πραγματιστικός Ευρασιανισμός, β) Νέο-Ευρασιανισμός και γ) Διαπολιτισμικός Ευρασιανισμός, βλ. Rangsimarorn Paradorn, *Interpretations of Eurasianism: Justifying Russia's Role in East Asia*, Europe-Asia Studies, May 2006, Volume 58, Number 3.

⁴⁵ Remington Thomas F., *Politics in Russia*, Longman, 1999, London, σελ. 33-40.

αισθητά μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, και συνεπώς οι Ρώσοι προσέβλεπαν (κατά τη δεκαετία του 1990) να αναδημιουργήσουν τη Ρωσία και το μεγαλείο της⁴⁶.

Η Ρωσία από το 1992 συνεργάζεται ενεργά με την Ευρωπαϊκή Ένωση στον τομέα της ενέργειας. Κάτω από τις οδηγίες του Υπουργικού Συμβουλίου, το Υπουργείο Ενέργειας συντόνισε τις εργασίες σύνταξης του προγράμματος ενεργειακού σχεδιασμού με τη συμμετοχή του Υπουργείου Οικονομίας και του Υπουργείου Επιστημών και Φυσικών Πόρων. Το πρόγραμμα εγκρίθηκε από τη ρωσική κυβέρνηση, στις 7 Δεκεμβρίου 1994, οπότε και υπογράφηκε η σχετική συνθήκη για τη θέσπιση του Χάρτη Ενέργειας στη Λισαβόνα, η οποία ορίζει το πλαίσιο της μακροπρόθεσμης μεταξύ τους συνεργασίας (Ρωσίας – Ευρωπαϊκής Ένωσης), σε θέματα όπως η μεταφορά ενέργειας, η μεταφορά τεχνολογιών που συνδέονται με την ενέργεια, η προώθηση των επενδύσεων και η άρση των εμπορικών φραγμών⁴⁷.

Το Μάιο του 1995 Προεδρικό Διάταγμα επιβεβαίωσε τις βασικές επιλογές του προγράμματος της ενεργειακής πολιτικής της Ρωσίας για την επόμενη δεκαπενταετία, βασική επιδίωξη της οποίας ήταν η διασφάλιση μιας περισσότερο αποτελεσματικής χρήσης των ενεργειακών πόρων της χώρας, έτσι ώστε να βελτιωθεί τόσο το βιοτικό επίπεδο όσο και να υπάρξει κοινωνικο-οικονομική πρόοδος.

Κατά συνέπεια, υπό το πρίσμα αυτό, η συνθήκη για το Χάρτη Ενέργειας θα παρείχε ένα πολιτικό, τεχνολογικό, καθώς και οικονομικό πλαίσιο για την υλοποίηση του εκσυγχρονισμού του ενεργειακού τομέα της Ρωσίας, η επιτυχία του οποίου, ίσως, αποτελούσε το σημαντικότερο παράγοντα τόσο από την άποψη του αντίκτυπου επί της ρωσικής οικονομίας, όσο και από την άποψη της σταθερότητας για την ασφάλεια των μακροπρόθεσμων ενεργειακών προμηθειών της Ευρωπαϊκής Ένωσης⁴⁸.

Τελικά, όμως, οι πολιτικές που εφαρμόστηκαν αντιστοιχούσαν σε μία «χημικά καθαρή» εκδοχή του νεοφιλελευθερισμού, η οποία απέτυχε έχοντας επίδραση τόσο σε οικονομικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο. Σύμφωνα μάλιστα με μεγάλο τμήμα θεωρητικών, η ανέχεια που μάστιζε μεγάλο τμήμα του ρωσικού πληθυσμού δεν οφειλόταν τόσο στην οικονομική πολιτική που ακολουθείτο κατά την προηγούμενη δεκαετία, αλλά κυρίως στην υποβάθμιση του ρόλου του κράτους και την αποδιάρθρωση του κρατικού μηχανισμού (που σε συνδυασμό με την πολιτική

⁴⁶ Bowker Mike and Ross Cameron, *Russia after the Cold War*, Longman, Harlow, 2000, England, σελ. 258-280.

⁴⁷ Antonenko Oksana and Pinnick Kathryn, *Russia and the European Union: Prospects for a new relationship*, Routledge, 2005, London, σελ. 51-55.

⁴⁸ Antonenko Oksana and Pinnick Kathryn, ό.π., σελ. 57-64.

αστάθεια και τους δομικούς περιορισμούς που παρέμεναν από το προηγούμενο κοινωνικο-οικονομικό καθεστώς) δεν διαμόρφωναν τις κατάλληλες προϋποθέσεις για οριστική έξοδο από την κρίση.

Παρόλες τις προαναφερθείσες, λοιπόν, προσπάθειες για απεγκλώβιση της Ρωσίας από το οικονομικό αδιέξοδο, στο οποίο είχε περιέλθει, η χώρα καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 παραμένει σχεδόν απύουσα από τη διεθνή σκηνή. Η απουσία της οφείλεται τόσο στην εσωτερική της κατάρρευση, όπως ήδη αναφέρθηκε – την οποία επέτεινε η αστραπιαία μετάβαση από το σοβιετικό μοντέλο σε καθεστώς ελεύθερης αγοράς – όσο και από τη μεταβολή των γεωπολιτικών συσχετισμών στην ευρύτερη περιοχή. Ως εκ τούτου, η μεγάλη ρωσική υποχώρηση ανέδειξε σταδιακά την Τουρκία σε βασικό παίκτη στη νοτιοανατολική Ευρώπη. Η δε κατάρρευση του σοβιετικού υπαρκτού σοσιαλισμού πυροδότησε μια γενικευμένη επίθεση του νεοφιλελευθερισμού και των δυνάμεων της αγοράς σε πλανητικό επίπεδο.

3.2 Η στρατηγική της Τουρκίας μετά τον Ψυχρό Πόλεμο – Η μετάβαση της Τουρκίας σε σημαντική περιφερειακή δύναμη στη ΝΑ Ευρώπη

Μετά την έναρξη του Ψυχρού Πολέμου, και για να εξισορροπήσει τη σοβιετική απειλή από βορρά, η Τουρκία προώθησε την ολοένα και μεγαλύτερη ενσωμάτωσή της στους ευρωατλαντικούς θεσμούς. Η Δυτική Κοινότητα, από την άλλη μεριά, ανταποκρίθηκε σε αυτήν την προσέγγιση, καθώς η συγκεκριμένη χώρα διέθετε ιδιαίτερη στρατηγική αξία για την ασφάλειά της⁴⁹.

Η κατάρρευση του ανατολικού μπλοκ αποδυνάμωσε το ρόλο της Τουρκίας στη δυτική ασφάλεια, την ίδια στιγμή που η Άγκυρα θεώρησε ότι εξακολουθεί να απειλείται από την αστάθεια που προέκυψε στο γειτονικό Καύκασο, αλλά και από τη ρωσική στρατιωτική παρουσία στις νεοϊδρυθείσες δημοκρατίες της περιοχής.

Εξαιτίας αυτών των αλλαγών στο διεθνές περιβάλλον, αλλά και λόγω εσωτερικών πιέσεων, παρουσιάστηκε η ανάγκη για εντατικότερη δραστηριοποίηση της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής. Η Άγκυρα προσπάθησε να προσεγγίσει τις χώρες της Μέσης

⁴⁹ Η Τουρκία εξάλλου ήταν η μόνη χώρα του NATO (εκτός της Νορβηγίας) που είχε κοινά σύνορα με την ΕΣΣΔ, ενώ βρισκόταν κοντά στα Βαλκάνια και τη Μέση Ανατολή, περιοχές υψηλής στρατηγικής σημασίας, βλ. Duygu Bazoglu Sezer, "Turkey in the New Security Environment in the Balkan and Black Sea Region", Y. Mastny and R.C. Nation (eds.), *Turkey Between East and West: New Challenges for a Rising Regional Power*, Westview Press, 1996.

Ανατολής, αλλά και τις νεοϊδρυθείσες τουρκόφωνες δημοκρατίες του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας, προωθώντας το «τουρκικό μοντέλο»⁵⁰. Οι απόπειρες αυτές αντιμετωπίστηκαν μάλιστα με εύνοια από τις δυτικές χώρες – ιδίως τις Ηνωμένες Πολιτείες – καθώς έβλεπαν την Τουρκία ως αντίβαρο στην ιρανική, αλλά και τη ρωσική προσπάθεια διείσδυσης σε αυτές τις περιοχές.

Για την Άγκυρα, αυτή η πολιτική είχε δύο πλεονεκτήματα. Πρώτον, της επέτρεπε να δημιουργήσει μία δική της σφαιρα επιρροής που θα αναδείκνυε το ρόλο της ως περιφερειακής δύναμης⁵¹ και δεύτερον, αύξανε εκ νέου τη σημασία της για τη Δύση⁵². Τα αποτελέσματα όμως αυτού του εγχειρήματος δεν ήταν ιδιαίτερα ικανοποιητικά. Έτσι, μετά το 1994 η Τουρκία μετρίασε τον αρχικό της ενθουσιασμό και υιοθέτησε περισσότερο ρεαλιστικές πρακτικές.

Κατά τη δεκαετία του 1990, η Τουρκία είναι φανερό ότι εξελίχθηκε σε πολύ πιο σημαντική χώρα στο διεθνές στερέωμα. Ως έθνος 60 εκατομμυρίων, μία ισχυρή στρατιωτική δύναμη, με ισχυρή οικονομία, κατέστη πηγή άσκησης επιρροής προς κάθε κατεύθυνση. Όμως εκείνο που έκανε το διεθνή ρόλο της Τουρκίας να ξεχωρίζει πραγματικά είναι ότι κυριολεκτικά καμία άλλη χώρα δεν έπαιζε συγχρόνως κάποιο ρόλο σε τόσες πολλές γεωγραφικές περιοχές. Επίσης, όλες αυτές οι περιοχές βρίσκονται στα σύνορα της Τουρκίας, αναδεικνύοντας τις σχέσεις με αυτές σε θέμα άμεσης σπουδαιότητας. Κατά συνέπεια, η Τουρκία αντιμετωπίζει μία από τις πιο περίπλοκες περιπτώσεις εξωτερικής πολιτικής από οποιαδήποτε άλλη χώρα στον κόσμο. Η Άγκυρα πρέπει κυριολεκτικά να κοιτάζει ταυτόχρονα προς όλες τις κατευθύνσεις: προς τη Ρωσία στα βόρεια, προς τον Καύκασο στο βορειοανατολικά, προς τη Μέση Ανατολή ανατολικά και νοτιοανατολικά, προς την Ελλάδα νοτιοδυτικά ακόμα και προς τις Ηνωμένες Πολιτείες, καθώς η σχέση της μαζί τους παραμένει μια σημαντική συμμαχία. Αυτή η γεωπολιτική πραγματικότητα έγινε σαφής και μέσα από τις δηλώσεις του πρωθυπουργού Μπουλέντ Ετσεβίτ στις 11 Δεκεμβρίου 1999 μετά τη λήξη της Συνόδου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στη διάρκεια της οποίας εγκρίθηκε τελικά η υποψηφιότητα της χώρας για ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Ο Μ. Ετσεβίτ δεν δίστασε να επιβεβαιώσει τον πολυ-περιφερειακό ρόλο της χώρας: «Οι Τούρκοι ήταν Ευρωπαίοι εδώ και 600 χρόνια. Οι Τούρκοι όμως δεν είναι μόνο Ευρωπαίοι.

⁵⁰ Ένα μείγμα κοσμικού κράτους, δημοκρατίας και οικονομίας της αγοράς, βλ. Berdal Aral, "Dispensing with Tradition? Turkish Politics and International Society during the Özal Decade, 1983–93", *Middle Eastern Studies*, 2001, Volume 5, Number 2, σελ. 72-88.

⁵¹ Aydin Mustafa, "Foucault's Pendulum: Turkey in Central Asia and the Caucasus", *Turkish Studies*, Summer 2004, Volume 5, Number 2.

⁵² Βερέμης Θάνος, Ντόκος Θάνος (επιμ.), *Η Σύγχρονη Τουρκία: Πολιτικό Σύστημα, Οικονομία και Εξωτερική Πολιτική*, Παπαζήσης, 2002, Αθήνα, σελ. 17-160.

Είναι ταυτόχρονα και Ασιάτες, Καυκάσιοι και Μεσανατολίτες. Η Τουρκία είναι μία δύναμη στην ανατολική Μεσόγειο, στη Μαύρη Θάλασσα και τα Βαλκάνια. Αναδεικνύεται σε ενεργειακό σταθμό από τον οποίο το αέριο και τα πετρέλαια της Κασπίας Θάλασσας και του Καυκάσου θα μεταφέρονται προς τις παγκόσμιες αγορές»⁵³.

Ο τερματισμός λοιπόν του Ψυχρού Πολέμου επέβαλε μια σημαντικού μεγέθους επανεκτίμηση του γεωστρατηγικού ρόλου της Τουρκίας. Η χώρα έγινε ένας πολύ πιο δραστήριος παίκτης στη διεθνή σκηνή. Η Τουρκία ανέλαβε κεντρικό ρόλο το 1991 στην κρίση του Κουβέιτ και για πρώτη φορά άρχισε να αποτελεί σημαντικό παράγοντα στη Μέση Ανατολή. Επίσης, η απόκτηση της ανεξαρτησίας των εθνοτικά τουρκικών δημοκρατιών από τη Σοβιετική Ένωση ανέδειξε την Τουρκία σε κορυφαία δύναμη στον Καύκασο και την Κεντρική Ασία, περιοχές δηλαδή με στρατηγική σπουδαιότητα και πιθανά κοιτάσματα πετρελαίου. Η κατάρρευση της ΕΣΣΔ, το 1991, απελευθέρωσε τουρκόφωνους λαούς δημιουργώντας νέες δημοκρατίες, νέες οικονομικές ευκαιρίες, αλλά και αστάθεια. Αν και η Τουρκία δεν υπέκυψε στον παντουρκικό «πειρασμό», χρειάστηκε να επινοήσει μια ειδική δέσμη πολιτικών για την αντιμετώπιση των νέων αυτών γειτόνων και των προβλημάτων τους. Ακόμα απέφυγε να επιδιώξει επίμονα μία κυρίαρχη παρουσία στον Καύκασο και την κεντρική Ασία, ενώ ταυτόχρονα προσπαθούσε να περιορίσει τη ρωσική επιρροή. Αυτή η κατάσταση και η στρατηγική της Τουρκίας πυροδότησαν ένα ρωσο-τουρκικό ανταγωνισμό όσον αφορά στην άσκηση επιρροής στον Καύκασο και την κεντρική Ασία. Μία πολύ δύσκολη σχέση προέκυψε, καθώς η Άγκυρα και η Μόσχα βρέθηκαν σε αντίπαλες θέσεις στα Βαλκάνια ανταγωνιζόμενες η μία την άλλη για τους ενεργειακούς πόρους και την άσκηση επιρροής στον Καύκασο⁵⁴.

Η κύρια διάδοχος χώρα λοιπόν της ΕΣΣΔ, η Ρωσική Ομοσπονδία, παραμένει ο πλέον σοβαρός αντίπαλος της περιοχής ανάμεσα στους άμεσους γείτονες της Τουρκίας, παρά το γεγονός ότι στη διάρκεια αυτής της περιόδου η Τουρκία κατόρθωσε να αναπτύξει εντυπωσιακές οικονομικές σχέσεις με το βόρειο γείτονά της.

Παράλληλα, οι σχέσεις της με τη Δύση άρχισαν να φθείρονται. Η Ε.Ε. αρνείτο να της χορηγήσει το καθεστώς της υποψηφίας προς ένταξη χώρας. Όταν υπερπηδήθηκε αυτό το εμπόδιο και ξεκίνησαν οι ενταξιακές διαπραγματεύσεις, η Τουρκία,

⁵³ Βερέμης Θάνος, Ντόκος Θάνος (επιμ.), ό.π., σελ. 350-490.

⁵⁴ Aktürk Şener, "Turkish – Russian Relations after the Cold War (1992–2002)", *Turkish Studies*, September 2006, Volume 7, Number 3, σελ. 337–364.

θεωρώντας τις απαιτήσεις της Ευρώπης υπερβολικές, αποφάσισε να μην τις τηρήσει στο ακέραιο με αποτέλεσμα να επιβραδυνθούν οι συνομιλίες. Αλλά και οι σχέσεις της με τις ΗΠΑ παρουσίασαν προβλήματα. Ο πόλεμος στο Ιράκ το 2003 και η αμερικανική στάση στο Κουρδικό ζήτημα αποτέλεσαν εστίες τριβής. Με δεδομένες αυτές τις εξελίξεις, η Άγκυρα πιθανώς αναθεώρησε τη στάση της απέναντι τόσο σε συμμάχους, όσο και σε παλαιότερους αντιπάλους⁵⁵.

3.3 Συμπεράσματα

Οι αλλαγές στην εξωτερική πολιτική της Τουρκίας, μετά τον Ψυχρό Πόλεμο, δεν προήλθαν από κάποια αναθεώρηση των βασικών αρχών, των στόχων κι ακόμα των προτεραιοτήτων της τουρκικής πολιτικής. Τα όποια νέα χαρακτηριστικά ήταν αποτέλεσμα της αλλαγής στην πολιτική γεωγραφία και στις σχέσεις εκτός Τουρκίας. Δεν σημειώθηκε καμία αλλαγή στην καθεστηκυία γραμμή της εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας, παρά μόνο αλλαγή του status quo στις περιοχές γύρω από την Τουρκία. Ομοίως, οι υφιστάμενες διαμάχες και η αστάθεια στα Βαλκάνια, στον Καύκασο, στην Κεντρική Ασία και στη Μέση Ανατολή δεν ήταν κάτι που δημιούργησε η Τουρκία. Κατά συνέπεια, η μεταψυχροπολεμική εξωτερική πολιτική της Τουρκίας μπορεί να περιγραφεί ως ρεαλιστική – πραγματιστική πολιτική, η οποία υποστηρίζει τις ομόφωνες θέσεις της διεθνούς κοινότητας, την πολύπλευρη συνεργασία, ενώ ταυτόχρονα διατηρεί τις επιφυλάξεις της. Ο βασικός προσανατολισμός της Τουρκίας συνεχίζει να βρίσκεται προς τη Δύση, την Ευρώπη και τη συμμαχία με τις ΗΠΑ. Επίσης, η Τουρκία δεν επεδίωκε να επεκτείνει τα εθνικά εδάφη της ή να οικοδομήσει μία μονοπωλιακή σφαίρα επιρροής⁵⁶.

Η Τουρκία είναι μία χώρα που βρίσκεται στο σταυροδρόμι των πλέον «προβληματικών» περιοχών του κόσμου. Συνεπώς, είναι δυνατόν να λεχθεί ότι οι εξελίξεις μετά τον Ψυχρό Πόλεμο δημιούργησαν ένα περιβάλλον, το οποίο όχι μόνο έδωσε τη δυνατότητα στην Τουρκία αλλά και αξίωσε από αυτήν την υιοθέτηση μιας ενεργούς εξωτερικής πολιτικής. Αυτό συχνά έφερε στο προσκήνιο τη στάση κάποιων πολιτικών ηγετών ή μέρους της κοινής γνώμης που παλινδρομούσαν ανάμεσα στην

⁵⁵ H F. Hill εκτιμά πως αν δεν εξομαλυνθούν οι σχέσεις ΕΕ-Τουρκίας, τότε η δεύτερη θα προσεγγίσει ακόμη περισσότερο τη Ρωσία, βλ. Hill Fiona, "Seismic Shifts in Eurasia: The Changing Relationship Between Turkey and Russia and Its Implications for the South Caucasus", *Southeast European and Black Sea Studies*, September 2003, Volume 3, Number 3.

⁵⁶ Kasim Kamer, "Turkey's Foreign Policy towards the Russian Federation", *The Journal of Turkish Weekly*, 13.10.2004.

υπερβολική αισιοδοξία και τον αδικαιολόγητο φόβο για τη θέση, το ρόλο και τη δύναμη της Τουρκίας.

Κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, η στρατηγική σημασία της Τουρκίας για τη Δύση βασίστηκε στο ρόλο της χώρας στην ανάσχεση της Σοβιετικής ισχύος. Όμως, η Δύση φαινόταν πλέον να εκτιμά τη γεωστρατηγική σημασία της Τουρκίας με διαφορετικούς τρόπους. Παρά το γεγονός ότι η Τουρκία δεν είχε κανένα κοινό σύνορο με τη Ρωσία πια, η Άγκυρα εξακολουθεί να αντιμετωπίζει την τελευταία με ανησυχία. Η μακρά παράδοση του ρωσοτουρκικού ανταγωνισμού συνέβαλε στην τουρκική αμηχανία και ενίσχυσε τις νέες ανησυχίες για το ρόλο της Μόσχας ως γεωπολιτικού ανταγωνιστή και πηγής περιφερειακού κινδύνου.

Δύο ζητήματα ενισχύουν την άποψη αυτή. Αρχικά, υπήρχε η πιθανότητα μια εκ νέου αναδυόμενη και πιο διεκδικητική Ρωσία να βρει νέες σφαίρες ανταγωνισμού με τη Δύση, πέραν της κεντρικής Ευρώπης, στα Βαλκάνια και την περιφέρεια της Μέσης Ανατολής. Δεύτερον, η Τουρκία ήταν εκτεθειμένη στον κίνδυνο διασποράς της αστάθειας που επικρατούσε στο εγγύς εξωτερικό της Ρωσίας, παράλληλα με την κρίση στην Τσετσενία. Η Τουρκία κρατά στάση ανησυχίας, καθώς στο μέλλον μπορεί να πρέπει να αντιμετωπίσει ξαφνικές, μεγάλης κλίμακας, εισροές προσφύγων, λαθρεμπόριο όπλων και τρομοκρατία στα σύνορά της, ως αποτέλεσμα των εξελίξεων εντός και γύρω της Ρωσίας, καθώς και της περιοχής της Μαύρης Θάλασσας⁵⁷.

Τέτοιου είδους κίνδυνοι μπορούν επίσης να επηρεάσουν αρνητικά την πρόοδο και την αξιοπιστία των νέων έργων ενεργειακής υποδομής, όπως για παράδειγμα τον αγωγό Blue Stream, τον αγωγό της Κασπίας και τον αγωγό Μπακού – Τσεϊχάν, έργα τα οποία είναι σημαντικά για την ενεργειακή προμήθεια της Τουρκίας και την οικονομική της ευημερία. Η Ρωσία εμφανίζεται ως ο μεγαλύτερος οικονομικός εταίρος της Τουρκίας, κυρίως λόγω των τουρκικών εισαγωγών ενέργειας. Πέραν λοιπόν του ρωσο-τουρκικού ανταγωνισμού, τα συμφέροντα της Τουρκίας στον τομέα της ασφάλειας είναι συνυφασμένα με τις εξελίξεις στην ευρύτερη περιοχή της Μαύρης Θάλασσας.

Ως αποτέλεσμα των ανησυχιών αυτών, η Άγκυρα έχει την τάση να είναι επιφυλακτική απέναντι στη Ρωσία εντός των νατοϊκών κύκλων και δίνει σχετικά μεγάλη έμφαση στη διατήρηση των παραδοσιακών εγγυήσεων ασφάλειας του ΝΑΤΟ.

⁵⁷ Καραγιάννης Μάνος, *Εθνοτικές Συγκρούσεις στον Καύκασο και την Κεντρική Ασία: Μία Συγκριτική Ανάλυση*, ΕΚΕΜ, 2005, Αθήνα.

Ο κίνδυνος διένεξης με τη Μόσχα για θέματα περιφερειακής πολιτικής έχει επίσης ενθαρρύνει μία σχετικά συντηρητική τουρκική προσέγγιση προς τις εξελίξεις στον Καύκασο και την Κεντρική Ασία, όπου εξακολουθούν να υπάρχουν δυνατότητες για μια πιο ενεργή τουρκική εμπλοκή⁵⁸.

3.4 Τουρκία – Ρωσία και η πολιτική τους στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας

Η παρουσία της Τουρκίας στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας ήταν και παραμένει ιδιαίτερα σημαντική. Η Τουρκία δεν είναι απλά και μόνο μια παρευξείνια χώρα, αλλά ελέγχει την είσοδο και έξοδο της Μαύρης Θάλασσας προς τη Μεσόγειο. Αυτή της η ιδιότητα έχει επηρεάσει αποφασιστικά την ποιότητα και το είδος των σχέσεων της με τις άλλες παρευξείνιες χώρες και ειδικότερα, αρχικά με τη Σοβιετική Ένωση και μεταγενέστερα με τη Ρωσική Ομοσπονδία.

Η θέση της Τουρκίας στην περιοχή έχει επηρεαστεί επίσης, κατά καιρούς, από τις γενικότερες σχέσεις της με τη Ρωσία, που με ελάχιστες εξαιρέσεις, εδώ και αρκετούς αιώνες, είχαν συχνά το χαρακτήρα αντιπαράθεσης. Επίσης, από τη φιλοδοξία της να διαδραματίσει τον πόλο μιας περιφερειακής δύναμης και, τέλος, από την προσπάθειά της να συντηρεί μια ενεργό παρουσία στην Κεντρική Ασία και τον Καύκασο, παράλληλα με μια πορεία πλήρους ενσωμάτωσης στις ευρωατλαντικές δομές, όχι μόνο στο ΝΑΤΟ αλλά και την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Μετά την ίδρυση του σύγχρονου Τουρκικού κράτους και μέχρι την έναρξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η Τουρκία ούσα αφοσιωμένη στα εσωτερικά της προβλήματα, είχε επιλέξει μια σχετικά υποβαθμισμένη διεθνή παρουσία και εκινείτο στα όρια της ουδετερότητας. Μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η ανάγκη της να αντιμετωπίσει τα προβλήματα ασφάλειας που της δημιούργησε η γειτνίασή της με την πρώην Σοβιετική Ένωση, την υποχρέωσε να αλλάξει γραμμή πλεύσης και να ενταχθεί στο ΝΑΤΟ. Τα επόμενα σαράντα χρόνια και μέχρι την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων στην ευρύτερη περιοχή, η θέση της Τουρκίας στη Μαύρη Θάλασσα προσδιοριζόταν από την ανάγκη διατήρησης των λεπτών ισορροπιών που επέβαλε το καθεστώς του διπολισμού, η άμεση γειτονία της με την

⁵⁸ Mufti Malik, "Daring and Caution in Turkish Foreign Policy", *Middle East Journal*, 1998.

Ρωσία και το γεγονός ότι όλες οι άλλες παρευξείνιες χώρες ήταν μέλη, είτε της ίδιας της Σοβιετικής Ένωσης είτε του Συμφώνου της Βαρσοβίας⁵⁹.

Μετά το 1989, η Τουρκία επιχείρησε να διαδραματίσει ένα νέο γεωπολιτικό ρόλο. Η κατάρρευση του κομμουνιστικού συστήματος και η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, φάνηκε να της ανοίγει μια ευκαιρία ανάπτυξης ενός νέου πεδίου πολιτικής και οικονομικής επιρροής. Το τουρκικό μοντέλο κρατικής οργάνωσης ήταν σίγουρα πιο επιθυμητό, τόσο για τους ηγέτες των νέων μουσουλμανικών κρατών όσο και για τη Δύση. Στον οικονομικό τομέα δημιουργήθηκαν προσδοκίες ότι η Τουρκία θα εξελισσόταν σε μία οικονομική υπερδύναμη που θα λειτουργούσε ως δίαυλος δυτικού κεφαλαίου και τεχνολογίας στις χώρες του πρώην Ανατολικού Μπλοκ.

Σύντομα, βέβαια, αποδείχθηκε ότι η Τουρκία εστερείτο της πολιτικής και οικονομικής υποδομής για να επιβάλλει εαυτόν ως κυρίαρχη δύναμη στην περιοχή και έτσι οι προσπάθειες να επεκτείνει ουσιαστικά την επιρροή της στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας είχαν μικρότερη επιτυχία του αναμενομένου. Παρόλα αυτά η Τουρκία προσπάθησε να ισχυροποιήσει τη διαπραγματευτική της θέση έναντι της Δύσης, εμφανιζόμενη ως τοποτηρητής των συμφερόντων της στην περιοχή και ως ανάχωμα κατά της επέκτασης των ρωσικών συμφερόντων⁶⁰.

Η προσπάθεια αυτή μεταξύ των άλλων υπήρξε αποτέλεσμα και της αίσθησης που δημιουργήθηκε στην Τουρκία, ότι η στρατηγική της σημασία για τη Δύση θα υποβαθμιζόταν μετά τη διάλυση του Συμφώνου της Βαρσοβίας. Η κρίση του Κόλπου το 1991⁶¹ επιβεβαίωσε για μια ακόμη φορά τη σπουδαιότητα του γεωστρατηγικού ρόλου της Τουρκίας στην ευρύτερη περιοχή, χωρίς όμως αυτό να αναιρεί τελείως τις παραπάνω φοβίες. Η λήξη του διπολισμού ακολουθήθηκε παράλληλα και από την εμφάνιση σημαντικών απειλών κατά της περιφερειακής σταθερότητας και ειρήνης.

⁵⁹ Το Σύμφωνο της Βαρσοβίας (επίσημα Συνθήκη της Φιλίας, Συνεργασίας και Αμοιβαίας Βοήθειας), ήταν μια στρατιωτική συμμαχία των σοσιαλιστικών κρατών στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη. Υπογράφηκε και ιδρύθηκε στις 14 Μαΐου 1955 στη Βαρσοβία της Πολωνίας. Η Σοβιετική Ένωση υποστήριξε ότι αντιμετώπιζε πιθανή απειλή από τη συμμαχία του NATO, ύστερα από την ένταξη της "επαναστρατικοποιημένης" Δυτικής Γερμανίας στο NATO, στις 9 Μαΐου 1955 μέσω της επικύρωσης των Συνθηκών Ειρήνης του Παρισιού. Η οργάνωση χρησιμοποιήθηκε de facto ως ένα εργαλείο για τον έλεγχο των χωρών που καταλήφθηκαν μετά από το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο από τους Σοβιετικούς, ώστε να επεμβαίνει στρατιωτικά ενάντια σε οποιοσδήποτε προσπάθειες έκαναν τα άλλα κράτη για να απεμπολήσουν την πολιτική ηγεμονία των Κομμουνιστικών Κομμάτων τους. Το σύμφωνο διήρκεσε σε όλο τον Ψυχρό Πόλεμο, έως ότου ορισμένα κράτη μέλη άρχισαν να αποσύρονται το 1989, ύστερα από την κατάρρευση του Ανατολικού Μπλοκ και τις πολιτικές αλλαγές στη Σοβιετική Ένωση, παράλληλα βλ. Larrabee Stephen and Lesser Ian, *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*, RAND, 2003, Santa Monica.

⁶⁰ Sokolski Richard and Charlick-Paley Tanya, *NATO and Caspian Security: A Mission Too Far?*, RAND, 1999, Santa Monica, σελ. 5-22.

⁶¹ Τα ξημερώματα της 17^{ης} Ιανουαρίου 1991 έγινε αιφνιδιαστική αεροπορική επίθεση των συμμαχικών δυνάμεων εναντίον του Ιράκ και η Βαγδάτη βομβαρδίστηκε. Το Ιράκ αντεπιτέθηκε με πυραύλους "Σκουντ", ενώ η Τουρκία μπλέχτηκε στον πόλεμο έμμεσα παραχωρώντας στους συμμάχους την αεροπορική βάση του Ιντσιρλίκ.

Οι πιέσεις και οι τριβές, που προκλήθηκαν από την προσπάθεια οικονομικής αναδιάρθρωσης των πρώην σοσιαλιστικών οικονομιών και την πορεία μετάβασης τους σε συνθήκες οικονομίας της αγοράς, δημιούργησαν πρόσθετες κοινωνικές και πολιτικές εντάσεις.

Έναντι του αυξανόμενου κινδύνου πλήρους αποσταθεροποίησης της περιοχής, η προοπτική της περιφερειακής συνεργασίας προέβαλε ως η μόνη λύση. Έτσι προέκυψε η ανάγκη δημιουργίας ενός περιφερειακού οργανισμού οικονομικής συνεργασίας. Η δημιουργία της Οικονομικής Συνεργασίας του Εύξεινου Πόντου⁶² (ΟΣΕΠ) οφείλεται σε μια ιδέα του Τούρκου πρέσβη Ελεγτάγκ που υιοθετήθηκε αρχικά από την Τουρκία για προφανείς λόγους και τη Ρωσία, η οποία μετά τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, αισθανόταν επιτακτική την ανάγκη να επαναπροσδιορίσει το ρόλο και την επιρροή της σε μια περιοχή που ήταν πάντα παρούσα⁶³.

Η ΟΣΕΠ περιλαμβάνοντας ως μέλη πέρα από τις παρευξείνιες χώρες με τη στενή γεωγραφική έννοια και χώρες της Βαλκανικής, του Καυκάσου, της Κασπίας και της Ανατολικής Μεσογείου, είχε ένα ευρύτερο γεωστρατηγικό χαρακτήρα. Συνεπώς, η ΟΣΕΠ μετατρεπόταν σταδιακά σε κύριο μέσο προώθησης των τουρκικών συμφερόντων στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας.

Για την Τουρκία, η ΟΣΕΠ ήταν αφενός ένας τρόπος περαιτέρω προώθησης της επιρροής της στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας, αφετέρου ένας μηχανισμός ενίσχυσης της περιφερειακής σταθερότητας που εμφανιζόταν να απειλείται σοβαρά. Μέσα στο πλαίσιο της ΟΣΕΠ, η Τουρκία θεώρησε ότι δημιουργείται μια σημαντική ευκαιρία να ενοποιηθούν οικονομικά – με τον εαυτό της ως ενδιάμεσο κρίκο – η ΝΑ Ευρώπη με την Κεντρική Ασία και η νέα ενοποιημένη αγορά με τη σειρά της με την ευρύτερη ευρωπαϊκή αγορά. Ένας τέτοιος ρόλος ήταν απόλυτα συνεπής με τον χαρακτήρα της ως ενός μείγματος ευρωπαϊκών και ισλαμικών επιρροών.

Μέσω λοιπόν της ύπαρξης της ΟΣΕΠ η Τουρκία προσέβλεπε στην άμεση και έμμεση ανάδειξη της σε κυρίαρχη οικονομική δύναμη στην περιοχή. Αυτή η ανάδειξη θα αναβάθμιζε τη θέση της όχι μόνο όσον αφορά στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας,

⁶² Οικονομική Συνεργασία Ευξείνου Πόντου (ΟΣΕΠ) ιδρυτικά μέλη της οποίας ήταν: Τουρκία, Ρωσία, Αζερμπαϊτζάν, Αλβανία, Αρμενία, Βουλγαρία, Γεωργία, Ελλάδα, Μολδαβία, Ουκρανία και Ρουμανία. Ιδρύθηκε το 1992 με έδρα της Μόνιμης Γραμματείας του Οργανισμού την Κωνσταντινούπολη.

⁶³ Βερέμης Θάνος, *Η Τουρκία σήμερα: Πολιτεία, Κοινωνία, Οικονομική Εξωτερική Πολιτική, Θρησκεία*, Παπαζήσης, 1995, Αθήνα, σελ. 445-516.

αλλά και στον Καύκασο και στην Κασπία. Έτσι η φιλοδοξία της Τουρκίας να διαδραματίσει έναν πρωταγωνιστικό ρόλο στο θέμα της μεταφοράς των ενεργειακών πόρων των περιοχών αυτών στις δυτικές αγορές θα ενισχυόταν αποφασιστικά. Ένα επιπλέον πλεονέκτημα θεωρήθηκε ότι θα αποτελούσε η σταθεροποίηση και η βελτίωση των ρωσοτουρκικών σχέσεων που μέσα στο ευρύτερο κλίμα συνεργασίας που θα αναπτυσσόταν λόγω της ΟΣΕΠ θα επηρεάζονταν θετικά και αυτές. Παρόλο, λοιπόν, που οι προσδοκίες της Τουρκίας από τη δημιουργία της ΟΣΕΠ δεν εκπληρώθηκαν στο βαθμό που θα επιθυμούσε, ο ρόλος της ήταν αρκετά σημαντικός. Μαζί με τη Ρωσία και την Ελλάδα έδειχνε να αποτελεί έναν από τους τρεις ισχυρότερους εταίρους.

3.5 Στρατηγική και Διπλωματία της Ρωσίας και της Τουρκίας στον Καύκασο και την Κεντρική Ασία

Από τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης προέκυψαν στον Καύκασο και την Κεντρική Ασία οχτώ διάδοχα κράτη, τα πέντε εξ αυτών τουρκόφωνα (το Αζερμπαϊτζάν, το Τουρκμενιστάν, το Καζακιστάν, το Ουζμπεκιστάν και το Κιργιστάν). Η πολιτική αστάθεια στις συγκεκριμένες περιοχές προσέφερε την ευκαιρία στις περιφερειακές δυνάμεις να επεκτείνουν την επιρροή τους.

Η Τουρκία έκανε μία πρώτη απόπειρα προσέγγισης αυτών των κρατών ήδη από τα τέλη του 1991 και ήταν η πρώτη που αναγνώρισε την ανεξαρτησία τους και υπέγραψε με καθεμία ξεχωριστά Συμφωνίες Φιλίας και Συνεργασίας. Ανέλαβε πρωτοβουλίες ίδρυσης νέων διεθνών θεσμών και συγκεκριμένα του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας του Ευξείνου Πόντου (κοινή πρωτοβουλία με τη Ρωσία) και του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας (στον οποίο συμμετέχει και το Ιράν) για να προωθήσει την πολυμερή συνεργασία υπό την αιγίδα της. Ακολούθησαν σχέδια επενδύσεων και οικονομικής βοήθειας, καθώς και πολιτιστικά προγράμματα με προορισμό τις τουρκόφωνες χώρες⁶⁴.

Παρά τις ενθουσιώδεις ενέργειες των Τούρκων ιθυνόντων, τα αποτελέσματα ήταν μάλλον απογοητευτικά. Οι οικονομικές δυνατότητες της Άγκυρας ήταν ήδη αρκετά περιορισμένες και τα οξύτατα οικονομικά προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι

⁶⁴ Aydin Mustafa, "Foucault's Pendulum: Turkey in Central Asia and the Caucasus", *Turkish Studies*, Summer 2004, Volume 5, Number 2.

νεοϊδρυθείσες δημοκρατίες δεν μπορούσαν να επιλυθούν μόνο με καλές προθέσεις. Εξάλλου, οι χώρες αυτές είχαν μόλις ανεξαρτητοποιηθεί από την ΕΣΣΔ και δεν επείγονταν να βρουν αμέσως έναν άλλο «Μεγάλο Αδελφό». Από την άλλη μεριά το Κουρδικό πρόβλημα ανάγκαζε την Τουρκία να στρέψει εκ νέου το ενδιαφέρον της στο εσωτερικό.

Η Ρωσία αντιμετώπισε τις τουρκικές ενέργειες με σκεπτικισμό, παρά το γεγονός ότι η πολιτική και η οικονομική της κυριαρχία στην περιοχή παρέμενε αδιατάρακτη⁶⁵. Όπως προαναφέρθηκε, η διατήρηση της ρωσικής επιρροής στο «εγγύς εξωτερικό», στο οποίο ανήκουν μεταξύ άλλων ο Καύκασος και η Κεντρική Ασία, αποτελούσε τον πυρήνα των ζωτικών συμφερόντων της Μόσχας και για αυτόν τον λόγο οποιαδήποτε προσπάθεια ξένης δύναμης να διεισδύσει στην περιοχή θα συναντούσε την αντίδρασή της. Παράλληλα, και η ίδια η Ρωσία επιχειρούσε να συσπειρώσει τις νεοϊδρυθείσες δημοκρατίες γύρω της. Όχημα αυτής της πολιτικής ήταν η Κοινοπολιτεία Ανεξαρτήτων Κρατών και το πλέγμα συμβατικών σχέσεων που σχηματίστηκε γύρω από αυτήν. Το συμπέρασμα που προκύπτει είναι πως παρά τη μείωση των τουρκικών προσδοκιών στην περιοχή, οι βλέψεις της Άγκυρας προς τις τουρκόφωνες χώρες αποτελούσαν σημείο τριβής με τη Ρωσία, τη δύναμη που υποστήριζε το status quo.

Συγκεκριμένα, το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης το Δεκέμβριο του 1991, μετέβαλαν ριζικά το χαρακτήρα του διεθνούς πολιτικού συστήματος και των διαφόρων περιφερειακών υποσυστημάτων. Σε διεθνές επίπεδο, η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης έβαλε τέλος στον ήδη εξασθενημένο διπολισμό, ο οποίος αποτελούσε το κυρίαρχο χαρακτηριστικό του συστήματος για μισό περίπου αιώνα. Δεδομένου ότι η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης ήταν αποτέλεσμα της αποτυχίας του σοσιαλιστικού συστήματος, τόσο σε οικονομικό όσο και σε πολιτικό επίπεδο, οδήγησε επίσης και σε μία περίοδο ελεύθερης πτώσης της οικονομίας, καθώς και πολιτικής αστάθειας στους κόλπους της Ρωσικής Ομοσπονδίας. Αυτή η οικονομική και πολιτική υποβάθμιση επηρέασε και τη στρατιωτική ευρωστία της Ρωσίας, αν και εξακολουθούσε να παραμένει μια υπολογίσιμη δύναμη⁶⁶.

⁶⁵ Kanet Roger E. and Kozhemiakin Alexander V., *The Foreign Policy of the Russian Federation*, Macmillan, 1997, London, σελ. 1-27.

⁶⁶ Cooper Leo, *Russia and the World New State-of-Play on the International Stage*, Macmillan Press Ltd, 1999, σελ. 95-129.

Άμεση συνέπεια της ρωσικής παρακμής αποτέλεσε κατά κύριο λόγο η ανάδειξη των Ηνωμένων Πολιτειών σε κυρίαρχη οικονομική, στρατιωτική και πολιτική δύναμη παγκοσμίως. Οι αλλαγές που προκλήθηκαν στο σύστημα από την κατάρρευση της ΕΣΣΔ ήταν τόσο θεμελιώδεις που δεν άφησαν καμία περιοχή ή χώρα ανεπηρέαστη. Ωστόσο, ο αντίκτυπος αυτών των αλλαγών έγινε πολύ πιο αισθητός στις γείτονες χώρες.

Ειδικότερα, η Τουρκία αναδείχθηκε ως κερδισμένη του μετα-σοβιετικού διεθνούς συστήματος. Ως μέλος του NATO και ως υποψήφια για ένταξη στην Ε.Ε., η Τουρκία βγήκε σίγουρα ωφελημένη από τις αλλαγές στο σύστημα της μετα-σοβιετικής εποχής. Τα αυξημένα οφέλη που προέκυψαν για αυτήν ενισχύθηκαν και από το γεγονός ότι δύο μείζονες τοπικοί παράγοντες, το Ιράν και το Ιράκ, εξαιτίας των εχθρικών τους σχέσεων με τη Δύση βρέθηκαν εκτός του τοπικού παιχνιδιού⁶⁷. Παρόλα αυτά όταν η διαδικασία αποσύνθεσης της Σοβιετικής Ένωσης ξεκίνησε, το γεγονός δημιούργησε ανησυχίες στην Τουρκία όσον αφορά τη στρατηγική της θέση και την ασφάλειά της.

Αυτή η διαδικασία αποτέλεσε αρχικά πρόκληση για την Τουρκία ως προς τον επανακαθορισμό του πλαισίου, των παραμέτρων, καθώς και της στρατηγικής της εξωτερικής της πολιτικής. Η χαλάρωση και τελικώς η αποσύνθεση της ΕΣΣΔ άνοιξε νέους ορίζοντες για την εξωτερική πολιτική της Τουρκίας, η οποία από την ίδρυση του σύγχρονου τουρκικού κράτους είχε ευρωπαϊκό και δυτικό προσανατολισμό. Εν τω μεταξύ, η Τουρκία ανησυχούσε ότι η αποσύνθεση της ΕΣΣΔ θα μπορούσε να οδηγήσει σε τοπικές συγκρούσεις, οι οποίες θα είχαν δυσμενείς επιπτώσεις στην ασφάλειά της. Λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι έως το 1988 είχαν αναζωπυρωθεί οι ενδο-εθνοτικές εντάσεις στο νότιο Καύκασο, ο οποίος βρίσκεται πολύ κοντά στην Τουρκία, αυτοί οι φόβοι ήταν απολύτως δικαιολογημένοι. Πράγματι, αν και αρχικά η Τουρκία αντιμετώπισε τα διαδραματιζόμενα στη Σοβιετική Ένωση γεγονότα με αρνητική διάθεση, θεωρώντας ότι είχε περισσότερα να χάσει παρά να κερδίσει, οι εκτιμήσεις αυτές άρχισαν να αλλάζουν στα αμέσως επόμενα χρόνια⁶⁸. Η θεώρηση της Τουρκίας, ως προς τις συνέπειες της Σοβιετικής πτώσης, σχετικά με την ασφάλεια και την κατεύθυνση της εξωτερικής της πολιτικής, πέρασε από διάφορα στάδια.

⁶⁷ Winrow G., "Turkey's evolving Role in the Post-Soviet World", Libby Rittenberg (ed.), *The Political Economy of Turkey in the Post-Soviet Era: Going West and Looking East?*, Praeger, 1998, London.

⁶⁸ Beloff Max, *Beyond the Soviet Union The Fragmentation of Power*, Ashgate, 1997, London, σελ. 135-255.

Κατά τα έτη 1989 – 1990, οι ΗΠΑ περιόρισαν τη βοήθειά τους προς έναν αριθμό χωρών, ανάμεσα σε αυτές και την Τουρκία, καθώς με τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου είχε ελαττωθεί σημαντικά η στρατηγική της σημασία για τις Ηνωμένες Πολιτείες. Ωστόσο, η Τουρκία αντίκρυζε την εκτυλισσόμενη κατάσταση στην ΕΣΣΔ με προσδοκία, καθώς επιθυμούσε να διευρύνει τους δεσμούς της με τους τουρκόφωνους πληθυσμούς της Σοβιετικής Ένωσης. Γνώριζε, βέβαια, ότι όσο η Σοβιετική Ένωση παρέμενε άθικτη, θα ετίθεντο όρια στην τουρκική παρουσία και η Ρωσία θα παρέμενε ο κύριος παράγοντας σε αυτόν το χώρο. Κατά τα δύο αυτά έτη δεν δημιουργήθηκαν συνθήκες που θα επέτρεπαν στην Τουρκία να αποκτήσει έναν καινούριο ρόλο, ο οποίος θα την αποζημίωνε για τη μείωση της στρατηγικής της σημασίας⁶⁹.

Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1990, μια σειρά εξελίξεων στη Μέση Ανατολή και τη Σοβιετική Ένωση, όχι μόνο εξάλειψαν τις ανησυχίες της Τουρκίας για μείωση της στρατηγικής της σημασίας, αλλά τη γέμισαν με μια νέα αισιοδοξία σχετικά με τις μελλοντικές ευκαιρίες της ως επικέντρου μιας νέας Ευρασίας και ως άξονα γύρω από τον οποίο θα στρέφονταν η Μέση Ανατολή, τα Βαλκάνια, η κεντρική Ασία και ο Καύκασος. Αυτές οι εξελίξεις οδήγησαν τους δυτικούς σύμμαχους της Τουρκίας να την δουν από νέα οπτική γωνία και να την θεωρήσουν απαραίτητη για τη συνολική τους στρατηγική έναντι της Μέσης Ανατολής, της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και των Βαλκανίων⁷⁰. Η πρώτη από αυτές τις εξελίξεις ήταν η εισβολή του Ιράκ στο Κουβέιτ τον Αύγουστο του 1990, η οποία κορυφώθηκε το 1991. Η κρίση του Περσικού Κόλπου έθεσε αρχικά ένα δίλημμα για την Τουρκία, δηλαδή κατά πόσο έπρεπε να παραμείνει ουδέτερη ή να ενταχθεί στη συμμαχία κατά του Σαντάμ Χουσεΐν. Μεγάλο μέρος του κατεστημένου που ήταν υπεύθυνο για την εξωτερική πολιτική της Τουρκίας έκλεινε υπέρ μίας πιο επιφυλακτικής προσέγγισης και μη συμμετοχής της Τουρκίας στα γεγονότα. Ο Πρόεδρος Οζάλ, όμως, πίστευε ότι η νέα διεθνής κατάσταση που προέκυψε μέχρι τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου, είχε καταστήσει πολλές από τις παλαιές κεμαλικές αρχές της εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας απαρχαιωμένες. Κατά συνέπεια, ήταν απαραίτητο η Τουρκία να υιοθετήσει μια πιο ενεργή στάση και να επεκτείνει την εμπλοκή της σε όλον τον Περσικό Κόλπο. Το πρώτο βήμα για να γίνει κάτι τέτοιο ήταν να ενταχθεί στη συμμαχία κατά του Σαντάμ Χουσεΐν⁷¹.

⁶⁹ Rubin Barry and Kirisci Kemal, *Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power*, Lynne Rienner, Boulder, 2001, London, σελ. 129-172.

⁷⁰ Ντόκος Θάνας, *Ο Γεωστρατηγικός ρόλος της Τουρκίας*, Εκδόσεις Κων/νου Τουρίκη, 2001, Αθήνα.

⁷¹ Berdal Aral, "Dispensing with Tradition? Turkish Politics and International Society during the Özal Decade, 1983 – 1993", *Middle Eastern Studies*, 2001, Volume 5, Number 2, σελ. 72-88.

Ενώ οι προσδοκίες της Τουρκίας να αποτελέσει πυλώνα των μεταπολεμικών συμφωνιών ασφάλειας στον Περσικό Κόλπο δεν υλοποιούνταν, η ανάμειξη της στις προσπάθειες κατά του Σ. Χουσεϊν αύξησαν τη σημασία της για τη Δύση. Η ανάμειξη αυτή συνέβαλε και στη χάραξη μιας δυτικής και ειδικότερα αμερικανικής πολιτικής προώθησης της Τουρκίας ως βασικού συνεργάτη της Δύσης στην κεντρική Ασία και τον Καύκασο. Οι συνέπειες του πολέμου στον Περσικό Κόλπο, δηλαδή η εμπέδωση της στρατιωτικής παρουσίας και κυριαρχίας των Αμερικανών στην περιοχή, σε συνδυασμό με την αμερικανική πολιτική περιορισμού και απομόνωσης του Ιράν, επίσης ωφέλησαν την Τουρκία, η οποία ήταν ένας από τους κύριους συμμάχους των Αμερικανών⁷².

Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1980, γινόταν ολοένα και πιο φανερό ότι η Σοβιετική Ένωση – υπό την τότε μορφή της – δεν θα διαρκούσε πολύ. Πράγματι, μετά το Δεκέμβριο του 1991 δεν υπήρχε πια ΕΣΣΔ. Αυτές οι ευνοϊκές γεωπολιτικές μεταβολές, σε συνδυασμό με το κενό εξουσίας και ιδεολογίας, το οποίο είχε προκύψει από την πτώση, δημιούργησαν στην Τουρκία την αίσθηση ότι μπορούσε όντως να γίνει ο ιδεολογικός και πολιτικός ηγέτης των άρτι ανεξαρτητοποιημένων δημοκρατιών της κεντρικής Ασίας και του νότιου Καυκάσου.

Στη διάρκεια αυτής της περιόδου, η Τουρκία άρχισε επίσης να προωθεί την ιδέα ότι το μεγαλύτερο μέρος των κοιτασμάτων της λεκάνης της Κασπίας θα έπρεπε να εξάγεται στη Μεσόγειο μέσω του τουρκικού λιμανιού Τσεϊχάν⁷³. Παρά την αμφισβητίσιμη οικονομική βιωσιμότητα αυτής της γραμμής, η Τουρκία απέσπασε την αμερικανική υποστήριξη για αυτό το σχέδιο, καθώς επίσης – χάρη στην αμερικανική επιρροή – και τη συμπαράσταση των χωρών της Κασπίας.

Από τα μέσα του 1993, η σχετική κατάσταση ευφορίας που είχε καταλάβει τις τουρκικές εκτιμήσεις σχετικά με τις προοπτικές της χώρας στην κεντρική Ασία και τον Καύκασο άρχισε να αλλάζει. Η πιο σημαντική αιτία για αυτήν την αλλαγή ήταν η πτώση της φιλοτουρκικής κυβέρνησης του Abul Fazl Elcibey του Αζερμπαϊτζάν, τον Ιούνιο του 1993, και η άνοδος στην εξουσία του Heydar Aliyev. Εκείνη την εποχή, ήταν έντονη η πεποίθηση ότι ο Aliyev ήταν άνθρωπος της Μόσχας⁷⁴.

⁷² Chase Robert, Hill Emily and Kennedy Paul, *Τα Κομβικά Κράτη και η Εξωτερική Πολιτική των ΗΠΑ*, Παπαζήσης, 2001, Αθήνα.

⁷³ Bahgat Gawdat, "Pipeline Diplomacy: The Geopolitics of the Caspian Sea Region", *International Studies Perspectives*, 2002, Volume 3, σελ. 310-327.

⁷⁴ Hunter Shireen T., «Unwilling Partners: Heydar Aliyev, and the Moscow Connection», *AJIM*, Σεπτέμβριος 1994, τόμος 5, νούμερο 7, σελ. 12-20.

Αυτό που ενδιέφερε την Τουρκία ως προς την πτώση του Eicibey ήταν το γεγονός ότι θεώρησαν αυτό το περιστατικό ως μέρος της ρωσικής στρατηγικής αποκατάστασης της επιρροής της στις πρώην αποικίες της. Την ίδια στιγμή, οι εθνικιστικές φωνές άρχισαν να ακούγονται δυνατότερα στη Ρωσία και έμοιαζε να εκφράζεται η αποφασιστικότητα των Ρώσων να επιβεβαιώσουν εκ νέου την επιρροή τους στις πρώην κτήσεις τους. Η πτώση, λοιπόν, του Eicibey υπήρξε ιδιαίτερα σοβαρό πλήγμα για την Τουρκία, καθώς θεωρούσε το Αζερμπαϊτζάν αφενός δική της σφαίρα επιρροής και πηγή ενέργειας, η οποία θα την απεξαρτούσε από τα πετρέλαια της Μέσης Ανατολής, και αφετέρου τη δίοδο της προς τις άλλες χώρες της Κεντρικής Ασίας, με τις οποίες η Τουρκία δεν είχε κοινά σύνορα. Οι αρχικές δηλώσεις του Heydar Aliyev ότι επιθυμούσε να αποκαταστήσει μια ισορροπία στις εξωτερικές σχέσεις του Αζερμπαϊτζάν με την ενίσχυση των δεσμών με το Ιράν και τη Ρωσία έμοιαζαν να αιτιολογούν αυτές τις ανησυχίες. Πράγματι, για μια συγκεκριμένη περίοδο η τουρκική κυβέρνηση συνέχιζε να υποστηρίζει τον Eicibey και αρνείτο να αναγνωρίσει τη νέα κυβέρνηση. Τέλος, τα πολιτικά και οικονομικά προβλήματα της Τουρκίας την περίοδο εκείνη, και ειδικότερα η άνοδος της δημοτικότητας του ισλαμιστικού κόμματος, διέβρωσαν περαιτέρω το γόητρο του τουρκικού μοντέλου.

Αυτή η τουρκική απαισιοδοξία ήταν τόσο αδικαιολόγητη τελικά, όσο ήταν και η επεκτατική διάθεση του παρελθόντος. Στην πραγματικότητα, αυτό που η Τουρκία θεωρούσε πλήγμα στη φιλοδοξία της να γίνει το νευραλγικό κέντρο μιας νέας Ευρασίας ήταν κατά βάθος η απαρχή μιας διαδικασίας μετατοπίσεων και ανακατατάξεων στην περιοχή σε απάντηση της εισόδου νέων πρωταγωνιστών και της σταδιακής ενσωμάτωσης του μετασοβιετικού χώρου στο διεθνές πολιτικό σύστημα. Συγκεκριμένα, μέχρι τις αρχές του 1995, η Τουρκία είχε ήδη αρχίσει να ανακτά μέρος των χαμένων εδαφών της στον Καύκασο, ενώ μέσα στα επόμενα χρόνια εμπέδωσε περαιτέρω την εκεί θέση της.

Οι φόβοι τους οποίους δημιούργησε ο ερχομός του Aliyev στην εξουσία αποδείχθηκαν αβάσιμοι. Ο Aliyev ανακάλυψε σύντομα ότι η Ρωσία δεν ήταν ούτε πρόθυμη, ούτε όμως και ικανή να επιβάλλει την αποχώρηση των αρμενικών στρατευμάτων από συγκεκριμένες περιοχές του Αζερμπαϊτζάν και να επιστρέψει το Ναγκόρνο Καραμπάχ υπό αζερικό έλεγχο. Οι δυτικοί αντίπαλοι περιόρισαν επίσης το βαθμό στον οποίο θα μπορούσαν να βελτιωθούν οι σχέσεις με το Ιράν. Επιπρόσθετα, ο Aliyev σύντομα ανακάλυψε ότι το οικονομικό μέλλον του Αζερμπαϊτζάν, και ιδιαίτερα η ανάπτυξη των ενεργειακών πόρων του, εξαρτιόταν από τη διατήρηση καλών σχέσεων με τη Δύση.

Αυτός ο παράγοντας σε συνδυασμό με το γεγονός ότι τα φιλοτουρκικά στοιχεία είναι αρκετά ισχυρά στο Αζερμπαϊτζάν, οδήγησαν τη νέα ηγεσία αυτής της χώρας να υιοθετήσει μια πολιτική στενών σχέσεων με την Τουρκία σε κάθε τομέα δραστηριότητας⁷⁵.

3.6 Συμπεράσματα

Τα προαναφερθέντα κατέδειξαν ότι μετά από περισσότερα από δέκα χρόνια έντονης διάδρασης μεταξύ Τουρκίας και των χωρών της Κεντρικής Ασίας και της Υπερκαυκασίας, οι σχέσεις της Τουρκίας με αυτές τις χώρες πήραν μια συγκεκριμένη μορφή. Αποδείχθηκε, επίσης, ότι οι σχέσεις αυτές έφτασαν σε μια κατάσταση ισορροπίας. Οι υπεραισιόδοξες προσδοκίες στις αρχές της δεκαετίας του 1990 δεν τελεσφόρησαν. Η Τουρκία δεν εξελίχθηκε ούτε πολιτικο-οικονομικά, ούτε πολιτισμικά ως η κύρια επιρροή σε αυτό το τμήμα του φιλοσοβιετικού χώρου.

Από την άλλη πλευρά, δεν υλοποιήθηκε όμως, ούτε η απαισιόδοξη πρόβλεψη της Τουρκίας ότι θα αποξενωνόταν ή ότι θα έχανε εδάφη στις περιοχές των τοπικών αντιπάλων της όπως η Ρωσία, το Ιράν ή το Πακιστάν. Αντίθετα, η Τουρκία κατόρθωσε να δημιουργήσει εκτεταμένες πολιτικές, στρατιωτικές, οικονομικές και πολιτισμικές σχέσεις με τις χώρες της Κεντρικής Ασίας και του Νοτίου Καυκάσου. Η Τουρκία έχει ιδιαίτερη επιρροή στο Αζερμπαϊτζάν και τη Γεωργία, ενώ αξιόλογη είναι και η παρουσία της στο Τουρκμενιστάν, το Κιργιστάν και το Καζακστάν. Με λίγα λόγια αποτελεί σημαντικό παράγοντα σε αμφότερες τις περιοχές. Είναι, ωστόσο, σημαντικό να τονίσουμε ότι ο σπουδαιότερος παράγοντας για την επιτυχία της Τουρκίας ήταν η δυτική (αμερικάνικη και ευρωπαϊκή) υποστήριξη προκειμένου να διαδραματίσει εξέχοντα ρόλο σε αυτές τις περιοχές.

Ο άλλος σημαντικός παράγοντας ήταν η ενεργή αμερικανική πολιτική απομόνωσης του Ιράν. Συγκεκριμένα, δεδομένης της μεγαλύτερης απόστασης καθώς και του υψηλότερου κόστους, ένας αγωγός για την εξαγωγή των κοιτασμάτων της Κασπίας που θα διέτρεχε την Τουρκία δεν θα τύγχανε ιδιαίτερης εκτίμησης, εάν δεν είχαν επέμβει και υποστηρίξει ενεργά οι ΗΠΑ τη δημιουργία του και δεν είχαν επίσης αντιταχθεί σθεναρά στην ύπαρξη κάθε άλλης εναλλακτικής διαδρομής μέσω Ιράν.

⁷⁵ Hunter Shireen T., ό.π., σελ. 34-45.

Όσον αφορά στο εγγύς μέλλον, η Τουρκία φαίνεται να παραμένει ένας αξιόλογος πρωταγωνιστής, ιδιαίτερα στην περιοχή του Καυκάσου. Ωστόσο, όπως ακριβώς συνέβη και στο παρελθόν, οι οικονομικές και πολιτικές ελλείψεις της Τουρκίας, καθώς και τα εσωτερικά της προβλήματα, δεν θα της επιτρέψουν να διαδραματίσει τον ηγετικό ρόλο στον οποίο αποσκοπούσε. Ο ρόλος της Τουρκίας θα επηρεαστεί επίσης από τις εξελίξεις στις σχέσεις ΗΠΑ – Ιράν. Εάν οι αμερικανο-ιρανικές σχέσεις βελτιωθούν και οι ΗΠΑ εγκαταλείψουν την πολιτική απομόνωσης και αποκλεισμού του Ιράν, αυτό σίγουρα θα υποβαθμίσει το ρόλο της Τουρκίας, ιδιαίτερα ως κέντρου εξαγωγής των κοιτασμάτων της Κασπίας⁷⁶.

Επιπρόσθετα, οι εξελίξεις στη Ρωσία θα δημιουργήσουν σαφή αντίκτυπο στη θέση της Τουρκίας σε αυτές τις περιοχές. Εάν η Ρωσία κατορθώσει να λύσει το Τσετσενικό ζήτημα, να βελτιώσει τις οικονομικές της επιδόσεις και τις συνθήκες στο εσωτερικό της χώρας, να αναπτύξει μια πιο ορθολογική και ενιαία πολιτική έναντι των περιοχών αυτών και κυρίως να τις ενισχύσει οικονομικά, η επιρροή της θα αυξηθεί. Παρόλα αυτά, οποιαδήποτε σπασμωδική, επεμβατική και αντι-ισλαμική ρωσική πολιτική εφαρμοστεί στον Καύκασο και την Κεντρική Ασία θα προκαλέσει την αντίδραση των λαών της Κεντρικής Ασίας και το γεγονός αυτό θα υπέσκαπτε και την ίδια την επιρροή της Ρωσίας. Μία τέτοια εξέλιξη θα μπορούσε να λειτουργήσει υπέρ της Τουρκίας. Τελευταίο, αλλά εξίσου σημαντικό, στοιχείο είναι η ικανότητα της ίδιας της Τουρκίας να επιλύει τα δικά της οικονομικά και πολιτικά προβλήματα, στοιχείο που θα έπαιζε σημαντικό ρόλο στην κατεύθυνση είτε της βελτίωσης είτε της επιδείνωσης της εικόνας και της επιρροής της σε αυτές τις περιοχές.

3.7 Εξελίξεις στο δια-συνοριακό εμπόριο στη νοτιοανατολική Ευρώπη κατά την περίοδο 1991 – 2002, Το «εμπόριο της βαλίτσας»

Η χρονική περίοδος του 1993 – 1994 οριοθετεί την απαρχή και το καθοριστικό σημείο στην εξέλιξη του παράνομου εμπορίου στην ΝΑ Ευρώπη. Με το σταδιακό τερματισμό των ένοπλων συγκρούσεων στα Δυτικά Βαλκάνια, οι διαδικασίες σταθεροποίησης και εν συνεχεία εδραίωσης του νέου status quo άρχισαν να επιταχύνονται.

⁷⁶ Chase Robert, Hill Emily and Kennedy Paul, *Τα Κομβικά Κράτη και η Εξωτερική Πολιτική των ΗΠΑ*, Παπαζήσης, 2001, Αθήνα.

Οι κυρώσεις εις βάρος της Γιουγκοσλαβίας είχαν τερματιστεί, έστω και προσωρινά. Έτσι, λοιπόν, μέσα από αυτές τις εξελίξεις αναμορφώνεται η «γεωγραφία» των τοπικών δικτύων του παράνομου εμπορίου.

Το εμπόριο όπλων και πετρελαίου, που μέχρι τότε ήταν το είδος εμπορεύματος που αναζητείτο περισσότερο, άρχισε σταδιακά να μειώνεται ενώ το εμπόριο ναρκωτικών, ανθρώπων και φορολογίσιμων αγαθών όπως είναι τα τσιγάρα άρχισε κλιμακωδόν να αναπτύσσεται και να διευρύνεται. Εκτός όμως από την αύξηση του μεγάλης κλίμακας λαθρεμπορίου, παρουσιάστηκε ταυτόχρονα ραγδαία αύξηση και του μικρής κλίμακας λαθρεμπορίου ή και διαφορετικά λεγόμενου «εμπορίου της βαλίτσας»⁷⁷ σε όλες τις χώρες της εκεί (ΝΑ Ευρώπη) ευρύτερης περιοχής, εξαιτίας της γενικευμένης φτώχειας που επικρατούσε, των υψηλών τιμών των νομίμως εισαγόμενων αγαθών και της αδυναμίας επιβολής του νόμου⁷⁸.

Το «εμπόριο της βαλίτσας» (suitcase trade ή shuttle trade) είναι μια ορολογία που χρησιμοποιήθηκε ευρέως προκειμένου να περιγράψει τη μαζική, ακανόνιστη και μη ελεγχόμενη εμπορική συναλλαγή, η οποία έλαβε χώρα στην περιοχή της Κασπίας και της Μαύρης Θάλασσας και αποτέλεσε ένα σημαντικό τμήμα του οικονομικού γίνεσθαι από το 1992. Μέσα σε αυτό το αναπτυσσόμενο και ολοένα εξελισσόμενο εμπορικό δίκτυο, το οποίο σταδιακά δημιουργήθηκε ανάμεσα σε διάφορες χώρες της εκεί ευρύτερης περιοχής, το «εμπόριο της βαλίτσας» ανάμεσα σε δύο χώρες – τη Ρωσία και την Τουρκία – κατέστη ιδιαίτερα σημαντικό και αξιοσημείωτο, όχι μόνο για την κλίμακα των συναλλαγών αλλά και για την ίδια φύση τους⁷⁹.

Παρόλο που το «εμπόριο της βαλίτσας» επέφερε πρωτίστως αντίκτυπο σε εθνικό επίπεδο, δημιουργώντας τεράστιες αγορές τούρκικων αγαθών στη Ρωσία, οι συναλλακτικές πλευρές αυτού του είδους εμπορίου εστιάστηκαν κυρίως στο ιστορικό κέντρο της Κωνσταντινούπολης, το Laleli. Ως κέντρο του Ρωσο-Τουρκικού εμπορίου της βαλίτσας, το Laleli προσέφερε ένα εξαιρετικό πεδίο προκειμένου να παρατηρήσει κάποιος πώς μια δεδομένη οικονομική κρίση σε έναν από τους δύο οικονομικούς

⁷⁷ Το μαζικό λαθρεμπόριο ή αλλιώς και «εμπόριο της βαλίτσας» αποτελεί ένα συγκεκριμένο είδος παράνομου εμπορίου αγαθών. Η σημασία του συχνά υποτιμάται, παρόλο που αποτελεί τμήμα των λαθραίων εισαγωγών και εξαγωγών στην περιοχή της ΝΑ Ευρώπης. Λαθρέμποροι περνούν τα σύνορα καθημερινά, και μεταφέρουν εμπόρευματα για τα οποία δεν πληρώνονται ούτε τελωνειακοί δασμοί ούτε άλλες αμοιβές. Οι λαθρέμποροι αποκομίζουν περισσότερα οικονομικά ωφέλη εξαιτίας της οικονομικής διαφοράς των τιμών των λαθραίων αγαθών και στις δύο πλευρές των συνόρων, βλ. Robins Philip, *Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy since the Cold War*, Hurst & Co., 2003, London, σελ. 207-238.

⁷⁸ Eder M., Yakovlev A. and Çarkoglu A, *Suitcase Trade Between Turkey and Russia: Microeconomics and Institutional Structure*, Moscow State University, Higher School of Economics, 2003, Moscow.

⁷⁹ Wallace C., Shmulyar O. and Berdiz B., "Investing in Social Capital: The case of small-scale, cross-border traders in Post-Communist Central Europe", *International Journal of Urban and Regional Research*, 1999, Volume 23, Number 4, σελ. 751-770.

εταίρους επηρεάζει την άλλη πλευρά, καθώς και το πώς αυτό το άτυπο εμπόριο και η παράτυπη οικονομία δημιουργούνται, οργανώνονται και αναδιοργανώνονται. Το εμπόριο περιελάμβανε την αγορά υφασμάτων, ειδών ρουχισμού, αγαθών ευρείας κατανάλωσης και δερμάτινων ενδυμάτων από Ρώσους επισκέπτες «τουρίστες»⁸⁰. Αυτό που αρχικά ξεκίνησε ως συστηματικές επισκέψεις από μέρους πολλών Ρώσων σε ποικίλα προσωρινά παζάρια σε τουρκικά λιμάνια στις ακτές της Μαύρης Θάλασσας (το Trabzon και η Hora), άλλαξε σταδιακά και οδήγησε σε μετατροπή της Κωνσταντινούπολης σε μια πόλη πιο κεντρική, πιο οργανωμένη και διαφοροποιημένη. Στην πραγματικότητα, το «εμπόριο της βαλίτσας» είχε ελάχιστα να κάνει με αυτό που λέει και το όνομά του, καθώς η διαχείριση του μεγαλύτερου μέρους των εμπορικών συναλλαγών πραγματοποιείτο μέσω οδικών δικτύων, πλοίων και αεροπλάνων. Το «εμπόριο της βαλίτσας» στο ζενίθ του, το 1995, έφτασε τον όγκο των συναλλαγών στα 10 δις δολάρια. Παρόλο που έκτοτε το λαθρεμπόριο έχει μειωθεί αισθητά, αποτελεί μια σημαντική πηγή των εξαγωγών της Τουρκίας.

Εστιάζοντας όμως καλύτερα στην υπόθεση του παράνομου δια-συνοριακού εμπορίου, μπορεί κάποιος να αντιληφθεί τις ευρύτερες διαδικασίες συσπείρωσης και ομοιογένειας που συνδέουν τις χώρες της Κασπίας και της Μαύρης Θάλασσας, «φιλοξενώντας» εμπορικούς εταίρους, όπως το Πακιστάν, την Κίνα, την Ινδία και την Κορέα⁸¹. Αυτές οι διαδικασίες αντιπροσωπεύουν μια νέα και εύθραυστη μορφή αλληλεξάρτησης που συνδέει εταιρείες μικρού και μεσαίου βεληνεκούς με πολλαπλά δίκτυα ραγδαίως εξελισσόμενων διεθνών συναλλαγών. Υπό αυτό το πρίσμα, το «εμπόριο της βαλίτσας» ανάμεσα στην Τουρκία και τη Ρωσία μπορεί να αποσαφηνίσει την καινοφανή όψη της παγκοσμιοποίησης με καίρια ανάμειξη κανονιστικών καθεστώτων και κοινωνικών αλλαγών.

Από την πλευρά της Τουρκίας, το «εμπόριο της βαλίτσας» δεν αναφέρεται στη δραστηριοποίηση μονάχα κάποιων καταστηματαρχών και μικρο-εμπόρων. Στο Laleli, για παράδειγμα, δημιουργήθηκε μια ολόκληρη σειρά από εταιρείες, η οποία περιελάμβανε τουριστικά γραφεία, ξενοδοχεία και κυρίως μεταφορικές εταιρείες, οι οποίες αποτέλεσαν και τον «κινητήριο μοχλό» για τη εξάπλωση του «εμπορίου της βαλίτσας».

⁸⁰ Sik E. and Wallace C., "The Development of open-air markets in East-Central Europe", *International Journal of Urban and Regional Research*, 1999, Volume 23, No. 4, σελ. 697-714.

⁸¹ Eichengreen B., *Toward a New International Financial Architecture: A Practical post-Asia Agenda*, Institute for International Economics, 1999, Washington D.C., σελ. 22-175.

Στις αρχές του 1990, οι έμποροι μετέφεραν τα τουρκικά προϊόντα στην πατρίδα τους, κυρίως με τρένα, λεωφορεία ή ακόμη και με πλοία, μέσα σε βαλίτσες, αλλά αργότερα διαδόθηκε και εδραιώθηκε η μεταφορά αυτών των αγαθών και με την αεροπλοΐα. Στην κορύφωση του «εμπορίου της βαλίτσας», οι τουρκικές αερογραμμές εξυπηρετούσαν πάνω από 55 αποκλειστικές πτήσεις επιβατών την εβδομάδα από Τουρκία προς Ρουμανία, Βουλγαρία και τις Δημοκρατίες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης. Ο όγκος των μεταφορών άγγιζε περίπου τους 10.000 ανθρώπους εβδομαδιαίως από τις προαναφερθείσες περιοχές προς την Κωνσταντινούπολη. Επιπρόσθετα, οι εθνικές αερογραμμές της Ρωσίας και της Ουκρανίας πετούσαν προς την Κωνσταντινούπολη δέκα φορές την εβδομάδα από τη Μόσχα, την Αγία Πετρούπολη και το Κίεβο. Οι αερογραμμές της Ρωσίας και τη Ουκρανίας έφερναν στην Τουρκία περίπου 7.000 εμπόρους σε εβδομαδιαία βάση. Σύμφωνα με στοιχεία της Κεντρικής Τράπεζας της Τουρκίας, το 64% των τουριστών που έφταναν στην Τουρκία από τα κράτη της πρώην Σοβιετικής Ένωσης ήταν οι λεγόμενοι «έμποροι της βαλίτσας». Οι αριθμοί αυτοί βέβαια άρχισαν να μειώνονται αισθητά (σχεδόν πάνω από το ήμισυ) ύστερα από την κρίση του 1998⁸². Οι καταστηματάρχες ισχυρίζονται ότι έχασαν επιχειρήσεις στις αγορές της Κίνας, της Ανατολικής Ασίας και της Αραβίας.

Από την πλευρά της Ρωσίας, η κατάσταση ήταν σχεδόν παρόμοια με την τότε υπάρχουσα κατάσταση στην Τουρκία. Στις αρχές και στα μέσα της δεκαετίας του 1990 το «εμπόριο της βαλίτσας» γνωρίζει μεγάλη ακμή στη Ρωσία και μαζί με αυτό ανθίζει η ανάπτυξη και άλλων εταιρειών στην περιοχή, όπως ταξιδιωτικών γραφείων, μεταφορικών εταιρειών και νέων ξενοδοχειακών μονάδων. Αυτή η υποδομή βοήθησε τους «εμπόρους της βαλίτσας» να μειώσουν τα κόστη τους, ενώ ταυτόχρονα προσέφερε πολλά πλεονεκτήματα κυρίως προς τους μεγαλοεπιχειρηματίες. Η κρίση του 1998 είχε αρνητικό αντίκτυπο στην εξέλιξη αυτής της υποδομής, που πλέον επεδίωκε την επιβίωσή της προσπαθώντας να βρει εναλλακτικούς τρόπους και νέες ευκαιρίες για την εξέλιξη του «εμπορίου της βαλίτσας».

⁸² Haggard S., *Political Economy of the Asian Financial Crisis*, Institute for International Economics, 2000, Washington D.C.

3.8 Το Τσετσενικό και το Κουρδικό Ζήτημα

Η διεκδίκηση της ανεξαρτησίας από τους Τσετσένους στο Βόρειο Καύκασο οδήγησε σε δύο ένοπλες αναμετρήσεις με τη Ρωσία⁸³ και στη δημιουργία ενός τρομοκρατικού κινήματος που στρέφεται, ακόμη και σήμερα, εναντίον ρωσικών στόχων. Ο τρόπος με τον οποίο αντιμετώπισε η Τουρκία το Τσετσενικό ζήτημα κατά το πρώτο ήμισυ της δεκαετίας του 1990 αποτέλεσε άλλη μία εστία τριβών με τη Μόσχα.

Ένα πρώτο δείγμα της τουρκικής πολιτικής φανερώθηκε τον Οκτώβριο του 1993, όταν ο Πρόεδρος Ντεμιρέλ υποδέχτηκε στην Τουρκία τον Τσετσένο ηγέτη Ντζοχάρ Ντουντάγεφ. Η ρωσική αντίδραση ήταν άμεση και ζητήθηκε να μην επαναληφθεί μία τέτοια συνάντηση. Η Μόσχα κατηγόρησε, επίσης, την Άγκυρα για παροχή οικονομικής υποστήριξης στους αντάρτες (υπολογίσθηκε πως αυτή ανήλθε στα 20 εκατομμύρια δολάρια), καθώς και για αποστολή εθελοντών κατά τον πρώτο πόλεμο. Η τουρκική κυβέρνηση πάντως δεν ενεπλάκη άμεσα στη σύγκρουση παρά το ότι η κοινή γνώμη ήταν υπέρ των αυτονομιστών και το ότι η πολυπληθής τσετσενική διασπορά στη χώρα συνηγορούσε στην υποστήριξη των ομοεθνών της. Το 1996, Τσετσένοι κατέλαβαν πλοίο που εκτελούσε το δρομολόγιο Σαμψούντα-Σότσι και στο οποίο επέβαιναν πολλοί Ρώσοι επιβάτες. Η ολιγωρία των τουρκικών αρχών να αντιμετωπίσουν γρήγορα την πειρατεία εξελήφθη από τη Μόσχα ως σκόπιμη.

Ως απάντηση στην τουρκική πολιτική, η ρωσική πλευρά επεδείκνυε ανοχή στη δραστηριοποίηση του κουρδικού κόμματος PKK εντός της ρωσικής επικράτειας⁸⁴. Αυτό πάντως δεν εμπόδισε τη Μόσχα να πουλήσει στρατιωτικό εξοπλισμό στην Άγκυρα όταν εφαρμόστηκε το γερμανικό εμπάργκο πώλησης όπλων εναντίον της⁸⁵.

Το Τσετσενικό και το Κουρδικό ζήτημα παρουσιάζουν αρκετές ομοιότητες. Και οι δύο εθνότητες είναι ενταγμένες σε μεγάλες χώρες (οι Κούρδοι βέβαια δε βρίσκονται μόνο στην Τουρκία, αλλά και στις όμορες χώρες) από τις οποίες αγωνίζονται να αποσχισθούν. Εκτός από το στρατιωτικό σκέλος των επιχειρήσεων, στις επαρχίες όπου εδράζονται, οι Κούρδοι και οι Τσετσένοι προσπαθούν να χτυπήσουν τους Τούρκους και τους Ρώσους αντίστοιχα στα δικά τους εδάφη εξαπολύοντας

⁸³ Η πρώτη διήρκεσε μεταξύ 1994-1996 και η δεύτερη μεταξύ 1999-2000, βλ. Καραγιάννης Μάνος, *Εθνοτικές Συγκρούσεις στον Καύκασο και την Κεντρική Ασία: Μία Συγκριτική Ανάλυση*, ΕΚΕΜ, 2005, Αθήνα.

⁸⁴ Hill Fiona, "Seismic Shifts in Eurasia: The Changing Relationship Between Turkey and Russia and Its Implications for the South Caucasus", *Southeast European and Black Sea Studies*, September 2003, Volume 3, Number 3.

⁸⁵ Τα όπλα αυτά χρησιμοποιήθηκαν στις μάχες εναντίον των Κούρδων στη νοτιοανατολική Τουρκία. Η πρώτη αγορά έγινε στα μέσα της δεκαετίας του 1990.

τρομοκρατικές επιθέσεις. Η Μόσχα και η Άγκυρα άρχισαν να διαπιστώνουν αυτές τις κοινές προκλήσεις από το δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας του 1990 και επιδιώκουν εφεξής στενότερη συνεργασία στην αντιμετώπιση των τρομοκρατών.

Το πρώτο βήμα γίνεται από τη ρωσική κυβέρνηση, η οποία το 1995 απαγορεύει τη λειτουργία του ΡΚΚ στη χώρα, ενώ το 1999 αρνείται την παροχή ασύλου στον Αμπντουλάχ Οτσαλάν. Η τουρκική κυβέρνηση, από τη μεριά της, αποφασίζει να μείνει αμέτοχη όταν ξεσπά ο δεύτερος πόλεμος στην Τσετσενία την ίδια χρονιά. Το 2000 οι επικεφαλής των υπηρεσιών πληροφοριών των δύο χωρών υπογράφουν συμφωνία συνεργασίας στον τομέα των πληροφοριών, η οποία προβλέπει την αμοιβαία πληροφόρηση για τις ενέργειες των Τσετσένων και Κούρδων αυτονομιστών.

Η ενδεκάτη Σεπτεμβρίου επέτεινε αυτήν τη συνεργασία, παρά το γεγονός ότι ορισμένες τρομοκρατικές επιθέσεις μέσα στο 2001 και το 2002 επέφεραν κάποια σύννεφα⁸⁶. Τον Ιούλιο του 2005, Πούτιν και Ερντογάν συμφώνησαν να στηρίξουν αμοιβαία τις θέσεις τους πάνω στο Τσετσενικό και το Κουρδικό. Το ενδεχόμενο ανεξαρτητοποίησης του κουρδικού τμήματος του Ιράκ, υπό την ανοχή των ΗΠΑ, συνεπάγεται πολλούς κινδύνους για τη διατήρηση της εδαφικής ακεραιότητας της Τουρκίας. Έχοντας απομακρυνθεί από την Αμερική, η Άγκυρα αναμένεται να συνεχίσει να παρέχει ψήφο εμπιστοσύνης στη Ρωσία πάνω σε αυτό το θέμα, με σκοπό να λάβει αντίστοιχη υποστήριξη.

⁸⁶ Το 2001 Τσετσένοι αντάρτες κατέλαβαν το ξενοδοχείο SwissHotel στην Κων/πολη και το 2002 ένοπλος που υποστήριζε τον αγώνα των Τσετσένων κατέλαβε το Marmara Hotel. Έπειτα από την τσετσενική επίθεση στο θέατρο της Μόσχας τον Οκτώβριο του 2002 η ρωσική πλευρά κατηγορήσε την τουρκική για τη συμπεριφορά της και για υποκρισία στον πόλεμο κατά της τρομοκρατίας, Gorrvelt Jon, "Chechen Question Harms Turkish-Russian Relations", *Eurasia Insight*, 07.11.2002, <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav110702a.shtml> , 11.03.2009.

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΑΡΘΡΑ

Βερέμης Θάνος, 1995, *Η Τουρκία σήμερα: Πολιτεία, Κοινωνία, Οικονομική Εξωτερική Πολιτική, Θρησκεία*, Παπαζήσης, Αθήνα

Βερέμης Θάνος, Ντόκος Θάνος (επιμ.), 2002, *Η Σύγχρονη Τουρκία: Πολιτικό Σύστημα, Οικονομία και Εξωτερική Πολιτική*, Παπαζήσης, Αθήνα

Καραγιάννης Μάνος, 2005, *Εθνοτικές Συγκρούσεις στον Καύκασο και την Κεντρική Ασία: Μία Συγκριτική Ανάλυση*, ΕΚΕΜ, Αθήνα

Μαρούδας Λ. και Τσαρδανίδης Χ., 1999, *Πού βαδίζει η Ρωσία; Οικονομικές και Πολιτικές προεκτάσεις της μετάβασης*, Εξάντας, Αθήνα

Ντόκος Θάνος, 2001, *Ο Γεωστρατηγικός ρόλος της Τουρκίας*, Εκδόσεις Κων/νου Τουρίκη, Αθήνα

Chase Robert, Hill Emily and Kennedy Paul, 2001, *Τα Κομβικά Κράτη και η Εξωτερική Πολιτική των ΗΠΑ*, Παπαζήσης, Αθήνα

Makovsky Alan, 2001, "Τουρκία", Chase Robert, Hill Emily and Kennedy Paul, *Τα Κομβικά Κράτη και η Εξωτερική Πολιτική των ΗΠΑ*, Εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΑΡΘΡΑ

Aktürk Şener, September 2006, “Turkish – Russian Relations after the Cold War (1992–2002)”, *Turkish Studies*, Volume 7, Number 3

Antonenko Oksana and Pinnick Kathryn, 2005, *Russia and the European Union: Prospects for a new relationship*, Routledge, London

Aydin Mustafa, Summer 2004, “Foucault’s Pendulum: Turkey in Central Asia and the Caucasus”, *Turkish Studies*, Volume 5, Number 2

Bahgat Gawdat, 2002, “Pipeline Diplomacy: The Geopolitics of the Caspian Sea Region”, *International Studies Perspectives*, Volume 3

Beloff Max, 1997, *Beyond the Soviet Union The Fragmentation of Power*, Ashgate, London

Berdal Aral, 2001, “Dispensing with Tradition? Turkish Politics and International Society during the Özal Decade, 1983 – 1993”, *Middle Eastern Studies*, Volume 5, Number 2

Bowker Mike and Ross Cameron, 2000, *Russia after the Cold War*, Longman, Harlow, England

Cooper Leo, 1999, *Russia and the World New State-of-Play on the International Stage*, Macmillan Press Ltd

Duygu Bazoglu Sezer, 1996, “Turkey in the New Security Environment in the Balkan and Black Sea Region”, Y. Mastny and R.C. Nation (eds.), *Turkey Between East and West: New Challenges for a Rising Regional Power*, Westview Press

Duygu Bazoglu Sezer, 1997, «From Hegemony to Pluralism: The Changing Politics of the Black Sea», *SAIS Review: A Journal of International Affairs*, Volume 17

Eder M., Yakovlev A. and Çarkoglu A, 2003, *Suitcase Trade Between Turkey and Russia: Microeconomics and Institutional Structure*, Moscow State University, Higher School of Economics, Moscow

Eichengreen B., 1999, *Toward a New International Financial Architecture: A Practical post-Asia Agenda*, Institute for International Economics, Washington D.C.

Haggard S., 2000, *Political Economy of the Asian Financial Crisis*, Institute for International Economics, Washington D.C.

Hedenskog Jakob, 2005, *Russia as a Great Power: Dimensions of Security under Putin*, Routledge, London

Hill Fiona, September 2003, "Seismic Shifts in Eurasia: The Changing Relationship Between Turkey and Russia and Its Implications for the South Caucasus", *Southeast European and Black Sea Studies*, Volume 3, Number 3

Hunter Shireen T., Σεπτέμβριος 1994, «Unwilling Partners: Heydar Aliyev, and the Moscow Connection», *AIM*, τόμος 5, νούμερο 7

Hunter Shireen T., 1994, «The Transcaucasus in Transition, Nation Building and Conflict», *Κέντρο Στρατηγικών και Διεθνών Σπουδών (CSIS)*, Washington D.C.

Kanet Roger E. and Kozhemiakin Alexander V., 1997, *The Foreign Policy of the Russian Federation*, Macmillan, London

Kasim Kamer, 13.10.2004, "Turkey's Foreign Policy towards the Russian Federation", *The Journal of Turkish Weekly*

Larrabee Stephen and Lesser Ian, 2003, *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*, RAND, Santa Monica

Mufti Malik, 1998, *Daring and Caution in Turkish Foreign Policy*, *Middle East Journal*

Nihat Gokyigit, Summer 1992, «Success of the Black Sea Economic Cooperation Zone and the role of Turkey», *Turkish Review Quarterly Digest*, Volume 6, No. 28

Omer Faruk Genc Kaya, November 1993, "The Black Sea economic cooperation project: A regional challenge to European integration", *International Social Science Journal*, No. 138

Petro Nicolai N. and Rubinstein Alvin Z., 1997, *Russian Foreign Policy: From Empire to Nation-State*, New York, Longman

Rangsimaporn Paradorn, May 2006, "Interpretations of Eurasianism: Justifying Russia's Role in East Asia", *Europe-Asia Studies*, Volume 58, Number 3

Remington Thomas F., 1999, *Politics in Russia*, Longman, London

Robins Philip, 2003, *Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy since the Cold War*, Hurst & Co., London

Rubin Barry and Kirisci Kemal, 2001, *Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power*, Lynne Rienner, Boulder, London

Sayan Serdar and Zaim Osmar, 1998, «The Black Sea Economic Cooperation Project», *Libby Rittenberg (ed.), The Political Economy of Turkey in the Post-Soviet Era: Going West and Looking East?*, Praeger, London

Sik E. and Wallace C., 1999, "The Development of open-air markets in East-Central Europe", *International Journal of Urban and Regional Research*, Volume 23, No. 4

Sokolski Richard and Charlick-Paley Tanya, 1999, *NATO and Caspian Security: A Mission Too Far?*, RAND, Santa Monica

Wade R., August 1998, "The Asian Debt-and-Development Crisis of 1997: Causes and Consequences", *World Development*, Volume 26, (pp. 1535-1553)

Wallace C., Shmulyar O. and Berdiz B., 1999, "Investing in Social Capital: The case of small-scale, cross-border traders in Post-Communist Central Europe", *International Journal of Urban and Regional Research*, Volume 23, Number 4, (pp. 751-770)

Warren M.E., 1999, *Democracy and Trust*, Cambridge University Press, Cambridge

Winrow G., 1998, "Turkey's evolving Role in the Post-Soviet World", Libby Rittenberg (ed.), *The Political Economy of Turkey in the Post-Soviet Era: Going West and Looking East?*, Praeger, London

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Gorvett Jon, 07.11.2002, "Chechen Question Harms Turkish-Russian Relations", Eurasia Insight,

<http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav110702a.shtml>

Kasim Kamer, 13.10.2004 "Turkey's Foreign Policy towards the Russian Federation", *The Journal of Turkish Weekly*, <http://www.turkishweekly.net/articles.php?id=10>

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Η ΘΕΣΗ ΤΩΝ ΗΠΑ ΜΕΤΑ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΨΥΧΡΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ: ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ

4.1 Η γεωστρατηγική σημασία της Τουρκίας για τις ΗΠΑ

Κατά τη διάρκεια των τελευταίων πενήντα χρόνων ο στρατηγικός παράγοντας έχει αποτελέσει το σημαντικότερο στοιχείο καθορισμού των σχέσεων των ΗΠΑ με την Τουρκία. Σε αντίθεση με άλλες χώρες, το βασικό διαπραγματευτικό χαρτί της Τουρκίας, όσον αφορά στις σχέσεις της με τις ΗΠΑ, είναι η γεωπολιτική της σημασία για τα στρατηγικά αμερικανικά συμφέροντα. Ο γεωστρατηγικός ρόλος της Τουρκίας μέσα στο πλαίσιο ασφάλειας των Ηνωμένων Πολιτειών από το 1947 (εξαγγελία δόγματος Τρούμαν⁸⁷) μέχρι σήμερα δεν έχει παραμείνει αμετάβλητος. Κατά την περίοδο 1947 – 1951 η στρατηγική σημασία της Τουρκίας για το Αμερικανικό Πεντάγωνο προσδιοριζόταν με σημείο αναφοράς τη Μέση Ανατολή και ιδιαίτερα την πετρελαιοπαραγωγική περιοχή του Περσικού Κόλπου. Συγκεκριμένα, η Τουρκία θεωρείτο κράτος – εμπόδιο στην εξάπλωση της επιρροής της Σοβιετικής Ένωσης στην περιοχή του Κόλπου. Σε περίπτωση πολέμου με τη Σοβιετική Ένωση, ο ρόλος των τουρκικών στρατιωτικών δυνάμεων ήταν να καθυστερήσουν την πορεία του Κόκκινου Στρατού προς το Σουέζ.

Η είσοδος της Τουρκίας στο NATO (1952) σηματοδότησε μια σημαντική αλλαγή στην αντίληψη του Αμερικανικού Πενταγώνου αναφορικά με το στρατηγικό ρόλο της Τουρκίας.

⁸⁷ Ο Αμερικανός Πρόεδρος έκανε τη διακήρυξη αυτή στις 12 Μαρτίου 1947, διακηρύσσοντας ότι οι ΗΠΑ θα υποστηρίξουν τους ελεύθερους ανθρώπους που αντιστέκονται στην προσπάθεια υποταγής τους σε ένοπλες μειοψηφίες ή εξωτερικές πιέσεις. Η εξαγγελία του ήταν η απάντηση στην αυξανόμενη κομμουνιστικοποίηση της Ευρώπης και αφορούσε στις προσπάθειες των κομμουνιστικών κομμάτων να καταλάβουν την εξουσία στο Ιράν, την Τουρκία και την Ελλάδα. Το Δόγμα Τρούμαν υπήρξε ουσιαστικά η εναρκτήρια δήλωση του Ψυχρού Πολέμου κι είχε ως αποτέλεσμα τη μεταβολή της εξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ, σε αυτό που ο διπλωμάτης Τζόρτζ Κέναν αποκάλεσε «Θεωρία της Ανάσχεσης», βλ. Σταθάκης Γιώργος, *Το Δόγμα Τρούμαν και το Σχέδιο Μάρσαλ: Η ιστορία της αμερικανικής βοήθειας στην Ελλάδα*, 1η Έκδοση, Βιβλιόραμα, 2004, Αθήνα.

Παρότι η σημασία της για την άμυνα της Μέσης Ανατολής εξακολουθούσε να είναι σταθερή στα αμερικανικά στρατιωτικά σχέδια, ο κύριος στρατηγικός της ρόλος εντάχθηκε στο πλαίσιο άμυνας της ΝΑ Ευρώπης. Σε περίπτωση πολέμου με τη Σοβιετική Ένωση ο ρόλος των τουρκικών στρατιωτικών δυνάμεων, θα ήταν βασικά να προκαλέσουν πίεση στα νότια σύνορα του Ανατολικού Μπλοκ. Η Επανάσταση στο Ιράν το 1979, η οποία έθεσε τέλος στη στρατηγική συμμαχία της Ουάσιγκτον με την Τεχεράνη, επανατοποθέτησε την Τουρκία δυναμικά στο στρατηγικό πλαίσιο της Μέσης Ανατολής. Η Τουρκία αναβαθμίστηκε σε πρωτεύουσα – μέλος της Ατλαντικής Συμμαχίας, όχι με στόχο την Ευρωπαϊκή Άμυνα, αλλά ως αντικαταστάτρια του Ιράν, του χαμένου σημαντικού δυτικού στρατιωτικού συμμάχου στον Κόλπο⁸⁸.

Η λήξη του Ψυχρού Πολέμου τερμάτισε τη σημασία της Τουρκίας ως ψυχροπολεμικού συμμάχου των ΗΠΑ έναντι της Σοβιετικής Ένωσης. Ωστόσο, ο πόλεμος του Κόλπου του 1991 επιβεβαίωσε και περαιτέρω ενίσχυσε τη μεταβολή (αρχής γενομένης από το 1979) του στρατηγικού ρόλου της Τουρκίας και την ανάδειξή της σε κράτος – σύμμαχο πρώτης γραμμής (frontline state) της Αμερικής στην περιοχή της Μέσης Ανατολής⁸⁹. Παράλληλα, η ανάδυση των ανεξάρτητων τουρκόφωνων δημοκρατιών στον Καύκασο και την Κεντρική Ασία, και η εκεί ανάπτυξη αμερικανικών οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων, είχε ως αποτέλεσμα να σχηματιστεί η πεποίθηση στην Ουάσιγκτον ότι η Τουρκία θα μπορούσε να αναλάβει έναν επιπρόσθετο ρόλο ως παράγοντας σταθερότητας στην περιοχή βόρεια και βορειοανατολικά των συνόρων της.

Το 1996, ο James Baker, πρώην Υπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ, δήλωνε ότι η Τουρκία γεωστρατηγικά είναι ασυνήθιστα σημαντική όχι μόνο για τα συμφέροντα των ΗΠΑ, αλλά και ολόκληρου του ελεύθερου κόσμου⁹⁰. Το 1999 σε αναφορά του προς το Κονγκρέσο το State Department συνόψιζε τη σημασία της Τουρκίας ως εξής: «Η Τουρκία είναι ζωτικώς σημαντική για τα συμφέροντα των ΗΠΑ. Η θέση της παραπλεύρως του Βοσπόρου, δηλαδή στο στρατηγικό σημείο σύνδεσης της Ευρώπης, της Μέσης Ανατολής, του Καυκάσου και της Κασπίας, την καθιστά ουσιώδη παίκτη αναφορικά με μία ευρεία λίστα ζωτικών θεμάτων για τα πολιτικά, οικονομικά, καθώς και για τα συμφέροντα ασφαλείας των ΗΠΑ. Σε μια περιοχή γενικά αδύναμων οικονομιών και παραπαίουσων δημοκρατικών παραδόσεων, πολιτικής

⁸⁸ Αθανασοπούλου Εκάβη, *Τουρκία: Αναζήτηση Ασφάλειας, Αγγλοαμερικανικά Συμφέροντα*, Εκδόσεις Παπαζήση, 1999, Αθήνα.

⁸⁹ Tareq Ismael and Aydin Mustafa, *Turkey's Foreign Policy in the 21st Century: A Changing Role in World Politics*, Aldershot Hants, 2003, Ashgate, σελ. 23-195.

⁹⁰ Policy Forum with James Baker, 1998, transcribed in Middle East Insight, Volume XIII, No. 4.

αστάθειας, τρομοκρατίας και εθνικών διαμαχών, η Τουρκία αποτελεί ένα δημοκρατικό, λαϊκό έθνος το οποίο αντλεί τα πολιτικά του μοντέλα από τη δυτική Ευρώπη και τις ΗΠΑ»⁹¹. Αυτή πράγματι ήταν η επικρατούσα άποψη στο Πεντάγωνο και στο περιβάλλον του Λευκού Οίκου επί κυβερνήσεων Μπιλ Κλίντον.

4.2 Συμπεράσματα και Αξιολόγηση των αμερικανοτουρκικών σχέσεων

Μέσα στο πλαίσιο αλλαγών του διεθνούς περιβάλλοντος, η πορεία των αμερικανοτουρκικών σχέσεων, στο σύνολό τους, από τα τέλη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου μέχρι σήμερα έχει ήδη παρέλθει την περίοδο ακμής της, η οποία συνέπεσε σε μεγάλο βαθμό με τα χρόνια έξαρσης του Ψυχρού Πολέμου, και ιδίως με τη δεκαετία του 1950.

Το νέο στρατηγικό περιβάλλον στη Μέση Ανατολή και την Κεντρική Ασία, μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και τον Πόλεμο του Κόλπου, έχει δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για την περαιτέρω συνεργασία ανάμεσα στην Τουρκία και τις ΗΠΑ. Η σχέση, όμως, αυτή δεν είναι ούτε ιδανική ούτε γραμμική. Η σχέση αυτή αποτελεί συνέπεια αφενός της αλλαγής στο διεθνές περιβάλλον ασφάλειας μετά τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου και της ανάδυσης των ΗΠΑ ως μοναδικής υπερδύναμης. Η απελευθέρωση της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής από τη φοβία εξάπλωσης της σοβιετικής επιρροής είχε τόσο ποσοτικό (μείωση στρατιωτικών υποχρεώσεων στο εξωτερικό) όσο και ποιοτικό (αύξηση κριτικής συμμάχων χωρών, όπως παραδείγματος χάριν η Τουρκία) αποτέλεσμα. Αφετέρου, η αλλαγή του χαρακτήρα των αμερικανοτουρκικών σχέσεων είναι συνέπεια της αποτυχίας της τουρκικής ηγεσίας να σημειώσει σημαντική πρόοδο στα επίμαχα θέματα εκδημοκρατισμού της χώρας, σεβασμού ανθρωπίνων δικαιωμάτων και στο Κουρδικό. Οι εσωτερικές ελλείψεις και τα προβλήματα του Τουρκικού κράτους, όχι μόνο είναι σημαντικές από τη φύση τους, αλλά επιπλέον έχουν γίνει *terra cognita* διεθνώς, ως αποτέλεσμα της σχετικής ελευθερίας του Τύπου στην Τουρκία, καθώς και της αποτελεσματικότητας με την οποία διαδίδονται πλέον οι διεθνείς ειδήσεις. Κατά συνέπεια, γίνεται φανερό ότι τα προβλήματα στη σχέση Ηνωμένων Πολιτειών – Τουρκίας θα συνεχίσουν να υφίστανται.

⁹¹ U.S. Department of State, «Congressional Presentation for Foreign Operations for FY 1999», Washington D.C., 1999, σελ. 339.

Κάτι τέτοιο άλλωστε ακούγεται αναμενόμενο στις διμερείς σχέσεις κρατών, οι οποίες δεν απαιτούν συσπείρωση δυνάμεων (καταστάση πολέμου ή διεθνούς πολιτικής πόλωσης). Το ερώτημα που προκύπτει είναι κατά πόσο οι εύκολα ανιχνευόμενες δυσκολίες στις αμερικανοτουρκικές σχέσεις και η μη πλήρης ταύτιση συμφερόντων των δύο μερών είναι πιθανόν να οδηγήσουν σε αποδυνάμωση, τράχυνση ή ακόμα και σε ρήξη των διμερών σχέσεων⁹².

Έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι οι τριβές ανάμεσα στις δύο χώρες θα επιδεινωθούν, καθώς από τη μία πλευρά οι Ηνωμένες Πολιτείες θα αυξάνουν την πίεση προς την Τουρκία να εκδημοκρατιστεί και να βρει πολιτική λύση στο Κουρδικό, ενώ, από την άλλη, η Άγκυρα θα αντιδρά σε αυτές τις πιέσεις⁹³. Η άποψη ότι η εξωτερική πολιτική και στρατηγική των Ηνωμένων Πολιτειών θα εξαρτηθεί κυρίως από την πορεία εκδημοκρατισμού της Τουρκίας δεν ακούγεται πειστική. Η υποστήριξη της δημοκρατίας και του φιλελευθερισμού από τις ΗΠΑ ανά τον κόσμο, μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, αποτέλεσε σημαντικό στοιχείο στη στρατηγική σκέψη των κυβερνήσεων Κλίντον, παρέμενε όμως μόνο ένα από τα πολλά στοιχεία. Τα συμφέροντα των Ηνωμένων Πολιτειών απαιτούν, εκτός από την προώθηση της δημοκρατίας, ικανοποίηση και άλλων στόχων, όπως ασφάλειας, εμπορικών συναλλαγών, καθώς και ικανοποίησης του ισχυρού αμερικανικού λόμπι πολεμικής βιομηχανίας. Ως εκ τούτου, η προώθηση δημοκρατικών αλλαγών δεν μπορεί να αποτελέσει προτεραιότητα για καμία αμερικανική κυβέρνηση, αλλά ούτε και για το Κονγκρέσο. Υπό το πρίσμα αυτό, γίνεται αντιληπτό ότι η αργή δημοκρατική ανάπτυξη πολλών κρατών του αναπτυσσόμενου κόσμου, που συνοδεύεται με τάση αύξησης στρατιωτικών δαπανών και στρατιωτικής ενδυνάμωσης, αποτελεί σημαντικό παράγοντα προώθησης των τοπικών συμφερόντων των Ηνωμένων Πολιτειών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της πραγματικότητας αποτελεί η Τουρκία.

Συμπερασματικά, στη μεταψυχροπολεμική εποχή τα συμφέροντα τόσο των ΗΠΑ όσο και της Τουρκίας καθιστούν αναγκαία τη συνέχιση στενής συνεργασίας ανάμεσα στην Ουάσινγκτον και την Άγκυρα, η οποία φαίνεται να είναι επιθυμητή εκατέρωθεν. Οι ποσοτικές και ποιοτικές μεταβολές, τις οποίες επέφερε η λήξη του Ψυχρού Πολέμου στην εξωτερική πολιτική των Ηνωμένων Πολιτειών, όπως επίσης και η αποτυχία της τουρκικής ηγεσίας να αναζητήσει αποτελεσματικές λύσεις στα εσωτερικά της πολιτικο-κοινωνικά προβλήματα, δημιούργησαν τριβές στις αμερικανοτουρκικές

⁹² Rubin Barry and Kirisci Kemal, *Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power*, Lynne Rienner, Boulder, 2001, London, σελ. 217-234.

⁹³ Mufti Malik, "Daring and Caution in Turkish Foreign Policy", *Middle East Journal*, 1998.

σχέσεις. Στη δεκαετία του 1990, το αμερικανικό Κογκρέσο συνέδεσε όλο και περισσότερο την παροχή βοήθειας και υποστήριξης με τουρκικές δεσμεύσεις για δημοκρατική πρόοδο.

Η Άγκυρα, από την πλευρά της, αναζήτησε να μειώσει την εξάρτησή της από τις ΗΠΑ. Οι περικοπές αμερικανικών στρατιωτικών δαπανών προς το εξωτερικό σε συνδυασμό με την όλο και μεγαλύτερη δημοσιοποίηση του Κουρδικού ζητήματος και των παραβιάσεων ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Τουρκία, έδειξαν ότι οι αμερικανοτουρκικές σχέσεις δεν θα είναι ιδανικές. Αυτό όμως, εκτός κάποιας απρόβλεπτης εξέλιξης, δεν σημαίνει ότι οι διμερείς σχέσεις βαίνουν προς πάγωμα ή ρήξη, αλλά μάλλον ότι είναι ενταγμένες στο αναμενόμενο πλαίσιο σχέσεων μεταξύ κρατών κάτω από φυσιολογικές διεθνείς συνθήκες, οι οποίες δεν απαιτούν τον παραμερισμό διαφορών για την αντιμετώπιση κοινού εξωτερικού εχθρού ή την επίτευξη ενός σημαντικού κοινού στόχου.

4.3 Θέση ΗΠΑ: Η περικύκλωση της Ρωσίας

Η πολιτική υπονόμευσης της Ρωσίας από τις ΗΠΑ φαίνεται να έχει κυρίως γεωπολιτική διάσταση, την οποία ανέλαβε και υλοποίησε σε μεγάλο βαθμό το αμερικανικό Πεντάγωνο. Σε αυτό το επίπεδο, η Δυτική στρατηγική διατήρησε, έστω και πιο ήπια απ' ό,τι στο παρελθόν, τη γραμμή του ανταγωνισμού έναντι της Ρωσίας και οι προθέσεις της δεν καλύπτονταν από τον μανδύα της «συνεργασίας» και της «φιλίας». Οι ΗΠΑ πίστευαν ότι, ανεξάρτητα από την κάκιστη εσωτερική, πολιτική, οικονομική και κοινωνική κατάσταση της χώρας, η Ρωσία παρέμενε μία ισχυρή στρατιωτική δύναμη που έχει στη διάθεσή της πυρηνικά όπλα. Έτσι, ακόμα και υπό αυτή την κατάσταση, θα μπορούσε να αποτελέσει απειλή για τα συμφέροντα των ΗΠΑ. Γι' αυτό, η γεωπολιτική συμπεριφορά των ΗΠΑ έναντι της Ρωσίας καθορίστηκε από το περίφημο δόγμα του Μπρεζίνσκι: «η Ρωσία είναι πολύ αδύναμη για να είναι εταίρος, αλλά είναι ακόμα πολύ ισχυρή για να είναι απλώς πελάτης»⁹⁴. Το δόγμα των ΗΠΑ αφορούσε τη στρατιωτική και πολιτική της περικύκλωση και αποσκοπούσε στην

⁹⁴ Χέδερ Κόφιν, "Τζωρτζ Σόρος, Ο αυτοκρατορικός μάγος", Αναδημοσίευση από το Covert Action Quarterly, Μάρτιος – Απρίλιος 2006.

ανάσχεση οποιασδήποτε τάσης αυτονόμησής της. Η περικύκλωση της Ρωσίας εστιάστηκε κυρίως σε τέσσερα επίπεδα⁹⁵.

Πρώτον, στη μεγιστοποίηση της πολιτικής και της ιδεολογικής επιρροής των ΗΠΑ στις πρώην Σοβιετικές Δημοκρατίες. Επρόκειτο για μία προσπάθεια στην οποία κύριος πρωταγωνιστής υπήρξε ο Τζωρτζ Σόρος και το ίδρυμά του για την Ανοιχτή Κοινωνία, καθώς και τα υπόλοιπα μείζονα αμερικανικά ιδρύματα (Ford, German Marshall Fund κ.λπ.). Μέσω μίας συστηματικής προπαγάνδας που ταύτιζε τον κομμουνισμό με τον ρωσικό μεγαλοϊδεατισμό και τόνιζε τα πλεονεκτήματα της ελεύθερης αγοράς και της καταναλωτικής κοινωνίας, η επικοινωνιακή εκστρατεία της Δύσης φρόντιζε να τονώνει με κάθε μέσο τα φιλοδυτικά στρώματα της κοινωνίας και των ελίτ. Με αυτόν τον τρόπο, διασφαλιζόταν η πολιτική προσήλωση των χωρών αυτών στη Δύση και η απροθυμία τους να προβούν σε οποιαδήποτε μορφή στενής συνεργασίας με τη Μόσχα.

Δεύτερον, στην επέκταση του NATO προς Ανατολάς, αλλά και στην προσπάθεια γεωπολιτικού ελέγχου της Κεντρικής Ασίας. Αν και η κυβέρνηση του Μπους του πρεσβύτερου είχε υποσχεθεί, την περίοδο 1990 – 1991, να μην επεκτείνει τα όρια του NATO «ούτε μία ίντσα προς Ανατολάς», εντούτοις η κυβέρνηση Κλίντον προχώρησε στην ενσωμάτωση των ισχυρότερων χωρών της Ανατολικής Ευρώπης (Πολωνία, Τσεχία, Ουγγαρία) στην Ατλαντική Συμμαχία. Ταυτόχρονα, σε ό,τι αφορά την Κεντρική Ασία, οι ΗΠΑ ξεκίνησαν – σε συνεργασία με τις περιφερειακές υπερδυνάμεις και κυρίως την Τουρκία – μία εκστρατεία οικονομικής και πολιτικής εξασφάλισης των συμφερόντων τους, που δέσμευαν τα κρατίδια στην αμερικανική σφαίρα επιρροής⁹⁶.

Τρίτον, στην απομόνωση της Ρωσίας από σφαίρες επιρροής, όπως είναι τα Βαλκάνια και η Μέση Ανατολή, και όπου οι ΗΠΑ έδρασαν μονομερώς (πόλεμος στο Κοσσυφοπέδιο), διαμορφώνοντας συσχετισμούς που εκ των πραγμάτων αποξένωσαν τη Ρωσία από οποιονδήποτε ρόλο στις περιοχές αυτές.

Τέταρτον, στην παρέμβαση στο ζήτημα της Τσετσενίας, όπου η διπλωματία, σε συνδυασμό με τη «χαμηλή πολιτική» των διάφορων μη-κυβερνητικών οργανώσεων,

⁹⁵ Shakleina T. A., *Russia and the United States in new world order: Debates in Russian and American Political and Academic Communities 1991-2002*, Russian Academy of Sciences, Institute of the USA and Canada Studies, 2002, Moscow.

⁹⁶ Brzezinski Zbigniew K., *Η μεγάλη σκακιέρα: Η αμερικανική υπεροχή και οι γεωστρατηγικές της επιταγές*, Εκδ. Νέα Σύνορα, 1998, Αθήνα, σελ. 275-350.

φρόντιζαν καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, μέσα από την ενίσχυση του ριζοσπαστικού ισλαμισμού, να αναπαράγουν μία ένταση που απορρόφησε ρώσικους πόρους, ενέργεια και στρατό.

Η οικονομική άνοδος της Ρωσίας και η ενίσχυση των πολιτικών συμμαχιών της στην Ευρώπη, την Ασία και τη Λατινική Αμερική, είναι φυσικό να μην αντιμετωπίζονται θετικά από τους επιτελείς του αμερικανικού Υπουργείου Εξωτερικών. Μπορεί να μην είναι πλέον σε θέση να ανταγωνιστεί ανοιχτά τις ΗΠΑ, σε εξοπλιστικό και οικονομικό επίπεδο, παρόλα αυτά η Ρωσία εξακολουθεί να διαθέτει εκείνους τους οικονομικούς και στρατιωτικούς πόρους που μπορούν να ακυρώσουν μεγάλης κλίμακας γεωπολιτικούς σχεδιασμούς της Ουάσιγκτον στον Καύκασο, την Κεντρική Ασία και την Ανατολική Ευρώπη⁹⁷. Η στάση της Ρωσίας στις διαπραγματεύσεις Δύσης – Ιράν ενδυνάμωσε την αξιοπιστία της στις χώρες εκείνες που αντιτίθενται στην αμερικανική πολιτική στη Μέση Ανατολή με το μικρότερο για αυτήν κόστος. Η αμερικανική ηγεσία, παρά το γεγονός ότι δείχνει να θυμάται την κατάσταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στη Ρωσία, όποτε το κρίνει πολιτικά σκόπιμο, εντούτοις έχει αρχίσει να αναγνωρίζει την ουσιαστική συμβολή της Μόσχας στον παγκόσμιο χάρτη ασφάλειας⁹⁸. Η προεδρία της Ρωσίας στην G-8 και η πρόσφατη αποδοχή της εισόδου της στον ΠΟΕ αποδεικνύουν τη σταδιακή μεταστροφή της αμερικανικής διπλωματίας προς περισσότερο πρόσφορες πολιτικές επιλογές.

4.4 Η Μονομερής Πολιτική των ΗΠΑ

Από το 2003 και μετά, οι Ηνωμένες Πολιτείες έχουν καταφέρει με την πολιτική τους να αποξενώσουν παραδοσιακούς συμμάχους (Τουρκία) και να ανακόψουν την προσέγγιση παλαιότερων αντιπάλων (Ρωσία). Το πρώτο δείγμα γραφής σχετίζεται με το Ιράκ. Τουρκία και ΗΠΑ ακολούθησαν χωριστές πορείες, όταν η πρώτη απέρριψε – μέσω της Εθνοσυνέλευσης της – το αμερικανικό αίτημα για διέλευση στρατευμάτων από το έδαφός της. Η συμμαχία Αμερικανών και Κούρδων και η αποσταθεροποίηση του Ιράκ επέτεινε την ανησυχία της Άγκυρας ως προς τη

⁹⁷ Stephen Cohen, "The new Cold War", 17.07.2006, Nation.

⁹⁸ Hedenskog Jakob, *Russia as a Great Power: Dimensions of Security under Putin*, Routledge, 2005, London, σελ. 13-28.

δημιουργία ενός ανεξάρτητου Κουρδιστάν στα σύνορά της που θα αποτελούσε επικίνδυνο πρότυπο για τους Κούρδους που ζουν σε τουρκικό έδαφος⁹⁹.

Η Ρωσία και η Τουρκία διαφωνούν με τον τρόπο που οι Ηνωμένες Πολιτείες χειρίζονται το θέμα του Ιράν και αντιτίθενται πλήρως σε ένα ενδεχόμενο εισβολής, καθώς κάτι τέτοιο θα αποσταθεροποιούσε ακόμη περισσότερο την περιοχή¹⁰⁰. Παρόμοια γραμμή υιοθετούν και στο ζήτημα της Συρίας. Η Άγκυρα βλέπει σε αυτές τις δύο χώρες της Μέσης Ανατολής πιθανούς συμμάχους στο χειρισμό του Κουρδικού ζητήματος (Συρία και Ιράν επίσης έχουν στα εδάφη τους κουρδικούς πληθυσμούς), ενώ η Μόσχα προσπαθεί μέσω της προσέγγισής τους να αποκτήσει πάλι κάποια επιρροή στη Μέση Ανατολή.

Δυσaréσκεια υπάρχει και με την απόφαση των ΗΠΑ να δραστηριοποιηθούν άμεσα στις πρώην κομμουνιστικές χώρες του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας¹⁰¹. Η Μόσχα εκλαμβάνει αυτές τις πρωτοβουλίες ως καθαρά αντιρωσικές, ενώ και η Τουρκία φαίνεται προβληματισμένη.

⁹⁹ Aydin Mustafa and Erhan Cagri, *Turkish – American Relations: Past, Present and Future*, Routledge, 2004, London.

¹⁰⁰ Hill Fiona and Taspinar Omer, “Turkey and Russia: Axis of the Excluded?”, *Survival*, Spring 2006, Volume 48, Number 1, σελ. 81-92.

¹⁰¹ Ανατροπή του ρωσόφιλου Ακάγιεφ στο Κιργιστάν και του Σεβαρννάζε στη Γεωργία με αμερικανική στήριξη. Οι ΗΠΑ διαθέτουν επίσης βάσεις στη Γεωργία και μέχρι πρόσφατα στο Ουζμπεκιστάν, απ’ όπου τελικά εκδιώχθηκαν, βλ. Chase Robert, Hill Emily and Kennedy Paul, *Τα Κομβικά Κράτη και η Εξωτερική Πολιτική των ΗΠΑ*, Παπαζήσης, 2001, Αθήνα.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΑΡΘΡΑ

Αθανασοπούλου Εκάβη, 1999, «Τουρκία: Αναζήτηση Ασφάλειας, Αγγλοαμερικανικά Συμφέροντα», Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα

Σταθάκης Γιώργος, 2004, *Το Δόγμα Τρούμαν και το Σχέδιο Μάρσαλ: Η ιστορία της αμερικανικής βοήθειας στην Ελλάδα*, 1^η Έκδοση, Βιβλιόραμα, Αθήνα

Χέδερ Κόφιν, Μάρτιος – Απρίλιος 2006, “Τζωρτζ Σόρος, Ο αυτοκρατορικός μάγος”, Αναδημοσίευση από το *Covert Action Quarterly*

Brzezinski Zbigniew K., 1998, *Η μεγάλη σκακιέρα: Η αμερικανική υπεροχή και οι γεωστρατηγικές της επιταγές*, Εκδ. Νέα Σύνορα, Αθήνα

Chase Robert, Hill Emily and Kennedy Paul, 2001, *Τα Κομβικά Κράτη και η Εξωτερική Πολιτική των ΗΠΑ*, Παπαζήσης, Αθήνα

Hill Fiona and Taspinar Omer, Spring 2006, “Turkey and Russia: Axis of the Excluded?”, *Survival*, Volume 48, Number 1

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΑΡΘΡΑ

- Acheson Dean, 1963, *Power and diplomacy*, Harvard University Press, New York
- Aydin Mustafa and Erhan Cagri, 2004, *Turkish – American Relations: Past, Present and Future*, Routledge, London
- Damrosch Lori Fidler, 1993, *Enforcing restraint: Collective intervention in internal conflicts*, Council on Foreign Relations Press, New York
- Gacek Christopher M., 1994, *The logic of force: The dilemma of limited war in American foreign policy*, Columbia University Press, New York
- Halperin Morton H., Scheffer David J. and Small Patricia L., 1992, *Self-determination in the new world order*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington
- Hedenskog Jakob, 2005, *Russia as a Great Power: Dimensions of Security under Putin*, Routledge, London
- Kupchan Charles A., 2002, *The end of the American Era: U.S. Foreign Policy and the geopolitics of the twenty-first century*, Knopf, New York
- Mufti Malik, 1998, “Daring and Caution in Turkish Foreign Policy”, *Middle East Journal*
- Policy Forum* with James Baker, 1998, transcribed in *Middle East Insight*, Volume XIII, No. 4
- Rubin Barry and Kirisci Kemal, 2001, *Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power*, Lynne Rienner, Boulder, London
- Shakleina T. A., 2002, *Russia and the United States in new world order: Debates in Russian and American Political and Academic Communities 1991-2002*, Russian Academy of Sciences, Institute of the USA and Canada Studies, Moscow

Spanier John W., 1963, *American Foreign Policy since World War II*, Frederick A. Praeger, New York

Stephen Cohen, 17.07.2006, "The new Cold War", Nation

Tareq Ismael and Aydin Mustafa, 2003, *Turkey's Foreign Policy in the 21st Century: A Changing Role in World Politics*, Aldershot Hants, Ashgate

U.S. Department of State, 1999, *Congressional Presentation for Foreign Operations for FY 1999*, Washington D.C.

White Donald Wallace, 1996, *The American century: The Rise and Decline of the United States as a world power*, Yale University Press, New Haven

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Η ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ: ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟ ΣΤΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ, ΤΟ «ΜΕΓΑΛΟ ΠΑΙΧΝΙΔΙ» ΤΩΝ ΑΓΩΓΩΝ

5.1 Εισαγωγή

Οι σχέσεις Ρωσίας και Τουρκίας στη μεταψυχροπολεμική περίοδο έχουν περάσει από διάφορες φάσεις, οι οποίες σχετίζονται με την αναγκαιότητα επικράτησης στο νέο γεωπολιτικό περιβάλλον του Εύξεινου Πόντου, του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας. Η σύγκρουση για το Αζερμπαϊτζάν, την Αρμενία και το Ναγκόρνο Καραμπάχ (Αρτσάχ), για τη στήριξη της Τουρκίας στο αυτονομιστικό κίνημα των Τσετσένων, η τουρκική συνεργασία με τα μεταβατικά καθεστώτα της Γεωργίας και το τουρκικό ενδιαφέρον για τις αποκαλούμενες τουρκόφωνες δημοκρατίες της κεντρικής Ασίας, αποτελούν πραγματικότητα για την Τουρκία και συνάμα προκλήσεις για τη ρωσική πλευρά.

Η Ρωσία, επί Γέλτσιν, προωθώντας τη λεγόμενη οικονομία της αγοράς και τον εκδημοκρατισμό με μεθόδους κλεπτοκρατίας και εκποίησης του εθνικού πλούτου, σε συνθήκες ισχυροποίησης της διαφθοράς στο εσωτερικό και παρακμής στο διεθνές περιβάλλον, δεν έδωσε το ενδιαφέρον που θα περίμενε κάποιος στον τουρκικό παράγοντα. Η επαναφορά του ρωσικού ενδιαφέροντος για την Τουρκία ταυτίζεται χρονικά με την ανακωχή στο Ναγκόρνο Καραμπάχ το 1994 και την εκδίωξη των με τουρκική βοήθεια εξεγερμένων Αζέρων, τη νέα εικόνα στον Εύξεινο Πόντο με το πάντα ανοικτό ζήτημα των Στενών, τη συνεργασία στον ενεργειακό τομέα (αγωγός φυσικού αερίου Blue Stream), που άνοιξε την οδό και για περαιτέρω οικονομική σύνδεση των δύο χωρών¹⁰².

¹⁰² Katik Mevlut, "Turkey, Russia Celebrate Trade Ties While Probing An expansion of geopolitical contacts", 12.01.2005, <http://www.eurasianet.org/departments/business/articles/eav011205.shtml> , 11.03.2009.

Μπορεί η ρωσική κρίση του 1998 να συμπαρέσυρε με άλλες οικονομίες και την τουρκική, ωστόσο σύντομα οι δύο χώρες έθεσαν ξανά στο προσκήνιο τις οικονομικές πτυχές της συνεργασίας, υπερπηδώντας τα εμπόδια. Η βελτίωση των διμερών σχέσεων γίνεται πιο κατανοητή, εάν εξετασθούν οι αυξανόμενες οικονομικές σχέσεις μεταξύ της Ρωσίας και της Τουρκίας. Λόγω της παρακμής της, η ρωσική οικονομία αποδείχθηκε κατάλληλη αγορά για τα φτηνά και χαμηλής ποιότητας τουρκικά προϊόντα. Ως εκ τούτου, η Ρωσία είχε αναδειχθεί πριν την οικονομική κρίση της το 1998 στο δεύτερο μεγαλύτερο εισαγωγέα τουρκικών προϊόντων¹⁰³. Η υποτίμηση του ρουβλίου το 1998 ανέκοψε τις τουρκικές εξαγωγές προς τη Ρωσία, καθώς κατέστησε τα τουρκικά προϊόντα ακριβότερα. Ωστόσο, η κατάρρευση της τουρκικής λίρας το 2001, με τη σειρά της, επανέφερε τα προϊόντα φτηνότερα, καθιστώντας τη Ρωσία εκ νέου σημαντική εξαγωγική αγορά για την τουρκική οικονομία.

Η άνοδος του Πούτιν στην εξουσία και η ισχυροποίησή του έδωσε μία νέα ώθηση στην ρωσοτουρκική συνεργασία, τόσο στον οικονομικό όσο και στον πολιτικό τομέα, η οποία επισημοποιήθηκε με την επίσκεψή του στην Τουρκία το Δεκέμβριο του 2004. Η Ρωσία είναι σήμερα δεύτερος εμπορικός εταίρος για την Τουρκία, μετά τη Γερμανία, με τον ενεργειακό τομέα να καλύπτει το 72% των ρωσικών εξαγωγών και παρά τις τριβές¹⁰⁴, αυτές φαίνεται να έχουν τεθεί σε δεύτερη μοίρα μπροστά στο αμοιβαίο οικονομικό όφελος, χωρίς ωστόσο να παραγνωρίζεται εντελώς η πολιτική πτυχή. Ήδη ο Πούτιν προσέφερε τις υπηρεσίες του ως μεσολαβητής και εγγυητής όσον αφορά στο ζήτημα του Ναγκόρνο Καραμπάχ, ενώ ο Ερντογάν τάχθηκε υπέρ της ανάπτυξης των σχέσεων με το Αζερμπαϊτζάν, ώστε να μην υπάρχουν προσβεβλημένοι γείτονες. Το 2004 το ρωσοτουρκικό εμπορικό ισοζύγιο ήταν 11 δις δολάρια, ενώ το 2005 άγγιξε τα 15 δις. Συγχρόνως, υπήρξαν προτάσεις για ρωσοτουρκικές εταιρείες, που θα δραστηριοποιούνταν στην Ευρασία και σε τρίτες χώρες, σε τομείς όπως η ενέργεια και η οικονομία¹⁰⁵.

Παράλληλα, η Ρωσία ενδιαφέρεται και για την καλύτερη χρήση του υποθαλάσσιου αγωγού φυσικού αερίου Blue Stream, που σήμερα αξιοποιείται μόνο ένα μέρος των δυνατοτήτων του και που μελλοντικά θα προμηθεύει ρωσικό εργοστάσιο υγροποίησης αερίου και άλλες αποθηκευτικές εγκαταστάσεις στην Τουρκία, αλλά και

¹⁰³ Eder M., Yakovlev A. and Çarkoglu A, *Suitcase Trade Between Turkey and Russia: Microeconomics and Institutional Structure*, Moscow State University, Higher School of Economics, 2003, Moscow.

¹⁰⁴ Αφενός για την υποστήριξη των τουρκικών οργανώσεων στους Τσετσένους, αλλά και τη ρωσική ανοχή έναντι κουρδικών ομάδων, και αφετέρου για τις διαφωνίες στο Κυπριακό (οι οποίες μετά την επίσκεψη Ερντογάν έχουν αμβλυνθεί) αλλά και τους περιορισμούς στη διέλευση των Στενών βλ. Lo Bobo, *Vladimir Putin and the Evolution of Russian Foreign Policy*, The Royal Institute of International Affairs, Blackwell, 2003, Oxford, σελ. 9-30.

¹⁰⁵ Τράπεζες, κλωστοϋφαντουργία, κατασκευές, υψηλή τεχνολογία βλ. Oku Asim, "Turkey-Russia Relations Dynamics", 12.05.2005, <http://www.axisglobe.com/article.asp?article=71>, 11.03.2009.

αγωγό έως το Ισραήλ, η κατασκευή του οποίου συζητείται εντατικά¹⁰⁶. Ακόμη, η Ρωσία θα αυξήσει τον όγκο του φυσικού αερίου που εξάγει στην Τουρκία και θα αναλάβει την κατασκευή δικτύων διανομής και δεξαμενών αποθήκευσης στο έδαφός της, με προοπτική την εξαγωγή σε τρίτες χώρες, ενώ επιταχύνεται η συνεργασία στους τομείς της ηλεκτρικής ενέργειας, των μεταφορών, της υψηλής τεχνολογίας και του τουρισμού, που θριαμβεύει, με 2 εκατ. Ρώσους τουρίστες το 2004¹⁰⁷. Το οικονομικό σκέλος των ρωσοτουρκικών σχέσεων δείχνει τη γενικότερη στρατηγική για οικονομική ανάπτυξη, αναδεικνύει την ύφεση των ρωσοτουρκικών γεωπολιτικών ανταγωνισμών και την επικράτηση της λογικής του οικονομικού οφέλους μέσω της αξιοποίησης των διμερών ευκαιριών για επωφελείς συναλλαγές.

5.2 Η Ενέργεια ως συντελεστής ισχύος της Τουρκίας

Η δημογραφική σε συνδυασμό με την οικονομική ανάπτυξη των τελευταίων ετών στην Τουρκία προϋπέθεσε αυξημένες ενεργειακές ανάγκες, καθώς και απαιτήσεις δημιουργίας ενεργειακής υποδομής, που θα στήριζε περαιτέρω την ανάπτυξη. Μέσα από αυτήν την οπτική, ο ομαλός εφοδιασμός της Τουρκίας με ενέργεια κατέστη καθοριστικός.

Μετά την κατάρρευση του διπολισμού, η Τουρκία αναβαθμίστηκε γεωπολιτικά και κατέστη ένας από τους κυρίαρχους παίκτες του «Μεγάλου Παιχνιδιού», δηλαδή της εκμετάλλευσης και μεταφοράς των πετρελαίων της Κασπίας και της Κεντρικής Ασίας στις δυτικές αγορές¹⁰⁸. Ισορροπώντας, λοιπόν, επιδέξια μεταξύ αντιτιθέμενων συμφερόντων των ΗΠΑ, της Ρωσίας, της Ε.Ε. και του ισλαμικού Ιράν, η Τουρκία συστηματικά μεγιστοποιεί την εκμετάλλευση της στρατηγικής της θέσης και του αναδυόμενου δυναμικού της σε όλους τους τομείς. Πρέπει να τονιστεί ότι η δημιουργία ενεργειακής υποδομής λειτουργεί στην εποχή της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας ως ένας επιπλέον συντελεστής ισχύος.

Συγκεκριμένα, ο κύριος αγωγός μεταφοράς αργού πετρελαίου από το Μπακού στο Τσεϊχάν σε συνδυασμό με το διηπειρωτικό αγωγό φυσικού αερίου από το Τουρκμενιστάν, ή το Αζερμπαϊτζάν, ή ακόμα και τη Ρωσία προς την Ευρώπη μέσω

¹⁰⁶ "The Blue Stream Gas Pipeline", <http://www.gazprom.com/eng/articles/arti-cle8895.shtml> , 11.03.2009.

¹⁰⁷ "Turkey-Russia relations", 09.11.2006, <http://www.euractiv.com/en/enlargement/turkey-russia-relations/article-134083> , 06.03.2009.

¹⁰⁸ Bacik Gökhan, June 2004, "Turkey and Pipeline Politics", *Turkish Studies*, Volume 7, Number 2.

Τουρκίας, θα καταστήσει την τελευταία σημαντικό κόμβο ενεργειακών διασυνδέσεων των δυτικών καταναλωτριών αγορών.

Μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και υπό την πρώιμη αισιοδοξία που προερχόταν από την αρχική προσέγγιση των χωρών του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας, η Άγκυρα αποφάσισε να εκμεταλλευτεί τη γεωστρατηγική της θέση¹⁰⁹ για να αποκτήσει ένα πιο σημαντικό ρόλο στην ενεργειακή αγορά. Προς αυτήν την κατεύθυνση κινήθηκε, άλλωστε, και ο Τούρκος Πρόεδρος Ντεμιρέλ, όταν τον Σεπτέμβριο του 1994, δήλωσε πως η χώρα του θα μετατρέπεται σε ενεργειακό τερματικό σταθμό για το πετρέλαιο και το φυσικό αέριο της Κεντρικής Ασίας και της Μέσης Ανατολής.

Η Τουρκία, λοιπόν, προσπάθησε να αποκτήσει μεγαλύτερο μερίδιο στα διεθνή εγχειρήματα που αφορούσαν την εξερεύνηση και εκμετάλλευση πετρελαϊκών αποθεμάτων (στην Κασπία και την Κεντρική Ασία) και να αυξήσει το ρόλο της στις διεθνείς ενεργειακές διαδρομές προκαλώντας την πρωτοκαθεδρία της Ρωσίας. Με αυτόν τον τρόπο θα αποκόμιζε οικονομικά οφέλη, θα ενίσχυε τις σχέσεις της με τις νεοϊδρυθείσες δημοκρατίες και θα αύξανε τη σημασία της για την Ευρώπη.

Αρωγός στις τουρκικές προσπάθειες στάθηκε η Ουάσινγκτον, η οποία άρχισε να διαμορφώνει πληρέστερα την πολιτική της για τα ενεργειακά αποθέματα της Κασπίας τη διετία 1994 – 1995. Τέσσερις είναι οι βασικοί πυλώνες της αμερικανικής ενεργειακής πολιτικής στην περιοχή. Πρώτον, η αύξηση της προσφοράς με την ταυτόχρονη αποτροπή δημιουργίας μονοπωλιακών καταστάσεων από τη Ρωσία στην ενεργειακή αγορά. Δεύτερον, η προστασία των συμφερόντων των αμερικανικών πετρελαϊκών εταιρειών. Τρίτον, η ενθάρρυνση των νέων κρατών να απογαλακτιστούν από τη Μόσχα και, τέλος, ο αποκλεισμός του εχθρικού Ιράν από το «ενεργειακό παιχνίδι»¹¹⁰.

Βάσει των ανωτέρω, οι ΗΠΑ αποφασίζουν το Φεβρουάριο του 1995 να υποστηρίξουν την κατασκευή αγωγών που θα περνούν από τουρκικό έδαφος και όχι από ρωσικό. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο προωθήθηκε η δημιουργία του αγωγού Μπακού-Τσεϊχάν¹¹¹. Η Άγκυρα, μάλιστα, για να προλείανει το έδαφος για τον επίμαχο

¹⁰⁹ Η Τουρκία βρίσκεται σε μία περιοχή που μπορεί να συνδέσει τις καταναλώτριες χώρες της Ευρώπης με τις πετρελαιοπαραγωγικές χώρες στη Μέση Ανατολή και την Κασπία, βλ. Bahgat Gawdat, "Pipeline Diplomacy: The Geopolitics of the Caspian Sea Region", *International Studies Perspectives*, 2002, Volume 3, σελ. 310-327.

¹¹⁰ Blank Stephen, "Every Shark East of Suez: Great Power Interests, Policies and Tactics in the Transcaspian Energy Wars", *Central Asian Survey*, 1999, Volume 18, Number 2.

¹¹¹ Baku-Ceyhan Pipeline, εφεξής BCP βλ. Tareq Ismael and Aydin Mustafa, *Turkey's Foreign Policy in the 21st Century: A Changing Role in World Politics*, Aldershot, Hants, 2003, Ashgate, σελ. 23-195.

αγωγό, προέβη στο πρώτο εξάμηνο του 1994 – με την έγκριση του Διεθνούς Οργανισμού Ναυσιπλοΐας – στην επιβολή αυστηρότερων κανόνων για την κυκλοφορία στα Στενά¹¹². Με τον τρόπο αυτό υπονόμωσε τις ρωσικές προτάσεις για τη δημιουργία αγωγών που θα κατέληγαν στα λιμάνια της Μαύρης Θάλασσας, καθώς τα τάνκερ που θα μετέφεραν το πετρέλαιο έπρεπε να περάσουν από το Βόσπορο. Μία νέα εστία τριβής στις ρωσοτουρκικές σχέσεις ήταν γεγονός.

Μετά τη διάλυση της ΕΣΣΔ, η Ρωσική Ομοσπονδία είδε την ενεργειακή πολιτική ως μέσο επιρροής των πρώην εδαφών της. Ο έλεγχος της μεταφοράς του πλέον πολύτιμου περιουσιακού στοιχείου των νέων δημοκρατιών (πετρέλαιο και φυσικό αέριο) θα τις καθιστούσε περισσότερο πειθήνιες απέναντι στις ρωσικές επιθυμίες. Για το λόγο αυτό, η Ρωσία, αντιμετώπιζε με εχθρότητα τις τουρκικές ενέργειες και αντιτάχθηκε από την αρχή στο σχέδιο BCP (αντ' αυτού πρότεινε τον αγωγό Μπακού-Νοβοροσίσκ ως το κυρίαρχο σχήμα μεταφοράς ενέργειας). Τον Απρίλιο του 1994 το ρωσικό Υπουργείο Εξωτερικών δήλωσε πως καμία πετρελαϊκή συμφωνία στην Κασπία δε θα προχωρούσε χωρίς την έγκριση της Ρωσίας¹¹³.

Προς τα τέλη της δεκαετίας του 1990 παρουσιάζεται ωστόσο σε αυτόν τον τομέα μία πρώτη σύγκλιση θέσεων ανάμεσα στις δύο πλευρές. Αυτό συμβαίνει, καθώς η Μόσχα αρχίζει να εφαρμόζει μία περισσότερο πραγματιστική πολιτική. Η αλλαγή πορείας μπορεί να ερμηνευθεί, ως αντίδραση στην οικονομική κρίση που έπληξε τη Ρωσία το 1998 και την οδήγησε σε στάση πληρωμών, γεγονός που επηρέασε αρνητικά την εικόνα της διεθνώς. Για να αντιστραφεί αυτή η κατάσταση, θα έπρεπε να ενισχυθεί η οικονομία. Η αύξηση της τιμής του αργού πετρελαίου από το 1998 συνηγόρησε στην άποψη πως ο ενεργειακός τομέας ήταν ο πλέον πρόσφορος για να στηριχθεί αυτή η προσπάθεια¹¹⁴. Η αύξηση της παραγωγής πετρελαίου και επομένως και των εξαγωγών άρχισε να φέρνει στη χώρα το πολυπόθητο συνάλλαγμα.

Ένα πρώτο δείγμα γραφής της νέας συμπεριφοράς προέκυψε το Δεκέμβριο του 1997, με την υπογραφή συμφωνίας για την κατασκευή του αγωγού Blue Stream που

¹¹² Η Άγκυρα επικαλέστηκε λόγους ασφαλείας και προστασίας του περιβάλλοντος, βλ. Νικολάου Ιωάννης, *Ο Διάπλους των Τουρκικών Στενών κατά τις Διεθνείς Συνθήκες και την Πρακτική: Από τη Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή στο Νέο Κανονισμό Διέλευσης*, Ι. Σιδέρης, 1995, Αθήνα, σελ. 21-44 και σελ. 67-69.

¹¹³ Isakova Irina, *Russian Governance in the Twenty-First Century Geo-strategy, Geopolitics and Governance*, Frank Cass, 2005, London, σελ. 9-25.

¹¹⁴ Ο ισχυρισμός αυτός έρχεται σε αντίθεση με την άποψη του Karasac ότι «το πετρέλαιο δεν εκλαμβάνεται από τους Ρώσους ως μέσο ενίσχυσης της ασθματικής οικονομίας τους, αλλά μόνο ως μέσο της διπλωματίας για τη διατήρηση της ρωσικής ηγεμονίας στην περιοχή», Karasac Hasene, "Actors of the New 'Great Game', Caspian Oil Politics", *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 2002, Volume 4, Number 1.

θα μετέφερε φυσικό αέριο από τη Ρωσία στην Τουρκία¹¹⁵. Κατόπιν τούτου, η Μόσχα υποχώρησε το 1999 από τη θέση της, ότι τα ενεργειακά αποθέματα της Κασπίας έπρεπε να αξιοποιηθούν από κοινού από τις παράκτιες χώρες. Έπειτα από την άνοδο του Βλαντιμίρ Πούτιν στη ρωσική Προεδρία προέκυψαν ενδείξεις πως η Μόσχα θα άμβλυνε τις ενστάσεις της στο σχέδιο BCP. Πράγματι, το Μάιο του 2002, η Ρωσία υπέγραψε συμφωνία για μεταφορά πετρελαίου μέσω ενός αγωγού που θα ένωνε το Νοβοροσίσκ με το BCP.

Η Τουρκία, αν και αρχικά αναζητούσε τρόπους μείωσης της εξάρτησής της από το ρωσικό φυσικό αέριο, εντούτοις, μετέβαλε και εκείνη με τη σειρά της τη στρατηγική της, από το 1999, εκτιμώντας πιο ψύχραιμα τα πραγματικά δεδομένα καθώς, και την υπό διαμόρφωση, ευρύτερη γεωπολιτική συγκυρία. Στο πλαίσιο αυτό, σχεδίασε, συνεργαζόμενη με κοινοπραξία, που αποτελούν η ρωσική ΟΑΟ Gazprom, η ιταλική ENI SpA και η γαλλική κατασκευαστική εταιρεία Bouygues Offshore SA, το μεγαλεπήβολο σχέδιο υποθαλάσσιας ζεύξης του Εύξεινου Πόντου με αγωγό φυσικού αερίου παροχής 16 δις m³ ετησίως, που θα τη συνέδεε με τη Ρωσία. Πρόκειται, για τον αγωγό Blue Stream («Γαλάζιο Ρεύμα»), προϋπολογισμού δαπάνης ύψους 3 δις. δολαρίων. Το απαιτητικό έργο υποθαλάσσιας οδού αεριαγωγού σε μεγάλο κατά τόπους βάθος της θάλασσας, μελέτησε και κατασκεύασε η θυγατρική της ENI, Saipem SpA.

Επιπλέον, η Τουρκία, διαφοροποιώντας τις πηγές προμήθειας φυσικού αερίου και οικοδομώντας συγχρόνως τις σχέσεις της με τα κράτη της κεντρικής Ασίας και του Τουρκμενιστάν ειδικότερα, αποφάσισε να κατασκευάσει αγωγό φυσικού αερίου, που θα τη συνέδεε με τη χώρα αυτή με υποθαλάσσια ζεύξη κάτω από την Κασπία, ώστε να παρακαμφθεί (μετά από απαίτηση των ΗΠΑ) το Ιράν. Ο αγωγός σχεδιαζόταν να παρακάμψει την Ελλάδα και περνώντας από την ευρωπαϊκή Τουρκία, μέσω Βουλγαρίας, να τροφοδοτήσει την ανατολική και κεντρική Ευρώπη. Μετά την προσέγγιση των δύο κρατών το 1999, τη «διπλωματία των σεισμών» και την άρση των ελληνικών αντιρρήσεων στην επιλεξιμότητα της Τουρκίας ως υποψήφιου προς ένταξη κράτους στην Ε.Ε., η Τουρκία δέχτηκε να οδεύσει ο αγωγός αυτός από την ανατολική Θράκη κατά μήκος του άξονα της Εγνατίας και από τις ακτές της δυτικής Ελλάδας να διασυνδεθεί υποθαλάσσια με την Ιταλία, εντασσόμενος στη λογική των διευρωπαϊκών δικτύων.

¹¹⁵ Η συμφωνία προέβλεπε την πώληση 365 δις μετρικών τόνων από τη ρωσική Gazprom στην τουρκική Botas σε χρονικό ορίζοντα 25 ετών, βλ. "The Blue Stream Gas Pipeline", 20.01.2007, <http://www.gazprom.com/eng/articles/article8895.shtml>, 13.03.2009.

Παράλληλα, κατά τη διάρκεια της κυβέρνησης συνασπισμού των Ισλαμιστών του Ερμπακάν, η Τουρκία προχώρησε τον Αύγουστο του 1996 σε μια συμφωνία ύψους 23 δις δολαρίων με το Ιράν για την προμήθεια 10 δις m³ φυσικού αερίου ετησίως για περίοδο 20 ετών. Η συμφωνία προέβλεπε και κατασκευή αγωγού φυσικού αερίου, μέσω του οποίου θα υλοποιείτο η σύμβαση προμήθειας. Σε μερική υλοποίηση της συμφωνίας η Τουρκία, αγνοώντας τις αντιρρήσεις των ΗΠΑ, εισήγαγε από τις αρχές του 2000 φυσικό αέριο από το Ιράν. Το Ιράν με 23 τρις m³ είναι η δεύτερη χώρα στον κόσμο σε αποθέματα φυσικού αερίου¹¹⁶.

Από την άλλη πλευρά, όμως, και το Τουρκμενιστάν διαθέτει από τα σημαντικότερα κοιτάσματα της Ασίας και του κόσμου. Το πρόβλημά τους έγκειται στο γεγονός ότι δεν έχουν τοπικές ή περιφερειακές αγορές για να το διαθέσουν. Από το Δεκέμβριο του 1997 το νότιο τμήμα του Τουρκμενιστάν συνδέθηκε με το βόρειο Ιράν με αεριαγωγό παροχής 4 δις m³. Προς το παρόν, το Ιράν λαμβάνει αέριο μέσω του αγωγού μέχρι να αποσβεστεί το κόστος κατασκευής του. Το Τουρκμενιστάν ζήτησε να εκπονηθεί μελέτη με σκοπό την αναβάθμιση του αεριαγωγού με παράλληλη επέκτασή του μέχρι την Τουρκία.

Οι Ηνωμένες Πολιτείες, στο πλαίσιο της εφαρμοζόμενης πολιτικής απομόνωσης απέναντι στο Ιράν, προσπαθούν να επηρεάσουν το Τουρκμενιστάν, ώστε να μην προχωρήσει στη διασύνδεση με την Τουρκία μέσω του Ιράν, αλλά να προκρίνει λύση υποθαλάσσιας ζεύξης της Κασπίας στον άξονα Τουρκμένμπασι (Τουρκμενιστάν) – Μπακού (Αζερμπαϊτζάν) – Τιφλίδα (Γεωργία) – Ερζερούμ (Τουρκία) – Καγιάσερι – Άγκυρα. Το σχέδιο αυτό, γνωστό και ως Trans-Caspian Sea Pipeline¹¹⁷, υποστηρίζεται από τις ΗΠΑ, δεδομένου ότι μετέχουν σημαντικές αμερικανικές εταιρείες. Ουσιαστικά, το ευρω-ρωσικών συμφερόντων σχέδιο Blue Stream, είναι ανταγωνιστικό του αμερικανικών συμφερόντων σχεδίου Trans-Caspian Sea Pipeline.

¹¹⁶ Tarock Adam, "Iran and Russia in 'Strategic Alliance'", *Third World Quarterly*, 1997, Volume 18, Number 2, σελ. 207-223.

¹¹⁷ Blank Stephen, "Every Shark East of Suez: Great Power Interests, Policies and Tactics in the Transcaspian Energy Wars", *Central Asian Survey*, 1999, Volume 18, Number 2.

5.3 1999 – 2006: Πετρέλαιο, Φυσικό Αέριο και αναγέννηση της Ρωσίας

Η διαδοχή του Μπόρις Γέλτσιν από τον Βλαντιμίρ Πούτιν στη ρωσική Προεδρία σηματοδότησε μία νέα αλλαγή πολιτικής. Συνδυάζοντας στοιχεία και από τις δύο σχολές σκέψης και ενισχύοντας την πραγματιστική πολιτική του πρωθυπουργού Γ. Πριμακόφ¹¹⁸, ο νέος Πρόεδρος υιοθετεί μια νέα πολιτική συμπεριφορά που κινείται προς δύο κατευθύνσεις. Απέναντι στη Δύση, ακολουθεί μια μετριοπαθή στάση, η οποία συνοδεύεται από μια διάθεση πολυμερούς αντιμετώπισης των διεθνών υποθέσεων. Από την άλλη μεριά, γίνονται προσπάθειες διατήρησης και αύξησης της επιρροής στα μέλη της Κοινοπολιτείας Ανεξαρτήτων Κρατών (ΚΑΚ). Η διαφοροποιημένη αυτή προσέγγιση μπορεί να ερμηνευθεί με όρους ισορροπίας δυνάμεων. Η Ρωσία ήταν πιο αδύναμη από τη Δύση, γι' αυτό έπρεπε να ακολουθήσει μία συμφιλιοτική γραμμή. Το αντίθετο ίσχυε στις σχέσεις της με τις πρώην σοβιετικές δημοκρατίες, ιδίως με αυτές που βρίσκονται στην περιοχή του Καυκάσου και της Κεντρικής Ασίας. Σε κάθε περίπτωση, η συμπεριφορά αυτή είχε ως βασικό κίνητρο την προστασία των ρωσικών συμφερόντων με τη διατήρηση των ρωσικών σφαιρών επιρροής και τον επαναπροσδιορισμό της Ρωσίας ως «μεγάλης δύναμης»¹¹⁹.

Από το 1999, η Ρωσία επέστρεψε στον παγκόσμιο στρατηγικό και οικονομικό χάρτη, ως μία από τις πιο πλούσιες σε ενεργειακά κοιτάσματα χώρες, έχοντας σε πολύ μεγάλο βαθμό ωφεληθεί από την ενεργειακή ανασφάλεια, την αστάθεια στη Μ. Ανατολή και τη δραματική αύξηση των τιμών του πετρελαίου. Ανακτώντας το ρόλο που κατείχε στις παγκόσμιες αγορές ενέργειας τις δεκαετίες του '70 και του '80, όταν η ΕΣΣΔ – και όχι η Σαουδική Αραβία – ήταν ο πρώτος παραγωγός πετρελαίου στον κόσμο, έχει μεταμορφωθεί από μία αδρανή στρατιωτική δύναμη (αν και πάντα πυρηνική) σε μία μεγάλη ενεργειακή δύναμη. Η ρώσικη οικονομία, λοιπόν, έκανε ένα μεγάλο άλμα λόγω του κύματος των αυξημένων τιμών και της μεγάλης παραγωγής πετρελαίου¹²⁰.

¹¹⁸ Ο Γ. Πριμακόφ διετέλεσε Υπουργός Εξωτερικών μεταξύ 1996 και 1998, οπότε και διορίστηκε πρωθυπουργός, αξίωμα το οποίο διατήρησε ως τον Μάιο του 1999.

¹¹⁹ Οι προθέσεις αυτές καταγράφονται και στις «Αρχές της Εξωτερικής Πολιτικής της Ρωσικής Ομοσπονδίας», έγγραφο που δημοσιεύτηκε τον Ιούνιο του 2000, βλ. <http://www.fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/econcept.htm>, 15.03.2009.

¹²⁰ Ως αποτέλεσμα της ανάπτυξης της ρώσικης οικονομίας στην περίοδο 2002-2003, οι ετήσιες αμυντικές δαπάνες σημείωσαν μία μικρή πτώση (2,72% του ΑΕΠ το 2002, 2,64% το 2003). Στην πραγματικότητα όμως, η οικονομική ανάπτυξη συγκάλυψε την άνοδο των αμυντικών δαπανών, οι οποίες στην πραγματικότητα αυξήθηκαν από το 14,38% του προϋπολογισμού του 2002 στο 14,69% το 2003. Σε γενικές γραμμές, πάντως, οι αμυντικές δαπάνες της Ρωσίας παραμένουν στα ίδια επίπεδα με άλλες ισχυρές στρατιωτικά δυνάμεις, όπως είναι η Ινδία, η Ιαπωνία, η Γαλλία και το Ηνωμένο Βασίλειο βλ. Rumer Eugene B., *Russian National Security and Foreign Policy in transition*, RAND, 1995, Santa Monica, σελ. 5-16.

Αν και τα οικονομικά της μεγέθη, την κατατάσσουν ακόμα στον κύκλο χωρών, όπως η Βραζιλία ή το Μεξικό, οι ενεργειακοί της πόροι φαίνεται να της δίνουν το εισιτήριο για τη μεγάλη κατηγορία, ειδικά αν οι τιμές του πετρελαίου παραμείνουν στα ύψη. Η εκπληκτική ανάπτυξη της οικονομίας της από το 1999 έχει αρχίσει να αλλάζει τη φύση της ρωσικής ισχύος και τον τρόπο με τον οποίο αυτή ασκείται. Αν και η ίδια έχει ανακτήσει πολλά από τα απομεινάρια της σοβιετικής «σκληρής ισχύος» – συμπεριλαμβανομένων και των πυρηνικών, όπως και ενός μεγάλου συμβατικού στρατού – και ξανακερδίζει με σταθερούς ρυθμούς τη θέση της ΕΣΣΔ στις ενεργειακές αγορές, δεν είναι η υπερδύναμη που ήταν κάποτε¹²¹.

Από το 2000 και μετά, η Ρωσία σταδιακά εγκαταλείπει την παλιά σοβιετική προσέγγιση της έμφασης στη διατήρηση και ανάπτυξη της στρατιωτικής ισχύος της, ώστε να εξασφαλίσει τη γεωπολιτική της θέση. Αντιθέτως, έχει καταφύγει στη μέθοδο της χρησιμοποίησης των ενεργειακών της πόρων, ώστε να ενθαρρύνει γειτονικά κράτη να σχετιστούν στενότερα με τις περιφερειακές της πολιτικές. Την ίδια στιγμή, η αναπτυσσόμενη ρωσική οικονομία και η χρήση της ρωσικής γλώσσας ως μίας περιφερειακής *lingua franca* (γλώσσα του εμπορίου, της εργασίας και της εκπαίδευσης) για πολλά από τα κράτη της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, έχουν κάνει τη Ρωσία πιο ελκυστική στους γειτονικούς πληθυσμούς απ' ό,τι τη δεκαετία του '90. Ήδη, τα τελευταία χρόνια, έχει γίνει πόλος μετανάστευσης στην Ευρασία. Αντί για τον Κόκκινο Στρατό, τις δυνάμεις εισβολής στην Ουκρανία, στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία, τώρα κυριαρχούν το ρωσικό φυσικό αέριο και το τεράστιο μονοπώλιο αερίου, η Gazprom, ο ρωσικός ηλεκτρισμός, η κολοσσιαία ενεργειακή εταιρία UES και τα ρωσικά πολιτιστικά και καταναλωτικά προϊόντα. Η Gazprom είναι ο κύριος προμηθευτής αερίου στις ευρασιατικές χώρες και έχει ανακτήσει τη θέση της σε αγορές όπως της Γεωργίας, όπου και άλλες εταιρείες είχαν εισέλθει στα τέλη της δεκαετίας του '90. Η UES έχει επίσης επεκτείνει τις αγορές της ιδιαίτερω στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία, όπου οι άμεσες ιδιωτικοποιήσεις στον ενεργειακό τομέα είχαν φέρει ξένους επενδυτές¹²².

Μετά το 2001, ο Πούτιν ξεκινάει μία προσπάθεια αποκατάστασης του κύρους και της λειτουργίας του κράτους, ενώ συγκρούστηκε ανοιχτά με τους πιο ασύδοτους εκφραστές της ρώσικης ελίτ (Κουϊζίνσκι, Χοντορκόφσκι, Μπερεζόφσκι κ.ά.).

¹²¹ McAuley Mary, *Russia's politics of uncertainty*, Cambridge University Press, 1997, Cambridge, σελ. 42-81.

¹²² "Investors and Shareholders", 30.09.2007, http://www.rao-ees.ru/en/invest/str_share/show.cgi?sc_struct.htm , 18.03.2009.

Ταυτόχρονα, η άνοδος των τιμών του πετρελαίου έφερε πολύ ρευστό χρήμα στα ρώσικα κρατικά ταμεία και στη χώρα.

Έτσι, λοιπόν, η ανάκαμψη της ρωσικής οικονομίας και του ενεργειακού τομέα ήρθε στα 1999 με 2000, με την ανάκαμψη από την κρίση της ρωσικής οικονομίας¹²³. Η Παγκόσμια Τράπεζα και άλλοι παρατηρητές της ρωσικής οικονομίας ενδεικτικά αναφέρουν έναν αριθμό παραγόντων που έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην άνθηση της ρωσικής οικονομίας μετά το κραχ του 1998: μείωση των τιμών και κατάρρευση των όρων του εξωτερικού εμπορίου, γεγονότα που είχαν ως αποτέλεσμα την υποκατάσταση των εισαγωγών ενισχύοντας την εσωτερική παραγωγή καταναλωτικών και βιομηχανικών προϊόντων, μείωση των πραγματικών μισθών και απόθεμα αχρησιμοποίητων παραγωγικών πόρων κεφαλαίου και εργασίας ως συνέπεια της υπολειτουργίας της ρωσικής βιομηχανίας στη δεκαετία του 1990. Τέλος, μία σειρά μεταρρυθμίσεων που προωθήθηκαν από τη κυβέρνηση μετά τη πρώτη ανάκαμψη από τη κρίση και οδήγησαν σε βελτίωση της αποτελεσματικότητας της βιομηχανίας. Συνεπώς, μετά το 1999, το χαμηλό κόστος και οι υψηλές τιμές της ενέργειας αποτέλεσαν το συνδυασμό της νίκης. Αυτό ήταν μια ισχυρότατη τονωτική ένεση μετρητών στην εσωτερική αγορά. Οι υψηλές τιμές του πετρελαίου ήταν ο κύριος παράγοντας για την ανάκαμψη της ρωσικής πετρελαιοβιομηχανίας, η οποία είχε επηρεαστεί αρνητικά από τη διάλυση της ΕΣΣΔ και αντιμετώπιζε μία παρατεταμένη συρρίκνωση κατά τη δεκαετία του '90. Ανενεργά πηγάδια επαναλειτούργησαν, νέα μηχανήματα αγοράστηκαν, και εισήχθη νέα τεχνολογία για να βελτιώσει την εκμετάλλευση των κοιτασμάτων. Μέχρι το τέλος του 2001, η ρωσική παραγωγή πετρελαίου αυξήθηκε κατά 1 εκατ. βαρέλια την ημέρα, φθάνοντας τα 7 εκατ. βαρέλια. Νέες υποδομές, συμπεριλαμβανομένου του Συστήματος Αγωγών της Βαλτικής και μίας νέας πλατφόρμας στο Πριμόρσκ (στον Κόλπο της Φινλανδίας), χτίστηκαν για να αυξήσουν τη δυνατότητα εξαγωγών κατά 12%. Παράλληλα, ξεκίνησαν σχέδια για ακόμη μεγαλύτερη επέκταση του δικτύου εξαγωγών.

Μέχρι το 2004, η παραγωγή πετρελαίου της Ρωσίας είχε αυξηθεί ακόμη περισσότερο, για να φθάσει τα 9 εκατ. βαρέλια ανά ημέρα – με μεσοπρόθεσμες δυνατότητες για ακόμη μεγαλύτερη αύξηση, τουλάχιστον ως τα 11 εκατ. (κοντά στα υψηλότερα επίπεδα της παραγωγής επί ΕΣΣΔ) – και με τις εξαγωγές να ξεπερνούν τα 4 εκατ. βαρέλια την ημέρα¹²⁴.

¹²³ Isakova Irina, *Russian Governance in the Twenty-First Century Geo-strategy, Geopolitics and Governance*, Frank Cass, 2005, London, σελ. 9-25.

¹²⁴ Πρεσβεία της Ελλάδας στη Μόσχα, Γραφείο Εμπορικών και Οικονομικών Υποθέσεων, Μάρτιος 2006, "Ρωσία Οικονομικές Ειδήσεις".

Οι εξαγωγικές δυνατότητες της Ρωσίας αυξήθηκαν όχι μόνο λόγω των νέων δικτύων αγωγών και λιμανιών, αλλά και από το γεγονός ότι οι δικές της απαιτήσεις σε πετρέλαιο παρέμειναν χαμηλές, ως αποτέλεσμα της συνεχούς ύφεσης της βαριάς βιομηχανίας. Σε αντίθεση με το ρωσικό αέριο, όπου μόνο το ένα τρίτο της παραγωγής εξάγεται, η μισή παραγωγή πετρελαίου είναι διαθέσιμη για εξαγωγές. Το περισσότερο από το φυσικό αέριο της Ρωσίας χρησιμοποιείται για παραγωγή ενέργειας, για τη θέρμανση σπιτιών και τη βιομηχανία. Ενώ το πετρέλαιο, έχει κατεξοχήν φέρει μεγάλα ποσά χρημάτων από το εξωτερικό, το αέριο έχει συντηρήσει τη ρωσική οικονομία στο εσωτερικό, ως ο κύριος τροφοδότης της εθνικής βιομηχανίας και των νοικοκυριών¹²⁵.

Η αιφνίδια έλευση του πρόεδρου Πούτιν στην Αθήνα, για να επιταχύνει τις διαδικασίες κατασκευής του, περιβόητου πλέον, αγωγού Μπουργκάς – Αλεξανδρούπολης, στις αρχές του Σεπτεμβρίου του 2006, έθεσε, πανηγυρικά, ενώπιον της ελληνικής κοινής γνώμης, το ζήτημα της επανεμφάνισης της Ρωσίας ως αποφασιστικού παράγοντα στις διεθνείς σχέσεις, και στην περιοχή μας ειδικότερα, μετά από μία περίοδο σαφούς υποχώρησης και μακρόχρονης απουσίας. Η κίνηση του Πούτιν έδωσε μια νέα βαρύτητα στη ρωσική «επιστροφή».

Η έλευση του Πούτιν στην Ελλάδα σηματοδοτεί ένα νέο βήμα στην πολιτική της ρωσικής επαναδραστηριοποίησης. Η ρωσική εξουσία αποφασίζει να πιέσει ανοικτά την ελληνική και τη βουλγαρική κυβέρνηση, να επισπεύσουν τις διαδικασίες και να αγνοήσουν τις ατλαντικές σειρήνες. Η πιθανή τελική υπογραφή των συμφωνιών θα μετέβαλε τους Ρώσους σε «στρατηγικούς» εταίρους όχι μόνο της Ελλάδας, αλλά και της Βουλγαρίας. Η Βουλγαρία και η Ρουμανία θα γίνονταν σύντομα μέλη της Ε.Ε., οι σχέσεις Τουρκίας – Ευρώπης θα εισέρχονταν σε μια μακρά περίοδο κρίσης, ενώ παράλληλα ενισχύονταν οι σχέσεις της Ρωσίας με τη Δυτική Ευρώπη¹²⁶. Κατά συνέπεια, αυξάνονται οι δυνατότητες επιλογών, από χώρες όπως η Ελλάδα, που έχουν τη δυνατότητα να σπάσουν τον μονομερή εγκλωβισμό τους στον Ατλαντισμό.

Έπειτα απ' όλα αυτά, είναι σαφές πως η Ρωσία πραγματοποιεί μία σοβαρότατη προσπάθεια να υπερβεί τις καταστροφικές συνέπειες του πρόσφατου παρελθόντος και να ορθοποδήσει ξανά στη διεθνή σκηνή. Αυτό που επιθυμεί είναι να αποτελέσει

¹²⁵ Clark John G., *The political economy of World Energy: A twentieth-century perspective*, Harvester Wheatsheaf, 1990, New York, σελ. 339-357.

¹²⁶ Όπως έδειξε και η συνάντηση Πούτιν-Σιράκ-Μέρκελ τον Σεπτέμβριο του 2006, "Διαβεβαιώσεις Πούτιν σε Μέρκελ και Σιράκ για τις ενεργειακές φιλοδοξίες της Ρωσίας", 23.09.2006, <http://www.in.gr/NEWS/article.asp?lngEntityID=740988>, 20.03.2009.

έναν από τους πόλους της ισχύος μέσα σ' έναν πολυπολικό κόσμο, πράγμα που και ο ίδιος ο πρόεδρος Πούτιν έχει δηλώσει επανειλημμένα¹²⁷.

Εν συντομία, ως αποτέλεσμα του απότομου άλματος στις τιμές πετρελαίου και της αναγέννησης της ρωσικής ενεργειακής βιομηχανίας, η οικονομική κατάσταση της Ρωσίας βελτιώθηκε σημαντικά. Με την οικονομική της ανάπτυξη, η Ρωσία ξαφνικά απέκτησε κάτι περισσότερο από μία σιδερένια γροθιά για να προσφέρει στους γείτονές της. Έγινε σταδιακά ένας πιο ελκυστικός εμπορικός εταίρος.

5.4 Η διαμάχη των πετρελαιαγωγών

Η επιδίωξη της Τουρκίας να καταστεί στρατηγικός κόμβος διοχέυσης των ενεργειακών πόρων της Κεντρικής Ασίας και της Υπερκαυκασίας στη διεθνή αγορά έφερε τη Μόσχα σε τροχιά σύγκρουσης με την Άγκυρα¹²⁸. Το Νοέμβριο του 1992, η κατασκευαστική εταιρεία αγωγών της Τουρκίας (Botas) περάτωσε μελέτη για τη χερσαία μεταφορά του πετρελαίου και του φυσικού αερίου των πρώην Σοβιετικών Δημοκρατιών προς τη Δύση. Η προσπάθεια κατασκευής αγωγού, μεταξύ του Μπακού και του τουρκικού λιμανιού Τσειχάν, στη Μεσόγειο, προχώρησε στις 9 Μαρτίου 1993, όταν η Τουρκία και το Αζερμπαϊτζάν συμφώνησαν για την ανάγκη διοχέυσης του πετρελαίου της Κασπίας Θάλασσας στη Δύση μέσω Τουρκίας. Κύριο μέλημα της συμφωνίας αυτής ήταν η αντικατάσταση του ήδη υπάρχοντος δικτύου αγωγών της κρατικής ρωσικής εταιρείας Transneft που συνδέει την Κασπία Θάλασσα με το λιμάνι Νοβοροσίσκ του Εύξεινου Πόντου. Προς την κατεύθυνση αυτή, η Τουρκία ζήτησε την υποστήριξη της Ουάσινγκτον για πολιτική λύση του θέματος των αγωγών και κινητοποίησε τους μηχανισμούς προβολής της Τουρκίας στις ΗΠΑ¹²⁹.

Η κατασκευή, ωστόσο, ενός νέου αγωγού που θα διέσχιζε τμήματα του Ιράν και θα συνέχιζε διαμέσου περιοχών της Τουρκίας, εκτεθιμένων στις επαναστατικές διαθέσεις των Κούρδων ανταρτών, δεν ενθουσίαζε τις δυτικές εταιρείες πετρελαίων. Η αμερικανική εταιρεία Chevron που εξασφάλιζε την εκμετάλλευση των πλούσιων

¹²⁷ Goodenough Patrick, "We Need a 'Multipolar' World, Russian Chinese Leaders Say", *CNSNews*, 28.05.2003.

¹²⁸ Ο Μπ. Γιέλτσιν είχε εκφράσει τις σοβαρές επιφυλάξεις του για την προσπάθεια κατασκευής αγωγού μέσω Μ. Ασίας κατά τη διάρκεια της επίσημης επίσκεψης της πρωθυπουργού της Τουρκίας, Τανσού Τσιλλέρ, στη Μόσχα στις 8 – 9 Σεπτεμβρίου 1993, βλ. Pursiainen Christer, *Russian Foreign Policy and International Relations Theory*, Ashgate, Hampshire, 2000, England, σελ. 99-129.

¹²⁹ Hoagland Jim, "US-Russian Summitry: Oil and Gas Fields loom large", *The Washington Post*, 26.09.1994.

πηγών πετρελαίου στην Τενγκίζ του Καζακστάν, κοντά στην Κασπία Θάλασσα, είχε εκφράσει τη βούληση να συμβάλει στην επέκταση των εγκαταστάσεων στο ρωσικό λιμάνι του Νοβοροσίσκ.

Για να ενισχύσει τη διαπραγματευτική της θέση, η Τουρκία αποπειράθηκε επίσης να ανατρέψει μονομερώς τη Συνθήκη του Μοντρέ (1936), επιβάλλοντας ιδίω δικαίω περιορισμούς στο καθεστώς ναυσιπλοΐας στα Στένα. Επικαλούμενη τα συχνά ναυτικά ατυχήματα στα Στενά, η Άγκυρα παρουσίασε νέους κανονισμούς ναυσιπλοΐας τον Ιούλιο του 1994, με τους οποίους περιόριζε το δικαίωμα διάπλου που προβλέπει η Συνθήκη του Μοντρέ¹³⁰. Οι μεθοδεύσεις αυτές της Άγκυρας προσέκρουσαν στις σθεναρές αντιδράσεις των χωρών της Μαύρης Θάλασσας, με επικεφαλής τη Ρωσία, η οποία αφού ανακοίνωσε ότι δεν προτίθεται να εφαρμόσει τους νέους κανονισμούς, κάλεσε τα ρωσικά δεξαμενόπλοια να αγνοήσουν τις μονομερείς τουρκικές ενέργειες. Από την πλευρά της και η ελληνική κυβέρνηση προέβη σε ρηματική διακοίνωση ζητώντας να τεθεί το θέμα στο πλαίσιο του Διεθνούς Οργανισμού Θαλάσσης (ΙΜΟ) και υπογραμμίζοντας την απόφασή της να αντιταχθεί στην κατάργηση της Συνθήκης του Μοντρέ.

Ούσα αδύναμη και χωρίς τη νομική κάλυψη για να προβεί σε μονομερείς αλλαγές των διεθνών κανόνων ναυσιπλοΐας, η Τουρκία οδηγήθηκε σύντομα στην αναδίπλωση και περιορίστηκε στο αίτημά της για αποτροπή οικολογικών καταστροφών στο Βόσπορο. Προς την κατεύθυνση αυτή, συνέβαλε και η αντιπρόταση για παράκαμψη των Στενών μέσω διαβαλκανικού πετρελαιοαγωγού, που θα συνέδεε το βουλγαρικό λιμάνι του Πύργου στη Μαύρη Θάλασσα με την Αλεξανδρούπολη στο Αιγαίο.

Ο πόλεμος των πετρελαίων πήρε μια νέα τροπή, όταν, στις 20 Σεπτεμβρίου 1994, μετά από πολύπλοκες διαπραγματεύσεις τριών ετών, το Αζερμπαϊτζάν υπέγραψε στο Μπακού πετρελαϊκή συμφωνία με όμιλο δυτικών εταιρειών¹³¹. Εν συνεχεία, οι Αζέροι διαπραγματεύτηκαν με την Άγκυρα την εγκατάσταση αγωγού στο έδαφος της Τουρκίας με αντάλλαγμα την υποστήριξή της στην κρίση του Ναγκόρνο – Καραμπάχ.

¹³⁰ Η Συνθήκη του Μοντρέ, η οποία είναι σε ισχύ και σήμερα, υπογράφηκε τον Ιούλιο του 1936 και αντιμετωπίζει τα Στενά ως διεθνή οδό για τη ναυσιπλοΐα, αλλά η Τουρκία διατηρεί το δικαίωμα να περιορίσει τη θαλάσσια κίνηση μη-παρευξινίων εθνών. Κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, όταν η Τουρκία ήταν ουδέτερη σχεδόν σε όλη τη διάρκεια της σύγκρουσης, τα Δαρδανέλλια παρέμειναν κλειστά για τα πλοία των εμπόλεμων εθνών, βλ. Νικολάου Ιωάννης, *Ο Διάπλους των Τουρκικών Στενών κατά τις Διεθνείς Συνθήκες και την Πρακτική: Από τη Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή στο Νέο Κανονισμό Διέλευσης*, Ι. Σιδέρης, 1995, Αθήνα, σελ. 103-143.

¹³¹ Το 50% της κοινοπραξίας που επρόκειτο να εκμεταλλευτεί τρία κοιτάσματα πετρελαίου στην Κασπία Θάλασσα ανήκε σε αμερικανικά συμφέροντα, ενώ επικεφαλής του ομίλου ήταν η βρετανική εταιρεία British Petroleum. Το 10% ανήκε στη Lucoil της Ρωσίας και το 2,5% στην τουρκική εταιρεία ΤΡΑΟ, βλ. Karasac Hasene, "Actors of the New 'Great Game', Caspian Oil Politics", *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 2002, Volume 4, Number 1.

Η Μόσχα αντέδρασε έντονα στις διευθετήσεις αυτές, υποστηρίζοντας ότι η συμφωνία του Μπακού για τα πετρέλαια ήταν ανενεργός. Επιπρόσθετα, η Ρωσία προειδοποίησε την Άγκυρα, ώστε η τελευταία να μην επιδιώξει να την αντικαταστήσει στην Υπερκαυκασία, υπονομεύοντας έτσι τα ρωσικά συμφέροντα στην περιοχή της Κασπίας Θάλασσας. Σύμφωνα με τη Ρωσία, η Κασπία Θάλασσα αποτελεί μία εσωτερική θάλασσα, όπου τα αποκλειστικά κυριαρχικά δικαιώματα των πέντε παρόχθιων χωρών (Ρωσία, Αζερμπαϊτζάν, Τουρκμενιστάν, Καζακστάν και Ιράν) περιορίζονται σε μια ακτίνα 15 ν.μ. Το σύνολο, ωστόσο, του εσωτερικού χώρου της θάλασσας αποτελεί κοινή κληρονομιά των πέντε παρόχθιων χωρών, όπου τα δικαιώματα ασκούνται από κοινού. Η Μόσχα επικαλέστηκε, επίσης, τη Συμφωνία ΕΣΣΔ – Ιράν του 1940 για την Κασπία Θάλασσα, βάσει της οποίας είχαν οριοθετηθεί τα συμφέροντα των δύο χωρών στην περιοχή¹³².

Εν τούτοις, η κατάσταση στο Βόσπορο, κατά την παραμονή του 2004, ανάγκασε τα tankers, όπως ήδη αναφέρθηκε, να παραμείνουν στην είσοδο των Στενών έως και 3 εβδομάδες, με φυσικό επακόλουθο οι έμποροι, καθώς και οι τελικοί καταναλωτές (τα Ευρωπαϊκά διυλιστήρια) να απωλέσουν εκατοντάδες χιλιάδες δολάρια. Η πραγματικότητα αυτή ανάγκασε τα ενδιαφερόμενα μέρη, για μια ακόμη φορά, να προχωρήσουν στην έρευνα και αξιολόγηση σχεδίων έργων υποδομής, τα οποία θα αποτελούσαν παρακαμπτήριες οδούς. Τα τουρκικά συμφέροντα, όσον αφορά στο συγκεκριμένο ζήτημα, δεν έχουν αλλάξει για πολλά χρόνια και επικεντρώνονται στον πετρελαιοαγωγό Μπακού-Τυφλίδα-Τσεϊχάν (BTC) ο οποίος προορίζεται για τη μεταφορά πετρελαίου από τα πετρελαϊκά κοιτάσματα Azeri, Chirag και Guneshli στο Αζερμπαϊτζάν.

Είναι προφανές σήμερα ότι το δυναμικό των κοιτασμάτων αυτών δεν επαρκεί για την κανονική φόρτωση του αγωγού και δεν έχουν υπάρξει πρόσφατα νέες ανακαλύψεις στον υπεράκτιο τομέα του Azeri, οπότε μόνο οι εταιρείες, οι οποίες ασχολούνται με τις εξερευνησεις στη Ρωσία και το Καζακστάν, μπορούν να βοηθήσουν τον BTC να καλύψει το κόστος κατασκευής και λειτουργίας του.

Ο αγωγός Μπακού-Τυφλίδα-Τσεϊχάν, σχέδιο κατ'εξοχήν αμερικανικής εμπνεύσεως, έχει το στρατηγικό για τις ΗΠΑ «πλεονέκτημα» ότι παρακάμπτει το ρωσικό έδαφος και διασχίζει τρεις χώρες με τις οποίες η Ουάσιγκτον έχει καλλιεργήσει

¹³² Στις 14 Οκτωβρίου 1994 συνάντηση των πέντε παρόχθιων χωρών, κατέληξε σε σχέδιο συμφωνίας περιφερειακής συνεργασίας, βλ. Tarock Adam, "Iran and Russia in 'Strategic Alliance'", *Third World Quarterly*, 1997, Volume 18, Number 2, σελ. 207-223.

εποικοδομητικές σχέσεις. Από τη μια πλευρά, οι σκληρότεροι κανονισμοί που επέβαλε η Άγκυρα στη διακίνηση πετρελαίου μέσω των Στενών, αξιολογούνται ως μέσο πίεσης επί της Ρωσίας και του Αζερμπαϊτζάν, προκειμένου να εξαναγκαστούν να προσανατολίσουν εκ νέου ένα μέρος των δικών τους εξαγωγών πετρελαίου προς το Μπακού-Τσεϊχάν. Η Ρωσία, από την πλευρά της, πρότεινε μερικούς τρόπους σύνδεσης των συστημάτων μεταφοράς του κρατικού μονοπωλίου των πετρελαιαγωγών της Transneft με τον BTC.

Το γεγονός ότι η Τουρκία δραστηριοποιείται ολοένα και περισσότερο, κραδαίνοντας το αμφιλεγόμενο ζήτημα της προστασίας του οικο-περιβάλλοντος των Στενών, και ότι αυτό το πράττει αποκλειστικώς και μόνον για το συμφέρον του BTC, κατέστη εμφανές κατά την επίσημη επίσκεψη του Ρώσου Προέδρου Βλαντιμίρ Πούτιν στην Τουρκία, το Δεκέμβριο του 2004. Η ρωσική πρόταση για τη βελτίωση της διαδικασίας διελεύσεως των πλοίων μέσω των Στενών και την προταθείσα από τον Β. Πούτιν ανάμιξη Ρώσων ειδικών, δεν επέφερε καμία σοβαρή αντίδραση από την τουρκική πλευρά. Το σημαντικότερο ήταν η αντίδρασή της στο έργο του αγωγού Kiykey-Ibrikhaba, το οποίο έχει προωθηθεί ενεργά (και χωρίς να είναι αναμενόμενο απ' όλους) από τη Ρωσική Transneft από τις αρχές του 2004¹³³. Η Τουρκική «αντι-πρόταση» ήταν η οδός Σαμψούντα-Άγκυρα-Τσεϊχάν, η οποία στόχευε στην εξασφάλιση επιπρόσθετων προμηθειών πετρελαίου για τον ίδιο τον BTC. Τα οφέλη για την Τουρκία από τους νέους όγκους διακίνησης είναι εμφανή. Αλλά για τις ρωσικές εταιρείες η κατεύθυνση προς το Τσεϊχάν, ως παρακαμπτήρια οδός του Βοσπόρου, αποτελεί τη λιγότερο ενδιαφέρουσα πρόταση μεταξύ όσων έχουν επί του παρόντος.

Υπό αυτές τις συνθήκες, ο αγωγός Μπουργκάς-Αλεξανδρούπολη¹³⁴ θεωρήθηκε ως το πιο ελκυστικό έργο παρακαμπτήριας οδού για τη Ρωσία¹³⁵. Παρήλθε πάνω από δεκαετία από τη στιγμή της κατάθεσης της προτάσης αυτής. Το 2002, μετά από πολλά χρόνια παρατεταμένων συνομιλιών, η διαδικασία ξεκίνησε: η Ρωσία, η Ελλάδα και η Βουλγαρία υπέγραψαν διακυβερνητική συμφωνία για την ίδρυση κοινοπραξίας (consortium) και συμφώνησαν για τα ποσοστά της συμμετοχής τους στο έργο. Στο

¹³³ Η ιδέα του εν λόγω έργου δεν είναι καθόλου νέα: κάποτε θεωρείτο ως εναλλακτική οδός του Μπακού-Τσεϊχάν και ήταν πιο αποτελεσματική, όσον αφορά στα περιβαλλοντικά ζητήματα.

¹³⁴ Ο αγωγός Μπουργκάς - Αλεξανδρούπολης είναι διαβαλκανικός τεχνητός αγωγός μεταφοράς ρωσικού αργού πετρελαίου από το βουλγαρικό λιμένα Μπουργκάς στη Μαύρη Θάλασσα, στον ελληνικό λιμένα της Αλεξανδρούπολης.

¹³⁵ Η αρχική ετήσια χωρητικότητα του αγωγού αυτού, σύμφωνα με την εργολάβο της μελέτης σκοπιμότητας (την Γερμανική ILF) είναι 23 εκατ. τόνοι, η γενική χωρητικότητα μπορεί να ανέλθει σε 35 εκατ. τόνοι. Το κόστος του έργου είναι περίπου 700 εκατ. δολάρια.

πλαίσιο αυτό, λύση του προβλήματος των Στενών φαίνεται να αποτέλεσε το έργο «Μπουργκάς-Αλεξανδρούπολη».

Οι διαπραγματεύσεις μεταξύ του Ρώσου Προέδρου και του Έλληνα Πρωθυπουργού, που έλαβαν χώρα στη Μόσχα το Δεκέμβριο του 2004, παρά την επιδειχθείσα καλή διάθεση και από τις δύο πλευρές, δεν κατέστησαν την κατάσταση πιο ξεκάθαρη αναφορικά με το μέλλον του έργου. Παρ' όλα αυτά, ουδείς δύναται να αρνηθεί ότι μεταξύ πολλών «προτεινόμενων» λύσεων παρακαμπτήριων του Βοσπόρου¹³⁶, το περισσότερο επωφελές για τη Ρωσία από γεωπολιτικής απόψεως ήταν έως τότε ο αγωγός Μπουργκάς-Αλεξανδρούπολη.

Αποτέλεσμα των παραπάνω συνομιλιών ήταν, στις 17 Μαρτίου 2007, η Ελλάδα, η Ρωσία και η Βουλγαρία δια των αντίστοιχων υπουργών οικονομίας να υπογράψουν στην Αθήνα την τελική συμφωνία κατασκευής. Ο αγωγός μήκους 280 περίπου χιλιομέτρων αναμένεται να ολοκληρωθεί μέχρι το 2010. Ο αγωγός ως ιδέα διαμορφώθηκε το 1993, αλλά η υπογραφή μνημονίου συνεργασίας έγινε μετά από 12 χρόνια, τον Απρίλιο του 2005 στη Σόφια, με τη συνάντηση κορυφής του ρώσου προέδρου Βλαντιμίρ Πούτιν, του βούλγαρου ομολόγου του Γκεόργκι Παρβάνοφ και του έλληνα Πρωθυπουργού, στις 4 Σεπτεμβρίου στην Αθήνα. Ακολούθησε η μονογραφή του κειμένου της Διακρατικής Συμφωνίας, στο Μπουργκάς, στις 7 Φεβρουαρίου 2007 και η τελική συμφωνία για την έναρξη του έργου.

5.5 Blue Stream: Μια νέα σελίδα στις ρωσοτουρκικές σχέσεις

Όσον αφορά στην Τουρκία, η αναθέρμανση των σχέσεων της Ρωσίας με την Άγκυρα ανέκαθεν αποτελούσε μια από τις πάγιες προτεραιότητες της ρωσικής και, νωρίτερα, της σοβιετικής διπλωματίας. Το αυξημένο ενδιαφέρον του Κρεμλίνου στη σύσφιξη των σχέσεων του με την Τουρκία εξηγείται, κατ' αρχάς, λόγω της καθοριστικής γεωπολιτικής σημασίας των Στενών, απ' όπου αναγκάζεται να περνά ο εναπομένων ρωσικός πολεμικός στόλος της Μεσογείου και περίπου το 70% του εξωτερικού εμπορίου της Ρωσίας.

¹³⁶ Υπάρχουν περίπου 10 τέτοια σήμερα. Το Μπουργκάς-Vlore και το Constanza-Omisal μπορούν να ανταγωνιστούν το Μπουργκάς-Αλεξανδρούπολη.

Επιπλέον, η γεωγραφική εγγύτητα της Τουρκίας με τη Μέση Ανατολή αποτελεί άλλο σημαντικό λόγο ενδιαφέροντος της Μόσχας για την Άγκυρα, η ευρύτερη περιοχή της οποίας θεωρείται, από τους ιθύνοντες του Κρεμλίνου, ως η πλέον πρόσφορη, λόγω της εγγενούς της αστάθειας, για μελλοντικές οικονομικές, αλλά και πολιτικές «επενδύσεις»¹³⁷. Γενικότερα, η γεωγραφική συνιστώσα διαδραματίζει σημαίνοντα ρόλο στη δημιουργία του πολιτικού ενδιαφέροντος τόσο της Ρωσίας όσο και της Τουρκίας στη σύσφιξη των διμερών τους σχέσεων. Και τα δύο κράτη διαθέτουν σύνορα στη Μαύρη Θάλασσα, ενδιαφέρονται για την εδραίωση της πολιτικής και πολιτιστικής συνεργασίας τους με τα κράτη της Κεντρικής Ασίας και του Καυκάσου, ενώ η αντιμετώπιση της τρομοκρατίας αποτελεί την κύρια προτεραιότητα αμφοτέρων των ηγεσιών.

Έτσι, τα στρατηγικά σχέδια της Μόσχας περιλαμβάνουν, κατ' αρχάς, μέσω της εκμετάλλευσης ενός υποθαλάσσιου αγωγού φυσικού αερίου μεταξύ της Ρωσίας και της Τουρκίας, του λεγόμενου «Γαλάζιου Ρεύματος» (Blue Stream), την κατάκτηση τόσο της τουρκικής αγοράς φυσικού αερίου όσο και εκείνης του γειτονικού Ισραήλ, καθώς αργότερα και ολόκληρης της περιοχής της Μέσης Ανατολής¹³⁸. Επιπλέον, η ρωσική ηγεσία ενδιαφέρεται για την γενικότερη αύξηση των ρωσοτουρκικών εμπορικών συναλλαγών, οι οποίες έφτασαν το 2003 από τα 10 δις δολάρια στα 15 δις δολάρια ετησίως¹³⁹.

Ως εκ τούτου, τα θέματα που κυριάρχησαν στις συζητήσεις μεταξύ του Τούρκου πρωθυπουργού Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν και του Ρώσου προέδρου Βλαντιμίρ Πούτιν περιστράφηκαν, ειδικότερα, γύρω από τρεις άξονες. Το πρώτο και κυρίαρχο θέμα των ρωσοτουρκικών διαπραγματεύσεων αφορούσε τα θέματα της οικονομικής τους συνεργασίας. Το ενδιαφέρον της τουρκικής πλευράς επικεντρώθηκε στην τόνωση του ρωσικού τουρισμού στην Τουρκία¹⁴⁰, στην αύξηση της τουρκικής δραστηριότητας, στην οικοδόμηση της ρωσικής κτιριακής υποδομής¹⁴¹, καθώς και στη γενικότερη βελτίωση των εμπορικών σχέσεων μεταξύ Άγκυρας και Ρωσίας. Ο Ερντογάν τόνισε, ότι δεν αναζητά και δεν επιδιώκει ευνοϊκή μεταχείριση των τουρκικών εμπορευμάτων και υπηρεσιών, εκ μέρους της Ρωσίας, αλλά απλούστατα

¹³⁷ Τσαρδανίδης Χ., «Η Σοβιετική Ένωση και το Κυπριακό Πρόβλημα 1960 – 1991», Γιαλλουρίδης Χρ., Τσάκωνας Π., (Επιμέλεια), *Η Νέα Διεθνής Τάξη, η Ελλάδα, η Τουρκία και το Κυπριακό Πρόβλημα*, Εκδ.Ι.Σιδέρης, 1993, Αθήνα.

¹³⁸ 22.12.2003, www.edc.spb.ru/conf2002/studenikina.htm, 20.03.2009.

¹³⁹ 12.01.2005, www.ng.ru/printed/world/2005-01-12/6_turkish.html, 20.03.2009.

¹⁴⁰ Το 2004 οι Ρώσοι τουρίστες συνεισέφεραν γύρω στα 1,5 δις δολάρια στην τουρκική τουριστική οικονομία, όπως αναφέρεται στις 12.01.2005 στην www.rian.ru/rian/index.cfm?prd_id=61&msg_id.html, 20.03.2009.

¹⁴¹ Το 2004 συνεισέφερε γύρω στο 1 δις δολάρια στην τουρκική οικονομία, όπως αναφέρεται στις 12.01.2005 στην www.rian.ru/rian/index.cfm?prd_id=61&msg_id.html, 20.03.2009.

τους ίδιους όρους με τα υπόλοιπα τρίτα κράτη, που δραστηριοποιούνται στη ρωσική αγορά¹⁴².

Από την άλλη πλευρά, ο Τούρκος πρωθυπουργός δήλωσε ότι υποστηρίζει την από κοινού τουρκορωσική συμμετοχή στην ανοικοδόμηση των υποδομών του Ιράκ, στην οποία οι ρωσικές εταιρείες, σύμφωνα με τον ίδιο, διαθέτουν πολύτιμη εμπειρία¹⁴³. Η εν λόγω θέση του Ερντογάν αποτελεί, αδιαμφισβήτητα, σημαντική εξέλιξη για το μέλλον του ρωσικού οικονομικού ανοικοδομητικού εγχειρήματος.

Η Μόσχα, με τη σειρά της, επιδίωξε και πέτυχε, μερικώς, την προώθηση των διακριτών οικονομικών της στόχων, οι οποίοι περιστρέφονται γύρω από την εμπάθυνση και αύξηση της ενεργειακής της συνεργασίας με την Άγκυρα, η οποία καταλαμβάνει το 72% των συνολικών της εξαγωγών προς την Τουρκία¹⁴⁴. Το κρίσιμο ζήτημα των διαπραγματεύσεων υπήρξε η αύξηση της προμήθειας φυσικού αερίου, που μεταφέρεται προς την Τουρκία μέσω του υποθαλάσσιου αγωγού Blue Stream, η δόμηση του οποίου κόστισε στη Ρωσία πλέον των 3 δις δολαρίων, ενώ η σημερινή του λειτουργία χρησιμοποιεί μόνο το 12% των δυνατοτήτων μεταφοράς του φυσικού αερίου που διαθέτει¹⁴⁵. Η Τουρκία αντιμετώπισε θετικά το εν λόγω θέμα, συναινώντας στην αύξηση της μεταφοράς του ρωσικού φυσικού αερίου κατά 50%, στη διάρκεια του 2005¹⁴⁶, λαμβάνοντας ως «αντιστάθμισμα» τη διαβεβαίωση του Πούτιν για την αύξηση της συμμετοχής των τουρκικών αεροπορικών εταιριών στη μεταφορά των Ρώσων τουριστών¹⁴⁷. Επιπλέον, συμφωνήθηκε η συμμετοχή των ρωσικών εταιριών στην κατασκευή αποθηκευτικών χώρων για το ρωσικό φυσικό αέριο, καθώς και στη δημιουργία αναγκαίας υποδομής για τη διαμετακόμισή του, μέσω τουρκικού εδάφους, σε τρίτες χώρες. Συζητήθηκαν, τέλος, και οι δυνατότητες αύξησης των μεταφορών της ρωσικής ηλεκτρο-ενέργειας προς την Τουρκία, καθώς και η βελτίωση των οδικών υποδομών, θαλάσσιων και σιδηροδρομικών συγκοινωνιών και, γενικότερα, η πιο αποδοτική αξιοποίηση των ναυτιλιακών δυνατοτήτων της Μαύρης Θάλασσας¹⁴⁸.

¹⁴² 12.01.2005, www.izvestia.ru/economic/974412_print, 22.03.2009.

¹⁴³ 13.01.2005, www.ng.ru/printed/economics/2005-01-13/3_ankara.html, 22.03.2009.

¹⁴⁴ 12.01.2005, www.rian.ru/rian/index.cfm?prd_id=61&msg_id.html, 22.03.2009.

¹⁴⁵ Η Τουρκία λαμβάνει σήμερα μόλις 2 δις κυβικά μέτρα του ρωσικού φυσικού αερίου ετησίως, με τη σχεδιασμένη μέγιστη δυνατότητα μεταφοράς να φτάνει 16 δις κυβικά μέτρα.

¹⁴⁶ 12.01.2005, www.politcom.ru/print.php, 23.03.2009.

¹⁴⁷ Ωστόσο, ο Ρώσος πρόεδρος δεν δεσμεύτηκε να άρει το μονοπώλιο ρωσικών εταιριών στη διακίνηση των αεροπορικών γραμμών charter, αλλά πρότεινε στις τουρκικές εταιρείες να εγκαθιδρύσουν νέες πτήσεις προς τις ρωσικές πόλεις.

¹⁴⁸ 13.01.2005, www.ng.ru/printed/world/2005-01-12/6_turkish.html, 20.03.2009.

Αντίπαλο δέος του αεριαγωγού Blue Stream, φαίνεται να καθίσταται ο αεριαγωγός South Stream. Ο «Νότιας Ροής» αγωγός ευθύς εξ αρχής είναι ανταγωνιστικός της προτεινόμενης επέκτασης του Blue Stream. Οι Τούρκοι, πρότειναν να επεκταθεί ο προϋπάρχον Blue Stream, ενώ η Ρωσία επιθυμούσε να κατασκευάσει έναν παράλληλο με αυτόν αγωγό που θα τροφοδοτεί την Ευρώπη. Έτσι θα είχε τον αποκλειστικό έλεγχο του διακινούμενου αερίου. Οι Τούρκοι αντιπρότειναν έναν «διευρυμένο» Blue Stream, ώστε να αναμειγνύουν κατά το δοκούν το ρωσικό αέριο με κεντρασιατικό, ανοίγοντας τον ανταγωνισμό των παραγωγών που θα μοιράζονται τον ίδιο (τουρκικό) αγωγό. Οι γείτονες εδώ πλήρωσαν το τίμημα του παζαριού τους με τον «ενεργειακό» Τσάρο, του οποίου η απάντηση ήταν ο South Stream, που αποφεύγει τελείως τη χώρα τους.

Ο αγωγός South Stream θα ξεκινάει από το τη ρωσική ακτή Μπερεγκόβαγια (από όπου ξεκινάει και ο Blue Stream), θα βυθίζεται 2000 μέτρα στη Μαύρη Θάλασσα για 900 χιλιόμετρα και θα καταλήγει στη Βουλγαρία. Πρόκειται για ένα κολοσσιαίο project μεταξύ της Ιταλικής ENI, της ρωσικής Gazprom και της βουλγαρικής Bulgarian Energy Holding¹⁴⁹ που φιλοδοξεί να μεταφέρει ρωσικό φυσικό αέριο στα ιταλικά νοικοκυριά και όχι μόνο. Με τον South Stream, η Τουρκία χάνει το ρόλο του διαμετακομιστικού σταθμού. Η Ρωσία θα έχει διπλή έξοδο: και μέσω Τουρκίας – Ελλάδας (Blue Stream) και μέσω Βουλγαρίας – Ελλάδας (South Stream). Το κέντρο βάρους μετατοπίζεται προς τη χώρα μας, η οποία θα καταστεί κόμβος στη μεταφορά ενέργειας προς τη νότια Ευρώπη. Έπειτα από παλινδρομήσεις, η Μόσχα αντιμετωπίζει πια την Αθήνα ως στρατηγικό εταίρο.

5.6 Θέματα που Ολοκληρώνουν τη Διμερή Ατζέντα, Οι Εμπορικές Σχέσεις

Η εξομάλυνση των ρωσοτουρκικών σχέσεων είχε αντίκτυπο και στις οικονομικές σχέσεις. Το διμερές εμπόριο παρουσιάζει υψηλούς ρυθμούς μεγέθυνσης¹⁵⁰ τα τελευταία χρόνια και ο όγκος του για το 2004 ανήλθε στα 11 δις δολάρια. Η Ρωσία έχει ξελιχθεί σε δεύτερο μεγαλύτερο εμπορικό εταίρο για την Τουρκία μετά τη Γερμανία, ενώ η Τουρκία κατέχει αντίστοιχα τη δέκατη τέταρτη θέση.

¹⁴⁹ ΑΠΕ-ΜΠΕ, Βta, «Βουλγαρία-Ρωσία: Επιτυχείς οι διαπραγματεύσεις για τον South Stream», *Η Ναυτεμπορική*, 2009, <http://www.naftemporiki.gr/news/static/09/04/29/1657997.htm>, 23.03.2009.

¹⁵⁰ Οι εκτιμήσεις αναφέρουν ρυθμούς ανάπτυξης μεταξύ 15-20% ετησίως, Βλ. Oku Asim, "Turkey-Russia Relations Dynamics", 12.05.2005, <http://www.axisglobe.com/article.asp?article=71>, 11.03.2009.

Η Τουρκία είναι επίσης ο πρώτος προορισμός των Ρώσων τουριστών, οι οποίοι αποτελούν σημαντική πηγή συναλλάγματος.

Οι τουρκικές επενδύσεις στη Ρωσία (1,5 δις δολάρια) είναι πολλαπλάσιες εν συγκρίσει με τις αντίστοιχες ρωσικές (350 εκατομμύρια δολάρια). Στο πεδίο των πολυμερών σχέσεων, η Άγκυρα εξεδήλωσε την υποστήριξη της στις ρωσικές προσπάθειες ένταξης στο Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου¹⁵¹ και εξέφρασε το ενδιαφέρον της για εμπορική συνεργασία με τον Οργανισμό Συνεργασίας της Σαγκάης¹⁵². Παρά τα όποια θετικά βήματα, υπάρχουν κάποιες δομικές ανωμαλίες σχετικά με το διμερές εμπόριο. Οι ρωσικές εξαγωγές στηρίζονται στη συντριπτική τους πλειονότητα (72%) στην πώληση ενεργειακών προϊόντων, ανάμεσα στα οποία το φυσικό αέριο που μεταφέρεται μέσω του αγωγού Blue Stream κατέχει περίοπτη θέση. Αν αφαιρέσουμε λοιπόν τον κλάδο της ενέργειας, οι εμπορικές επιδόσεις της Ρωσίας απέναντι στην Τουρκία είναι περισσότερο ταπεινές απ' ό,τι φαίνεται αρχικά.

5.7 Αποτίμηση ρωσοτουρκικών σχέσεων

Η ασυνήθιστη συχνότητα και η διαφαινόμενη εμβάθυνση των ρωσοτουρκικών σχέσεων, όπως αυτές διαγράφονται τον τελευταίο καιρό, γεννούν μια σειρά από ενδιαφέρουσες – διεθνολογικά – ερωτήσεις. Η αποτίμηση των ρωσοτουρκικών σχέσεων, με τη σειρά της, αποτελείται από δύο βασικές διαστάσεις: την πολιτικοστρατηγική και την οικονομική.

Προσεγγίζοντας, λοιπόν, τις ρωσοτουρκικές σχέσεις, το κυρίαρχο ερώτημα που γεννάται είναι εάν η πρόσφατη ενδυνάμωση των σχέσεών τους, κυρίως στον οικονομικό και εμπορικό τομέα, είναι συγκυριακή ή έχει αρχίσει να αποκτά περισσότερο στρατηγικό και μόνιμο χαρακτήρα.

Στον οικονομικό τομέα, Ρωσία και Τουρκία έχουν αναπτύξει έντονη και ουσιαστική συνεργασία, άρα εύλογα δημιουργείται η αναγκαιότητα να ισορροπήσουν οι πολιτικές σχέσεις των δύο χωρών με τις οικονομικές. Σημαντικό, όμως, ερώτημα παραμένει σε

¹⁵¹ Τον Απρίλιο του 2005 υπεγράφη διμερές Πρωτόκολλο για την Ένταξη της Ρωσίας στον ΠΟΕ, βλ. Tüzmen Kürşad, "Booming relations, stronger bonds: Turkey and Russia", *Turkish Daily News*, 17.11.2005, <http://www.turkishdailynews.com.tr/article.php?enewsid=27452>, 27.03.2009.

¹⁵² Στην οποία είναι μέλος η Ρωσία, Katik Mevlut, "Turkey, Russia Celebrate Trade Ties While Probing An Expansion Of Geopolitical Contacts", 12.01.2005, <http://www.eurasianet.org/departments/business/articles/eav011205.shtml>, 11.03.2009.

ποιο βαθμό το αμοιβαίο εμπορικό συμφέρον είναι σε θέση να υπερκεράσει τα πολιτικά προβλήματα των δύο χωρών, που πάντως το τελευταίο διάστημα έχουν μερικώς εξομαλυνθεί. Γνωρίζοντας τη σημασία που αποδίδει ο Β. Πούτιν στην οικονομική διπλωματία και στη μεγιστοποίηση του αναπτυξιακού συμφέροντος της χώρας του, κατανοητή είναι η σχετική ελαστικότητα που επιδεικνύει ο τέως Ρώσος πρόεδρος, σε αντίθεση με τον προκάτοχό του Μπορίς Γέλτσιν, στα εμπόδια πολιτικής φύσεως που τίθενται στις διμερείς σχέσεις των δύο χωρών. Τα εν λόγω πολιτικά προβλήματα υφίστανται, κατά κύριο λόγο, σχετικά με το γενικότερο ρόλο της Τουρκίας στον Καύκασο και ιδιαίτερα αναφορικά με την υποτιθέμενη υπόθαλψη, εκ μέρους του τουρκικού κράτους, των Τσετσένων τρομοκρατών.

Ανεξάρτητα, όμως, από τα προαναφερθέντα, έκδηλο παραμένει το ενδιαφέρον της ρωσικής ηγεσίας για την τεράστια καταναλωτική, ενεργειακή και αμυντική αγορά της Τουρκίας, δεδομένο που δημιουργεί ευνοϊκές προϋποθέσεις για την περαιτέρω ανάπτυξη των ρωσοτουρκικών οικονομικών σχέσεων. Η ενδυνάμωση των οικονομικών δεσμών των δύο χωρών, με τη σειρά της, οδηγεί στην ανάγκη αναβάθμισης ή, τουλάχιστον, εξομάλυνσης και των πολιτικών τους σχέσεων. Εάν οι διακρατικές οικονομικές σχέσεις μεταξύ των δύο δρώντων του διεθνούς συστήματος αναβαθμίζονται με μια μακροχρόνια προοπτική (όπως στην περίπτωση εκπόνησης μεγάλων ενεργειακών σχεδίων), η σχετική ισορροπία στον πολιτικό τομέα είναι απαραίτητη, για να εξασφαλιστεί η βιωσιμότητα της πολυδάπανης αυτής επένδυσης.

Έτσι, παρατηρείται ότι η Τουρκία, κατ' αρχάς, σταδιακά αναδεικνύεται σε ένα ζωτικής σημασίας ενεργειακό διαμετακομιστικό κέντρο, που άλλωστε αποτελεί και εκ των βασικών επιδιώξεων της Άγκυρας σε ό,τι αφορά την εξωτερική της πολιτική. Παράλληλα, δρομολογείται η δόμηση των μεγάλων αποθηκευτικών υποδομών και ταυτόχρονα ανοίγεται, μέσω τουρκικού εδάφους, η ρωσική πρόσβαση στην ενεργειακή αγορά του Ιράκ και του Ισραήλ.

Ενώ το ρωσικό ενδιαφέρον για την εισδοχή στα ενεργειακά δρώμενα του Ιράκ είναι κατανοητό, τόσο από την άποψη του μεγέθους όσο και από την πολιτική πλευρά, η επέκταση της Ρωσίας προς την ισραηλινή οικονομία υπαγορεύεται, περισσότερο, από λόγους πολιτικοστρατηγικούς παρά καθαρά εμπορικούς, δεδομένου του σχετικά μικρού μεγέθους της. Γίνεται αποδεκτό, λοιπόν, ότι το Ισραήλ, ως μια αγορά των 6,1 εκ. κατοίκων, δεν ενδιαφέρει και τόσο πολύ την ρωσική ενεργειακή «υπερδύναμη». Κατά πάσα πιθανότητα, η Ρωσία επιθυμεί αφενός να εκμεταλλευτεί το κενό εξουσίας στο Ιράκ και το αδιέξοδο των Αμερικανών, και αφετέρου τη γενικότερη θέση του Τελ-

Αβίβ στο διεθνές γίνεσθαι, για να ανακτήσει τη χαμένη της επιρροή στη Μέση Ανατολή¹⁵³.

Το ζήτημα της διεθνούς ενεργειακής συνεργασίας αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο της ρωσικής οικονομικής διπλωματίας και η Τουρκία διαδραματίζει σημαίνοντα ρόλο στα σχέδια ενεργειακής επέκτασης της Μόσχας. Ήδη στις ημέρες μας, τα δύο τρίτα του φυσικού αερίου που καταναλώνει η Τουρκία προέρχονται από ρωσικές πηγές και το Κρεμλίνο αποβλέπει στην ενδυνάμωση της – ούτως ή άλλως – προνομιακής συνεργασίας του με την Άγκυρα. Όσον αφορά στο περίφημο Blue Stream Project, σήμερα λειτουργεί μόλις στο περίπου ¼ της προγραμματισμένης του μεταφορικής δυνατότητας, αφού από τα προβλεπόμενα 16 δις κυβικά μέτρα αερίου ετησίως μεταφέρει μόνο 4,7 δις. Η σταδιακή αύξηση της μεταφοράς ρωσικού φυσικού αερίου μέσω του Blue Stream αποτελεί το μόνιμο ζήτημα στις διμερείς διαπραγματεύσεις των Ρώσων με την Άγκυρα. Αντιθέτως, η τουρκική πλευρά χρησιμοποιεί τον περιορισμό τόσο στις εισαγωγές του ρωσικού φυσικού αερίου μέσω του αγωγού Blue Stream όσο και στη διέλευση των ρωσικών δεξαμενόπλοιων από τα Στενά, προωθώντας έτσι τα δικά της γεωοικονομικά, αλλά και γεωπολιτικά συμφέροντα.

Ωστόσο, κατά τη διάρκεια των ρωσοτουρκικών συνομιλιών στο Σότσι¹⁵⁴ διέρρευσε η πληροφορία, ότι οι προμήθειες του ρωσικού φυσικού αερίου προς την Τουρκία αναμένεται να αυξηθούν κατά 15,5 δις κυβικά μέτρα ετησίως έως το 2010 (δηλαδή από τα σημερινά 14,5 δις στα 30 δις.). Έτσι, εκτιμάται, ότι εάν οι εν λόγω πληροφορίες επιβεβαιωθούν, αυτό θα σηματοδοτήσει μια σημαντική μεταστροφή στις ρωσοτουρκικές σχέσεις προς την κατεύθυνση ουσιαστικής και ποιοτικής βελτίωσης.

Συνεπώς, παρακολουθώντας τον Πούτιν να επιδιώκει περαιτέρω εμβάθυνση της ρωσοτουρκικής ενεργειακής συνεργασίας με επιπλέον σχέδια μεταφοράς πετρελαίου και φυσικού αερίου μέσω τουρκικού εδάφους, καθώς και την επιμονή του για την αύξηση της λειτουργικότητας του Blue Stream, η μελλοντική αναβάθμιση του ενεργειακού ρόλου της Άγκυρας φαίνεται να είναι εξασφαλισμένη. Η ανάδειξη δε της Τουρκίας ως ενός σημαντικού ενεργειακού διαμετακομιστικού κέντρου, κυρίως προς τις δυτικές αγορές, αναπόφευκτα θα οδηγήσει στην αναβάθμιση της γεωστρατηγικής

¹⁵³ Yinanç Barçın, "Turkey-Israel energy talks to focus on multiple pipelines", *Turkish Daily News*, 06.12.2006, <http://www.turkishdailynews.com.tr/article.php?enewsid=61029>, 27.03.2009.

¹⁵⁴ Συνάντηση Ρώσου Προέδρου Βλ. Πούτιν και Τούρκου Πρωθυπουργού Τ. Ερντογάν στη Νότια Ρωσία στις 18 Ιουλίου 2005, επίσης βλ. <http://www.tovima.gr/default.asp?pid=2&ct=6&artid=232725&dt=02/04/2008>, 27.03.2009.

σημασίας της Άγκυρας, η οποία δέχθηκε σοβαρό πλήγμα ύστερα από την άρνησή της να συνεργαστεί με τις ΗΠΑ στον πόλεμο κατά του Ιράκ.

Ωστόσο, ναι μεν οι προαναφερθείσες κινήσεις όντως υποδηλώνουν, από τη μία, την πραγματική πρόθεση του Κρεμλίνου για την ενδυνάμωση της ενεργειακής συνεργασίας του με την Άγκυρα, από την άλλη, όμως, πρέπει να σημειωθούν δύο στοιχεία συμπεριφοράς της οικονομικής διπλωματίας του Πούτιν, τα οποία δημιουργούν ανησυχία ως προς την ποιότητα και το μέγεθος της μελλοντικής ρωσοτουρκικής ενεργειακής συνεργασίας. Πρώτον, η Μόσχα κατά το παρελθόν έχει προβεί σε διάφορες υποσχέσεις απέναντι σε άλλες χώρες, ως προς την αύξηση προμήθειάς τους με ρωσική ενέργεια, αλλά σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις απέφυγε να δεσμευτεί σχετικά με την υλοποίηση των εν λόγω προτάσεων. Αυτό συμβαίνει για δύο, κυρίως, λόγους. Αφενός, γιατί υπάρχουν σαφή όρια στην ανάπτυξη και υλοποίηση των ενεργειακών projects εντός της ίδιας της Ρωσίας, αφετέρου διότι η εκμετάλλευση της ενεργειακής «δίψας» ορισμένων ραγδαία αναπτυσσόμενων κρατών (όπως το παράδειγμα της Κίνας), αποτελεί ένα υπολογίσιμο διαπραγματευτικό «χαρτί» για την προώθηση των ρωσικών στρατηγικών σχεδίων. Δεύτερον, παρότι η αμοιβαία καχυποψία που χαρακτήριζε τις ρωσοτουρκικές σχέσεις φαίνεται ότι περιορίζεται αισθητά στις μέρες μας, δεν είναι προς το συμφέρον της Μόσχας, σύμφωνα και με τους Ρώσους αξιωματούχους, να καταστήσει την Τουρκία ως το μοναδικό δίαυλο μεταφοράς της ενέργειάς της προς τη Δύση¹⁵⁵.

Δεδομένου ότι ακόμα και σήμερα τα ρωσικά πετρελαιοφόρα συνωστίζονται, μαζί με τα άλλα, στα Στενά του Βοσπόρου, ως αποτέλεσμα της πολιτικής «ενεργειακής πίεσης» της Άγκυρας προς το Κρεμλίνο, αμφίβολο είναι ότι ο αποκλεισμός των εναλλακτικών τρόπων μεταφοράς της ρωσικής ενέργειας μέσω εδάφους άλλων χωρών (εκτός της Τουρκίας), θα υπηρετούσε εις έπακρον την οικονομική διπλωματία του Πούτιν. Για να μην καταστεί, λοιπόν, η Μόσχα «όμηρος» των τουρκικών απαιτήσεων – ενεργειακών και στρατηγικών – η Ρωσία οφείλει να υπολογίσει σοβαρά τις εναλλακτικές διαύλους μεταφοράς του πετρελαίου της, όπως είναι ο αγωγός Μπουργκάς-Αλεξανδρούπολη, στοιχείο που αποτελεί και ένα από τα ισχυρά «χαρτιά» της ελληνικής πλευράς. Συγκεκριμένα, επιδίωξη του Κρεμλίνου διαφαίνεται να καταστεί ο αγωγός Μπουργκάς – Αλεξανδρούπολη ως ο πλέον ανταγωνιστικός στον περίφημο Μπακού – Τσεϊχάν. Μια τέτοια εκδοχή μπορεί να φέρει Ρωσία και Τουρκία σε αντίπαλα ενεργειακά «στρατόπεδα».

¹⁵⁵ Casier Tom, "Putin's Policy towards the West: Reflections on the Nature of Russian Foreign Policy", *International Politics*, 2006, Volume 43, σελ. 42-55.

Ως εκ τούτου, καταλήγουμε στη διαπίστωση ότι ο νέος ρωσικός αγωγός πετρελαίου στο τουρκικό έδαφος δεν αναμένεται να είναι ιδιαίτερα μεγάλος ή σημαντικός για τα ρωσικά πετρελαϊκά δεδομένα. Από την άλλη, εάν αληθεύει η επιδίωξη της Μόσχας για μελλοντική επέκταση προς την ισραηλινή ενεργειακή αγορά, τότε ο γεωστρατηγικός ρόλος της Άγκυρας, στα επιτελικά σχέδια του Κρεμλίνου, αναβαθμίζεται αισθητά, αφού η πρόσβαση στο Ισραήλ για τους ρωσικούς αγωγούς είναι δυνατή μόνο μέσω της Τουρκίας.

Σε γενικές γραμμές, λοιπόν, ο Τούρκος πρωθυπουργός Ταγίπ Ερντογάν φαίνεται να έχει «πιάσει τον παλμό» του Ρώσου προέδρου και την ροπή του προς την προώθηση των οικονομικών θέσεων της χώρας του. Έτσι εξηγείται και η περίφημη «εμπορική απόβαση» των εξακοσίων Τούρκων επιχειρηματιών, που ακολούθησαν τον Ταγίπ Ερντογάν στην πρόσφατη επίσκεψή του στη Μόσχα. Ταυτόχρονα, το εμπορικό ισοζύγιο των δύο χωρών βρίσκεται ήδη σε ιδιαίτερα υψηλά επίπεδα, ενώ ο στόχος της ρωσικής ηγεσίας είναι να φτάσει από τα σημερινά 11 δις δολάρια ετησίως στα 25 δις στα επόμενα χρόνια. Επιπλέον, διαφαίνεται η διαφοροποίηση του ρωσικού ενδιαφέροντος, από την προηγούμενη μονομερή επιδίωξη της προσέλκυσης των τουρκικών επενδύσεων, προς την επέκταση και ρωσικών κεφαλαίων στην τουρκική αγορά, κυρίως διότι η Ρωσία διαβλέπει σημαντικές δυνατότητες και προοπτικές επενδύσεων σε μία χώρα με φτηνά εργατικά χέρια και τεράστια αγοραστική δύναμη (περίπου 70 εκατ).

Όσον αφορά στο πολιτικό σκέλος των ρωσοτουρκικών σχέσεων, υφίστανται δύο δεδομένα, που διαμορφώνουν τις εξελίξεις και το μέλλον τους. Από τη μία, είναι η διαφαινόμενη κοινή γραμμή της Μόσχας και της Άγκυρας απέναντι στη «σκληρή», κατά τη γνώμη τους, στάση των Βρυξελλών. Από την άλλη, είναι η ρωσοτουρκική αντίθεση στην όλο και πιο έντονη εμπλοκή των ΗΠΑ σε ζωτικής σημασίας, για την στρατηγική τους θεώρηση, ζητήματα. Έτσι, παρατηρείται μια, έστω ευκαιριακή, σύμπλευση των διεθνών θέσεων των δύο χωρών, τόσο απέναντι στην Ε.Ε. όσο και σε άλλα διεθνή ζητήματα, όπως το μέλλον της Μέσης Ανατολής, του Καύκασου και της Κεντρικής Ασίας.

Ιδιαίτερα, όσον αφορά στην έντονη δραστηριοποίηση των Αμερικανών σε Καύκασο και Κεντρική Ασία, εμφανής είναι η δυσφορία τόσο των Ρώσων όσο και των Τούρκων για διαφορετικούς, ωστόσο, γεωπολιτικούς λόγους. Για τη μεν Ρωσία, η εν λόγω αμερικανική δραστηριοποίηση λαμβάνει μέρος σ' ένα ζωτικής σημασίας, άμεσα γειτονικό της χώρο, στον οποίο η ίδια επιθυμεί να διαδραματίζει σημαίνοντα ρόλο.

Η δε Τουρκία ανησυχεί, διότι δεν της έχει ζητηθεί ούτε καν να εκφράσει την άποψή της σχετικά με τη νέα πολιτική της Ουάσιγκτον στη Μέση Ανατολή, αλλά ούτε και η συνδρομή της σ' αυτήν, όπως γινόταν στο παρελθόν.

Επιπλέον, ο Ντ. Ράμφελντ κατηγορήσε ανοιχτά την Άγκυρα, ότι λόγω της στάσης της και της μη παροχής στρατιωτικών διευκολύνσεων στις ΗΠΑ, αφενός καθυστέρησε την ολοκλήρωση του πολέμου κατά του Ιράκ και αφετέρου δυσχαίρανε την επιβολή της ομαλότητας στην περιοχή¹⁵⁶. Μάλιστα, το «πάγωμα» των σχέσεων μεταξύ Τουρκίας και ΗΠΑ ανοίγει ένα «παράθυρο ευκαιρίας» για την ελληνική εξωτερική πολιτική, λόγω της διαφαινόμενης μείωσης του στρατηγικού ρόλου της Τουρκίας για την Ουάσιγκτον.

Η Ρωσία, με τη σειρά της, ανησυχεί για τις λεγόμενες «βελοούδινες επαναστάσεις»¹⁵⁷ που λαμβάνουν χώρο στο εγγύς εξωτερικό της, αντιλαμβανόμενη πλήρως το ρόλο που διαδραματίζουν σε αυτές οι ΗΠΑ. Μπορεί να υποστηριχθεί, με μερική βεβαιότητα, ότι ένα εύθραυστο *modus vivendi* έχει βρεθεί μεταξύ της Ρωσίας, της Κίνας και των πρώην Σοβιετικών Δημοκρατιών της Κεντρικής Ασίας σχετικά με την πολιτική ανάσχεση της αμερικανικής «επέκτασης» στην περιοχή. Το ίδιο συμβαίνει και στον πολύπαθο χώρο του Καυκάσου, μόνο που στην θέση του Πεκίνου βρίσκεται η Άγκυρα. Αναδεικνύεται, συνεπώς, πολύτιμη για τους γεωπολιτικούς σχεδιασμούς της Μόσχας η επιρροή που ασκεί η Άγκυρα στον Καύκασο, ενώ η σημερινή ενίσχυση των σχέσεων μεταξύ της Ρωσίας και της Τουρκίας κατοχυρώνει, τουλάχιστον, την ύπαρξη μιας, μη εχθρικά προσκείμενης προς το Κρεμλίνο, δύναμης στην ασταθή αυτή περιοχή.

¹⁵⁶ «Απόρρητο έγγραφο εμφανίζει αλλαγή στάσης του Ντ.Ράμφελντ για το Ιράκ», 03.12.2006, <http://www.in.gr/news/article.asp?lngEntityID=759807>, 28.03.2009.

¹⁵⁷ Ο όρος «Βελοούδινη Επανάσταση» χρησιμοποιήθηκε διεθνώς για πρώτη φορά για να περιγράψει την ειρηνική επανάσταση στην πρώην Τσεχοσλαβακία στις 16 Νοεμβρίου – 29 Δεκεμβρίου 1989, που είδε την ανατροπή της Κομμουνιστικής κυβέρνησης και εν συνεχεία τη διάλυση της Τσεχοσλοβακίας το 1993.

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΑΡΘΡΑ

Μυριάνθης Μιχάλης Λ., 29.05.2000, “Το μεγάλο παιχνίδι της Κασπίας”, Η Ναυτεμπορική

Νικολάου Ιωάννης, 1995, *Ο Διάπλους των Τουρκικών Στενών κατά τις Διεθνείς Συνθήκες και την Πρακτική: Από τη Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή στο Νέο Κανονισμό Διέλευσης*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα

Ντόκος Θάνος, 2001, *Ο Γεωστρατηγικός ρόλος της Τουρκίας*, Εκδόσεις Κων/νου Τουρίκη, Αθήνα

Τσαρδανίδης Χ., 1993, «Η Σοβιετική Ένωση και το Κυπριακό Πρόβλημα 1960 – 1991», Γιαλλουρίδης Χρ., Τσάκωνας Π., (Επιμέλεια), *Η Νέα Διεθνής Τάξη, η Ελλάδα, η Τουρκία και το Κυπριακό Πρόβλημα*, Εκδ.Ι.Σιδέρης, Αθήνα

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΑΡΘΡΑ

Altstadt Audrey, 1992, *The Azerbaijani Turks: Power and Identity under the Russian Rule*, Hoover Institution Press, Stanford, California

Bacik Gökhan, June 2004, "Turkey and Pipeline Politics", *Turkish Studies*, Volume 7, Number 2

Bahgat Gawdat, 2002, "Pipeline Diplomacy: The Geopolitics of the Caspian Sea Region", *International Studies Perspectives*, Volume 3

Blank Stephen, 1999, "Every Shark East of Suez: Great Power Interests, Policies and Tactics in the Transcaspian Energy Wars", *Central Asian Survey*, Volume 18, Number 2

Casier Tom, 2006, "Putin's Policy towards the West: Reflections on the Nature of Russian Foreign Policy", *International Politics*, Volume 43, (pp. 42)

Clark John G., 1990, *The political economy of World Energy: A twentieth-century perspective*, Harvester Wheatsheaf, New York

Duygu Bazoglu Sezer, 1997, "From Hegemony to Pluralism: The Changing Politics of the Black Sea", *SAIS Review: A Journal of International Affairs*, Volume 17

Eder M., Yakovlev A. and Çarkoglu A, 2003, *Suitcase Trade Between Turkey and Russia: Microeconomics and Institutional Structure*, Moscow State University, Higher School of Economics, Moscow

Fuller Elizabeth, 1993, "Mediators for Transcaucasia's conflicts", *The World Today*

Goodenough Patrick, 28.05.2003, "We Need a 'Multipolar' World, Russian Chinese Leaders Say", *CNSNews*

Hoagland Jim, 26.09.1994, "US-Russian Summitry: Oil and Gas Fields loom large", *The Washington Post*

Hill Fiona and Omer Taspinar, Spring 2006, "Turkey and Russia: Axis of the excluded?", *Survival*, Volume 48, Number 1

Isakova Irina, 2005, *Russian Governance in the Twenty-First Century Geo-strategy, Geopolitics and Governance*, Frank Cass, London

Karasac Hasene, 2002, "Actors of the New 'Great Game', Caspian Oil Politics", *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Volume 4, Number 1

Larrabee Stephen and Lesser Ian, 2003, *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*, RAND, Santa Monica

Lo Bobo, 2003, *Vladimir Putin and the Evolution of Russian Foreign Policy*, The Royal Institute of International Affairs, Blackwell, Oxford

Maggs William Ward, 1993, "Armenia and Azerbaijan: Looking toward the Middle East", *Current History*, (pp. 6-11)

McAuley Mary, 1997, *Russia's politics of uncertainty*, Cambridge University Press, Cambridge

Pursiainen Christer, 2000, *Russian Foreign Policy and International Relations Theory*, Ashgate, Hampshire, England

Rubin Barry and Kirisci Kemal, 2001, *Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power*, Lynne Rienner, Boulder, London

Rumer Eugene B., 1995, *Russian National Security and Foreign Policy in transition*, RAND, Santa Monica

Tareq Ismael and Aydin Mustafa, 2003, *Turkey's Foreign Policy in the 21st Century: A Changing Role in World Politics*, Aldershot, Hants, Ashgate

Tarock Adam, 1997, "Iran and Russia in 'Strategic Alliance'", *Third World Quarterly*, Volume 18, Number 2, (pp 207-223)

Walker Christopher J., 1991, *Armenia and Karabagh: The Struggle for Unity*, Minority Rights Group, London

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

ΑΠΕ – ΜΠΕ, Βτα, 2009, «Βουλγαρία-Ρωσία: Επιτυχείς οι διαπραγματεύσεις για τον South Stream», *Η Ναυτεμπορική*,
<http://www.naftemporiki.gr/news/static/09/04/29/1657997.htm>

Katik Mevlut, 12.01.2005, "Turkey, Russia Celebrate Trade Ties While Probing An expansion of geopolitical contacts",
<http://www.eurasianet.org/departments/business/articles/eav011205.shtml>

Matirosoyan Samvel and Mir Ismail Alman, 28.06.2005, "Armenia and Azerbaijan Differ over Russian Base Pull-Out", *Eurasia Insight*,
<http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav062805.shtml>

Oku Asim, 12.05.2005, "Turkey-Russia Relations Dynamics",
<http://www.axisglobe.com/article.asp?article=71>

Tüzmen Kürşad, 17.11.2005, "Booming relations, stronger bonds: Turkey and Russia", *Turkish Daily News*,
<http://www.turkishdailynews.com.tr/article.php?enewsid=27452>

Yinanç Barçın, 06.12.2006, "Turkey-Israel energy talks to focus on multiple pipelines", *Turkish Daily News*,
<http://www.turkishdailynews.com.tr/article.php?enewsid=61029>

"The Blue Stream Gas Pipeline", <http://www.gazprom.com/eng/articles/article8895.shtml>

22/12/2003, www.edc.spb.ru/conf2002/studenikina.htm

- 12/01/2005, www.rian.ru/rian/index.cfm?prd_id=61&msg_id.html
- 12/01/2005, www.rian.ru/rian/index.cfm?prd_id=61&msg_id.html
- 12/01/2005, www.rian.ru/rian/index.cfm?prd_id=61&msg_id.html
- 12/01/2005, www.politcom.ru/print.php
- 12/01/2005, www.izvestia.ru/economic/974412_print
- 13/01/2005, www.ng.ru/printed/world/2005-01-12/6_turkish.html
- 13/01/2005, www.ng.ru/printed/economics/2005-01-13/3_ankara.html
- 13/01/2005, www.ng.ru/printed/world/2005-01-12/6_turkish.html
- 09.11.2006, <http://www.euractiv.com/en/enlargement/turkey-russia-relations/article-134083>
- 03.12.2006, <http://www.in.gr/news/article.asp?lngEntityID=759807>
- 20.01.2007, <http://www.fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/econcept.htm>
- 23.09.2006, <http://www.in.gr/NEWS/article.asp?lngEntityID=740988>
- 30.09.2007, http://www.rao-ees.ru/en/invest/str_share/show.cgi?sc_struc.htm

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ύστερα από 5 δεκαετίες παγκόσμιας πρωτοκαθεδρίας και μιας δεκαετίας συνεχούς υποβάθμισης, η σύγχρονη Ρωσία χαράζει την πορεία της στην ομίχλη του διεθνούς συστήματος, έχοντας ως μοναδική πυξίδα την επιδίωξη μιας αμοιβαίως συμφέρουσας συνεργασίας τόσο με τη Δύση όσο και με την Ανατολή, απαλλαγμένη από τα φαντάσματα και τις καταβολές του Ψυχρού Πολέμου.

Η αναθέρμανση των ρωσοτουρκικών σχέσεων, με τη σειρά της, αντικατοπτρίζει ένα νέο, «μετα-ουκρανικό» άξονα της εξωτερικής πολιτικής του Κρεμλίνου, που στρέφεται προς τα νεο-βιομηχανικά κράτη, όπως τη Βραζιλία, την Ινδία, τη Βενεζουέλα και, σήμερα, την Τουρκία, για να αναπληρώσει το «χαμένο έδαφος» στις σχέσεις της με τις ΗΠΑ¹⁵⁸. Είναι αμφίβολο εάν η προεδρία του Πούτιν θα επιλέξει τον ολισθηρό δρόμο της φανεράς υποβάθμισης των σχέσεών της με την Ελλάδα, όπως αυτό θα εκφραζόταν με την αποκάλυπτη υιοθέτηση των τουρκικών θέσεων στο Αιγαίο και την Κύπρο, μέσω μίας ολοκληρωμένης και αμφισβητήσιμης σύμπραξης της με την Τουρκία. Είναι χρήσιμο να επισημανθεί, ότι η σκέψη αυτή δεν βασίζεται σε λόγους συναισθηματικούς, αλλά στην παραδοχή της πολυαξονικής στρατηγικής θεώρησης του Πούτιν, καθώς και στον πραγματισμό του Ρώσου ηγέτη, ο οποίος αντιλαμβάνεται πλήρως ότι η όποια αναβάθμιση των ρωσοτουρκικών σχέσεων έχει σαφώς προσδιορισμένα και περιορισμένα όρια.

Ως αποτέλεσμα της εν λόγω συνειδητοποίησης, προκύπτει η νέα σύλληψη της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής της περιόδου Πούτιν, η λεγόμενη Ρωσική Ολοκλήρωση (Integration Russian Style). Η Ρωσική Ολοκλήρωση είναι μια πολυαξονική στρατηγική προσέγγιση του άμεσου ζωτικού της χώρου, δηλαδή αυτού των μετασοβιετικών κρατών, κατ' αρχήν σε οικονομικό επίπεδο, η οποία στοχεύει παράλληλα στην ενδυνάμωση των πολιτικών της ερεισμάτων στην περιοχή. Η νέα

¹⁵⁸ 12.01.2005, www.ng.ru/printed/world/2005-01-12/6_turkish.html, 20.03.2009.

δυναμική εξωτερική πολιτική της Μόσχας προσβλέπει, βέβαια, στη συνεργασία της με την Ε.Ε. και τις ΗΠΑ, δηλαδή στη ενδυνάμωση της δυτικής συνιστώσας της διπλωματίας της.

Παράλληλα, όμως, «φλερτάρει» και με την Ασία, ενισχύοντας την ειδική οικονομική και στρατιωτική συνεργασία με την Κίνα, την Ινδία και, προσφάτως, την Τουρκία, μέσω του Οργανισμού της Συνεργασίας της Σαγκάης. Μάλιστα, κατά τη διάρκεια της συνάντησης του Πούτιν και τον Ερντογάν στη Μόσχα, ο τελευταίος εξέφρασε την επιθυμία του η Τουρκία να συμμετάσχει πιο στενά στον εν λόγω Οργανισμό¹⁵⁹. Ο Ασιατικός άξονας της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής περιλαμβάνει και τις χώρες της Κεντρικής Ασίας, οι οποίες αποτελούν το άμεσο, ζωτικό συμφέρον της διπλωματίας του Κρεμλίνου στο μετασοβιετικό γεωπολιτικό χώρο¹⁶⁰.

Το Κρεμλίνο δεν έχει κατασταλάξει πλήρως ποιος τύπος πολιτικοοικονομικής ανάπτυξης εκφράζει καλύτερα τη χώρα και συνεπώς με ποιους «συνέταιρους» είναι δυνατή η «αποκλειστική» του σύγκλιση. Προς δυσμάς από τη μία, βρίσκονται οι εκλεπτυσμένοι, αλλά επίσης και πολύ «εγωιστές» Ευρωπαίοι. Προς ανατολάς, τοποθετούνται οι απόλυτα προσιτές, αλλά όχι απόλυτα φιλικές προς τη Ρωσία πρώην σοβιετικές δημοκρατίες. Τέλος, ακόμα πιο ανατολικά, υπάρχει ένας γείτονας ο οποίος διάλεξε μια τόσο ιδιάζουσα όσο και ελκυστική «τρίτη» κινεζική πορεία σοσιαλισμού. Όμως, το πιο παράδοξο όλης της υπόθεσης είναι το γεγονός, ότι στην πράξη μπορεί να μην εφαρμοστεί κανένα από τα τρία πιο πάνω σενάρια, καθώς η Μόσχα, σε τελική ανάλυση, μπορεί να μην επιθυμεί την εφαρμογή κανενός εξ αυτών.

Παρά το ιστορικό αντιπαλότητας, Ρωσία και Τουρκία κατάφεραν να προσεγγίσουν η μία την άλλη σε ένα μικρό σχετικά χρονικό διάστημα και να αναπτύξουν στενές σχέσεις. Υπό αυτό το πρίσμα, θα μπορούσε να διαχωρίσει κάποιος τη μεταψυχροπολεμική περίοδο σε δύο υποπεριόδους. Η πρώτη ξεκινά με τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης και χαρακτηρίζεται από μία ουδετερότητα, έως ψυχρότητα στις διμερείς σχέσεις. Από τη μία μεριά η Ρωσία, έχοντας υποστεί το μετατραυματικό σοκ της διάλυσης της αυτοκρατορίας της, προσπαθεί να επαναβεβαιώσει τον ρόλο της ως «Μεγάλης Δύναμης» και έρχεται σε αντιπαράθεση με μία φιλόδοξη Τουρκία, η οποία παίζοντας το «χαρτί» της πολιτιστικής και γλωσσικής συγγένειας, προσπαθεί να διεισδύσει στην Κεντρική Ασία και τον Καύκασο, περιοχές που η Μόσχα θεωρεί

¹⁵⁹ 13.01.2005, www.izvestia.ru/politics/998763_print, 22.03.2009.

¹⁶⁰ Ιανουάριος 2005, «Ειδικό αφιέρωμα: Το τέλος της Σοβιετικής Ένωσης», Ηλεκτρονική Ενημερωτική Έκδοση «Russia Today», Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων, www.politcom.ru/2003/zloba3016.php, σελ. 11-12.

ως δική της σφαίρα επιρροής. Παράλληλα, η – έμμεση – τουρκική υποστήριξη στους Τσετσένους αυτονομιστές και η – επίσης έμμεση – ρωσική υποστήριξη των Κούρδων αυτονομιστών δεν αποτελεί εποικοδομητικό στοιχείο στην εξομάλυνση των σχέσεων.

Μετά το 1997 – οπότε αρχίζει η δεύτερη περίοδος – τα δεδομένα αλλάζουν. Η Ρωσία, έχοντας αρχίσει να αντιλαμβάνεται τις περιορισμένες δυνατότητές της, αρχίζει να ακολουθεί μία περισσότερο πραγματιστική πολιτική. Η Τουρκία, έχοντας αποτύχει να αποκτήσει την επιρροή που επιθυμούσε στις ασιατικές νεοϊδρυθείσες δημοκρατίες, κινείται προς την ίδια κατεύθυνση. Οι δύο χώρες επιζητούν, λοιπόν, τη συνεργασία στον ενεργειακό τομέα, αλλά και στην αντιμετώπιση της τρομοκρατίας.

Αυτά τα δύο θέματα εξάλλου διαπλέκονται, καθώς οι κυριότεροι αγωγοί της Ρωσίας και της Τουρκίας περνούν είτε μέσα (Μπακού – Νοβοροσίσκ, μέσω Τσετσενίας), είτε πολύ κοντά (Μπακού – Τσεϊχάν και Τουρκικό Κουρδιστάν) στις αυτονομιστικές περιοχές. Η βελτίωση των εμπορικών σχέσεων είναι αποτέλεσμα της πολιτικής προσέγγισης και όχι αιτία της. Όσο εξακολουθούν να είναι καλές οι ρωσοτουρκικές σχέσεις, το διμερές εμπόριο θα εξακολουθεί να κινείται σε ικανοποιητικά επίπεδα. Η απομάκρυνση της Τουρκίας από τη Δύση θα την φέρει αναγκαστικά πιο κοντά στη Μόσχα. Η υποστήριξη των Αμερικάνων στους Κούρδους του Ιράκ και η πιθανή ανεξαρτητοποίησή τους στρέφεται άμεσα εναντίον των συμφερόντων της Τουρκίας, καθώς απειλεί την ίδια την εδαφική της ακεραιότητα. Η Μόσχα, λοιπόν, η οποία δε θα επιθυμούσε την αλλαγή του status quo στην περιοχή – πόσο μάλλον την ίδρυση ενός ανεξαρτήτου Κουρδιστάν υπό αμερικανική επιρροή – φαντάζει αξιόπιστος εταίρος¹⁶¹.

Προτού προχωρήσει, λοιπόν, ο δεσμός Ρωσίας – Τουρκίας, θα πρέπει η τελευταία να αποσαφηνίσει τις προθέσεις της όσον αφορά στην επιθυμία της να διεισδύσει στον Καύκασο και στην Κεντρική Ασία, περιοχές τις οποίες η Μόσχα θέλει πάση θυσία να κρατήσει υπό τη δική της επιρροή. Δεν αποκλείεται πάντως και μία μέση οδός, η οποία μπορεί να πάρει τη μορφή μίας πολυμερούς συνεργασίας. Η πρόθεση της Άγκυρας να συνάψει σχέσεις με τον Οργανισμό Συνεργασίας της Σαγκάης (κράτη-μέλη του Οργανισμού Συνεργασίας της Σαγκάης είναι: η Κίνα, η Ρωσία, το Καζακστάν, το Ουζμπεκιστάν, το Κιργιστάν και το Τατζικιστάν) ενδέχεται να αποτελεί το προοίμιο μίας τέτοιας πολιτικής.

¹⁶¹ Ειδικά και μετά την αλλαγή της στάσης στο Κυπριακό. Ο Πούτιν δήλωσε πως η ρωσική πλευρά «δε νομίζει πως η πολιτική απομόνωση των Τουρκοκυπρίων είναι δίκαιη».

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΑΡΘΡΑ

Βερέμης Θάνος, 1995, *Η Τουρκία σήμερα: Πολιτεία, Κοινωνία, Οικονομική Εξωτερική Πολιτική, Θρησκεία*, Παπαζήσης, Αθήνα

Βερέμης Θάνος, Ντόκος Θάνος (επιμ.), 2002, *Η Σύγχρονη Τουρκία: Πολιτικό Σύστημα, Οικονομία και Εξωτερική Πολιτική*, Παπαζήσης, Αθήνα

Γιαλλουρίδης Χ., 2002, *Σχέσεις Ελλάδας – Τουρκίας: Από τη Λωζάνη έως σήμερα*

Καραγιάννης Μάνος, 2005, *Εθνοτικές Συγκρούσεις στον Καύκασο και την Κεντρική Ασία: Μία Συγκριτική Ανάλυση*, ΕΚΕΜ, Αθήνα

Κουβερτάρης Γεώργιος, Ρουδομέτωφ Βίκτωρ, Κουτσούκης Κλεομένης, Κουβερτάρης Ανδρέας, 2007, *Τα νέα Βαλκάνια: Από τη γεωπολιτική της μετάβασης στην προοπτική της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης*, Ηρόδοτος, Αθήνα

Μαρούδας Λ. και Τσαρδανίδης Χ., 1999, *Πού βαδίζει η Ρωσία; Οικονομικές και Πολιτικές προεκτάσεις της μετάβασης*, Εξάντας, Αθήνα

Μπαρτζινόπουλος Ερρίκος, 2004, *Στρατός και Διπλωματία: Η τουρκική εξωτερική πολιτική από την έναρξη του Ψυχρού Πολέμου*, Σύγχρονοι Ορίζοντες, Αθήνα

Μυριάνθης Μιχάλης Λ., 29.05.2000, "Το μεγάλο παιχνίδι της Κασπίας", *Η Ναυτεμπορική*

Νικολάου Ιωάννης, 1995, *Ο Διάπλους των Τουρκικών Στενών κατά τις Διεθνείς Συνθήκες και την Πρακτική: Από τη Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή στο Νέο Κανονισμό Διέλευσης*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα

Ντόκος Θάνος, 2001, *Ο Γεωστρατηγικός ρόλος της Τουρκίας*, Εκδόσεις Κων/νου Τουρίκη, Αθήνα

Πουρναράκης Ευθύμιος Δ., 1987, *Οι δυνατότητες πολυμερούς οικονομικής συνεργασίας στα Βαλκάνια: Ενέργεια και Μεταφορές*, ΚΕΠΕ, Αθήνα

Σαρρής Νεοκλής, 1992, *Εξωτερική Πολιτική και Πολιτικές Εξελίξεις στην πρώτη Τουρκική Δημοκρατία*, Εκδόσεις Γόρδιος, Αθήνα

Σκαλτσάς Κωνσταντίνος Ι., 1968, *Ο πρόεδρος Γούδρου Ουίλσον και η Κοινωνία των Εθνών*, Θεσσαλονίκη

Σταθάκης Γιώργος, 2004, *Το Δόγμα Τρούμαν και το Σχέδιο Μάρσαλ: Η ιστορία της αμερικανικής βοήθειας στην Ελλάδα*, 1η Έκδοση, Βιβλιόραμα, Αθήνα

Τούντα – Φεργάδη Αρετή, 2000, *Η εξωτερική πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων στο Μεσοπόλεμο*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα

Τσαρδανίδης Χ., 1993, «Η Σοβιετική Ένωση και το Κυπριακό Πρόβλημα 1960 – 1991», Γιαλλουρίδης Χρ., Τσάκωνας Π., (Επιμέλεια), *Η Νέα Διεθνής Τάξη, η Ελλάδα, η Τουρκία και το Κυπριακό Πρόβλημα*, Εκδ.Ι.Σιδέρης, Αθήνα

- Armaoğlu Fahir H., 1973, Πολιτική Ιστορία: 1789 – 1960, Άγκυρα
- Calvocoressi Peter, 2004, Διεθνής Πολιτική 1945 – 2000, Εκδόσεις Κωνσταντίνου Τουρίκη, Αθήνα
- Chase Robert, Hill Emily and Kennedy Paul, 2001, *Τα Κομβικά Κράτη και η Εξωτερική Πολιτική των ΗΠΑ*, Παπαζήσης, Αθήνα
- Deringil Selim (μετάφραση – σχολιασμός Παπαγεωργίου Στέφανος), 2003, Η καλά προστατευόμενη Επικράτεια: Ιδεολογία και Νομιμοποίηση της εξουσίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (1876 – 1909), Εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα
- Dumont Paul (μετάφραση Κασσεσιάν Ιωσήφ Γρηγορίου), 1998, Κεμάλ: Ο δημιουργός της νέας Τουρκίας, Κούριερ, Αθήνα
- Feroz Ahmad, 1993, *The making of Modern Turkey*, Routledge, London
- Kizilyurek Niyazi, 2006, Κεμαλισμός: Η γένεση και η εξέλιξη της επίσημης ιδεολογίας της σύγχρονης Τουρκίας, Εκδ. Μεσόγειος, Αθήνα
- Korçulu Mehmed Fuad, 2001, Οι απαρχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, Παπαζήσης, Αθήνα
- Marx K. and Engels Fr., Κονδύλης Παναγιώτης (Εισαγωγή, Μετάφραση), 1985, *Η Ελλάδα, η Τουρκία και το Ανατολικό Ζήτημα*, Γνώση, Αθήνα
- Lewis Bernard, 2001 – 2002, Η ανάπτυξη της σύγχρονης Τουρκίας, Τόμ. 1 Τα στάδια της ανάπτυξης, Παπαζήσης, Αθήνα
- Lewis Bernard, 2001 – 2002, *Η ανάπτυξη της σύγχρονης Τουρκίας, Τόμ. 2 Όψεις της αλλαγής*, Παπαζήσης, Αθήνα
- Ortaylı İlber, 2004, Ο πιο μακρύς αιώνας της Αυτοκρατορίας: ο Οθωμανικός 19ος αιώνας: Η πορεία προς τον εκσυγχρονισμό, Παπαζήσης, Αθήνα
- Zürcher Erik Jan, 2004, Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΑΡΘΡΑ

Aktürk Şener, September 2006, "Turkish – Russian Relations after the Cold War (1992–2002)", *Turkish Studies*, Volume 7, Number 3

Altstadt Audrey, 1992, *The Azerbaijani Turks: Power and Identity under the Russian Rule*, Hoover Institution Press, Stanford, California

Antonenko Oksana and Pinnick Kathryn, 2005, *Russia and the European Union: Prospects for a new relationship*, Routledge, London

Atabaki Touraj and Zürcher Erik Jan, 2004, *Men of order: Authoritarian Modernization under Ataturk and Reza Shah*, I.B. Tauris, London

Aydin Mustafa, Summer 2004, "Foucault's Pendulum: Turkey in Central Asia and the Caucasus", *Turkish Studies*, Volume 5, Number 2

Bacik Gökhan, June 2004, "Turkey and Pipeline Politics", *Turkish Studies*, Volume 7, Number 2

Bahgat Gawdat, 2002, "Pipeline Diplomacy: The Geopolitics of the Caspian Sea Region", *International Studies Perspectives*, Volume 3

Baranovskii Vladimir and Georgievich Vladimir, 1997, *Russia and Europe: The emerging security agenda*, Sipri, Stockholm

Barlas Dilek, 1998, *Etatism and Diplomacy in Turkey: Economic and Foreign Policy strategies in an uncertain world 1929 – 1939*, Brill, Leiden, The Netherlands

Beloff Max, 1997, *Beyond the Soviet Union The Fragmentation of Power*, Ashgate, London

Berdal Aral, 2001, "Dispensing with Tradition? Turkish Politics and International Society during the Özal Decade, 1983 – 1993", *Middle Eastern Studies*, Volume 5, Number 2

Biryukov Nikolai and Sergeyev Victor, 1997, *Russian Politics in Transition: Institutional Conflict in a nascent democracy*, Aldershot Hants, Ashgate, England

Blank Stephen, 1999, "Every Shark East of Suez: Great Power Interests, Policies and Tactics in the Transcaspian Energy Wars", *Central Asian Survey*, Volume 18, Number 2

Bowker Mike and Ross Cameron, 2000, *Russia after the Cold War*, Longman, Harlow, England

Brovkin Vladimir, 1998, *Russia after Lenin: Politics, Culture, Society 1921 – 1929*, Routledge, London

Casier Tom, 2006, "Putin's Policy towards the West: Reflections on the Nature of Russian Foreign Policy", *International Politics*, Volume 43

Clark John G., 1990, *The political economy of World Energy: A twentieth-century perspective*, Harvester Wheatsheaf, New York

Cooper Leo, 1999, *Russia and the World New State-of-Play on the International Stage*, Macmillan Press Ltd

Dodd Clement Henry, 1992, *Turkish Foreign Policy: New Prospects*, The Eothen Press, Cambridge

Dodd Clement Henry, 1969, *Politics and Government in Turkey*, University Press, Manchester

Duygu Bazoglu Sezer, 1996, "Turkey in the New Security Environment in the Balkan and Black Sea Region", Y. Mastny and R.C. Nation (eds.), *Turkey Between East and West: New Challenges for a Rising Regional Power*, Westview Press

Duygu Bazoglu Sezer, 1997, «From Hegemony to Pluralism: The Changing Politics of the Black Sea», *SAIS Review: A Journal of International Affairs*, Volume 17

Eder M., Yakovlev A. and Çarkoglu A, 2003, *Suitcase Trade Between Turkey and Russia: Microeconomics and Institutional Structure*, Moscow State University, Higher School of Economics, Moscow

Eichengreen B., 1999, *Toward a New International Financial Architecture: A Practical post-Asia Agenda*, Institute for International Economics, Washington D.C.

Fawn Rick, 2003, *Realignments in Russian Foreign Policy*, Frank Cass, London

Fawn Rick and White Stephen, 2002, *Russia after Communism*, Frank Cass, London

Fuller Elizabeth, 1993, "Mediators for Transcaucasia's conflicts", *The World Today*

Goodenough Patrick, 28.05.2003, "We Need a 'Multipolar' World, Russian Chinese Leaders Say", *CNSNews*

Gorodetsky Gabriel, 2003, *Russia between East and West: Russian Foreign Policy on the threshold of the twenty-first century*, Frank Cass, London

Graeme Herd and Akerman Ella, 2002, "Russian Strategic Realignment and the Post-Post-Cold War Era?", *Security Dialogue*, Volume 33, Number 3

Gromyko Andrei, 1980, *Lenin and the Soviet Peace Policy Articles and Speeches*, Progress Publishers

Haggard S., 2000, *Political Economy of the Asian Financial Crisis*, Institute for International Economics, Washington D.C.

Hale William M., 2002, *Turkish Foreign Policy 1774 – 2000*, Frank Cass, London, Portland, Oregon

Hedenskog Jakob, Konnander Vilhelm, Nygren Bertil, Oldberg Ingmar and Pursiainen Christer, 2005, *Russia as a Great Power: Dimensions of security under Putin*, Routledge, London

Hill Fiona, September 2003, "Seismic Shifts in Eurasia: The Changing Relationship Between Turkey and Russia and Its Implications for the South Caucasus", *Southeast European and Black Sea Studies*, Volume 3, Number 3

Hill Fiona and Omer Taspinar, Spring 2006, "Turkey and Russia: Axis of the excluded?", *Survival*, Volume 48, Number 1

Hoagland Jim, 26.09.1994, "US-Russian Summitry: Oil and Gas Fields loom large", *The Washington Post*

Hunter Shireen T., Σεπτέμβριος 1994, «Unwilling Partners: Heydar Aliyev, and the Moscow Connection», *AIM*, τόμος 5, νούμερο 7

Hunter Shireen T., 1994, «The Transcaucasus in Transition, Nation Building and Conflict, *Κέντρο Στρατηγικών και Διεθνών Σπουδών (CSIS)*, Washington D.C.

Isakova Irina, 2005, *Russian Governance in the Twenty-First Century Geo-strategy, Geopolitics and Governance*, Frank Cass, London

Kanet Roger E. and Kozhemiakin Alexander V., 1997, *The Foreign Policy of the Russian Federation*, Macmillan, London

Karasac Hasene, 2002, "Actors of the New 'Great Game', Caspian Oil Politics", *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Volume 4, Number 1

Karpat Kemal, 1985, *Ottoman Population 1830 – 1914 Demographic and Social Characteristics*, University of Wisconsin Press, Madison

Kasim Kamer, 13.10.2004, "Turkey's Foreign Policy towards the Russian Federation", *The Journal of Turkish Weekly*

Kedourie Sylvia, 1996, *Turkey: Identity, Democracy, Politics*, Frank Cass, London

Kedourie Sylvia, 1999, *Turkey before and after Ataturk: Internal and External Affairs*, Frank Cass, London

Kinross Patrick Balfour, 1964, *Ataturk: the Rebirth of a Nation*, Weidenfeld and Nicolson, London

Krikorian Mesrob K., 1977, *Armenians in the service of the Ottoman Empire, 1860-1908*, Routledge, London

Landau Jacob M., 1984, *Ataturk and the modernization of Turkey*, Westview Press, Boulder

Lapidus Gail Warshofsky, 1995, *The new Russia: Troubled Transformation*, Westview Press, Boulder

Laqueur Walter, 1969, *The Struggle for the Middle East: The Soviet Union and the Middle East 1958 – 1968*, Routledge and Kegan Paul, London

Larrabee Stephen and Lesser Ian, 2003, *Turkish Foreign Policy in an Age of Uncertainty*, RAND, Santa Monica

Lo Bobo, 2003, *Vladimir Putin and the Evolution of Russian Foreign Policy*, The Royal Institute of International Affairs, Blackwell, Oxford

Isakova Irina Viktorovna, 2005, *Russian Governance in the Twenty-First Century: Geo-Strategy, Geopolitics and Governance*, Frank Cass, London

Macfarlane S. Neil, 2000, "The 'R' in Bricks: Is Russia an Emerging Power?", *International Affairs*, Volume 82, Number 1

Macfie A. L., 1994, *Ataturk*, Longman, London

MacKenzie John M., 1992, *Popular Imperialism and the Military: 1850 – 1950*, Manchester University Press, Manchester

Maggs William Ward, 1993, "Armenia and Azerbaijan: Looking toward the Middle East", *Current History*

Malcolm Neil, 1996, *Internal factors in Russian Foreign Policy*, The Royal Institute of International Affairs, Oxford University Press, Oxford

Malia Martin, 1999, *Russia under Western Eyes From the Bronze Horseman to the Lenin Mausoleum*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts

Mango Andrew, 1994, *Turkey: The challenge of a new role*, Center for Strategic and International Studies, Praeger, Westport (Washington, D.C.)

McAuley Mary, 1997, *Russia's politics of uncertainty*, Cambridge University Press, Cambridge

Mikoyan Sergo, 1998, "Russia, the US and Regional Conflict in Eurasia", *Survival*, Volume 40, Number 3

Miller William, 1966, *The Ottoman Empire and its successors: 1801 – 1927*, Frank Cass, New York

Miller Alexei I. and Rieber Alfred J., 2004, *Imperial rule*, Central European University Press, Budapest

Mosse Werner Eugen, 1996, *An economic history of Russia: 1856 – 1914*, I.B. Tauris, London

Mufti Malik, 1998, *Daring and Caution in Turkish Foreign Policy*, *Middle East Journal*

Myriantthis M. L., 2000, "Greece at the Oil and Gas Crossroads between Central Asia and Southeastern Europe", Franz-Lothar Altman & John Lampe (eds.), *Energy and the Transformation Process in Southeast Europe*, Bertelsmann Foundation Publishers Guetersloh

Neilson Keith, 2006, *Britain, Soviet Russia and the collapse of the Versailles settlement 1919 – 1939*, Cambridge University Press, Cambridge

Nihat Gokyigit, Summer 1992, «Success of the Black Sea Economic Cooperation Zone and the role of Turkey», *Turkish Review Quarterly Digest*, Volume 6, No. 28

Nizameddin Talal, 1999, *Russia and the Middle East: Towards a New Foreign Policy*, Hurst & Co., London

Omer Faruk Genc Kaya, November 1993, "The Black Sea economic cooperation project: A regional challenge to European integration", *International Social Science Journal*, No. 138

Petro Nicolai N. and Rubinstein Alvin Z., 1997, *Russian Foreign Policy: From Empire to Nation-State*, New York, Longman

Partiler Tunaya, 1956, *Communism and Nationalism*

Pettifer James, 1998, *The Turkish Labyrinth: Ataturk and the new Islam*, Penguin Books, London

Pope Nicole and Pope Hugh, 1997, *Turkey Unveiled: Ataturk and after*, John Murray, London

Pursiainen Christer, 2000, *Russian Foreign Policy and International Relations Theory*, Ashgate, Hampshire, England

Quataert Donald, 2000 (2005 print), *The Ottoman Empire 1700 – 1922*, 2nd ed., Cambridge University Press, Cambridge

Rangsimaporn Paradorn, May 2006, "Interpretations of Eurasianism: Justifying Russia's Role in East Asia", *Europe-Asia Studies*, Volume 58, Number 3

Reid James J., 2000, *Crisis of the Ottoman Empire: Prelude to collapse 1839 – 1878*, Franz Steiner, Stuttgart

Remington Thomas F., 1999, *Politics in Russia*, Longman, London

Robins Philip, 2003, *Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy since the Cold War*, Hurst & Co., London

Rubin Barry and Kirisci Kemal, 2001, *Turkey in World Politics: An Emerging Multiregional Power*, Lynne Rienner, Boulder, London

Rumer Eugene B., 1995, *Russian National Security and Foreign Policy in transition*, RAND, Santa Monica

Sanborn Joshua A., 2003, *Drafting the Russian nation: Military conscription, Total War and Mass Politics, 1905-1925*, Northern Illinois University Press, DeKalb Ill

Sayan Serdar and Zaim Osmar, 1998, «The Black Sea Economic Cooperation Project», *Libby Rittenberg (ed.), The Political Economy of Turkey in the Post-Soviet Era: Going West and Looking East?*, Praeger, London

Sik E. and Wallace C., 1999, "The Development of open-air markets in East-Central Europe", *International Journal of Urban and Regional Research*, Volume 23, No. 4

Skak Mette, 1996, *From Empire to Anarchy, Postcommunist Foreign Policy and International Relations*, St. Martin's Press, New York

Sokolski Richard and Charlick-Paley Tanya, 1999, *NATO and Caspian Security: A Mission Too Far?*, RAND, Santa Monica

Strategic Survey, 2006, "Russia and Eurasia", Volume 106, Number 1

Tareq Ismael and Aydin Mustafa, 2003, *Turkey's Foreign Policy in the 21st Century: A Changing Role in World Politics*, Aldershot, Hants, Ashgate

Tarock Adam, 1997, "Iran and Russia in 'Strategic Alliance'", *Third World Quarterly*, Volume 18, Number 2

Tikhomirov Vladimir, 2001, *Russia after Yeltsin*, Aldershot Hants, Ashgate, England

Trofimenko Henry and Aleksandrovich Genrikh, 1999, *Russian National Interests and the Current Crisis in Russia*, Aldershot-Brookfield, Ashgate, London

Truscott Peter, 1997, *Russia first: Breaking with the West*, I.B. Tauris, London

Urban Michael E., Igrunov Vyacheslav and Mitrokhin Sergei, 1997, *The rebirth of politics in Russia*, Cambridge University Press, Cambridge

Wade R., August 1998, "The Asian Debt-and-Development Crisis of 1997: Causes and Consequences", *World Development*, Volume 26

Wallace C., Shmulyar O. and Berdiz B., 1999, "Investing in Social Capital: The case of small-scale, cross-border traders in Post-Communist Central Europe", *International Journal of Urban and Regional Research*, Volume 23, Number 4

Walker Christopher J., 1991, *Armenia and Karabagh: The Struggle for Unity*, Minority Rights Group, London

Warren M.E., 1999, *Democracy and Trust*, Cambridge University Press, Cambridge

Winrow G., 1998, "Turkey's evolving Role in the Post-Soviet World", Libby Rittenberg (ed.), *The Political Economy of Turkey in the Post-Soviet Era: Going West and Looking East?*, Praeger, London

Yiallourides Christodoulos K. and Tsakonas Panayotis J., 2001, *Greece and Turkey after the end of the Cold War*, Aristides D. Caratzas Melissa International Publications Ltd., New York, Athens

Zhang Yongjin and Azizian Rouben, 1998, *Ethnic challenges beyond borders: Chinese and Russian perspectives of the Central Asian conundrum*, Macmillan St. Antony's College, London

Zubok Vladislav and Pleshakov Constantine, 1996, *Inside the Kremlin's Cold War: From Stalin to Khrushchev*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts

Zürcher Erik Jan, 1999, *Arming the state: Military conscription in the Middle East and Central Asia 1775 – 1925*, I.B. Tauris Publishers, London

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ**ΑΡΘΡΑ**

ΑΠΕ – ΜΠΕ, Βτα, 2009, «Βουλγαρία-Ρωσία: Επιτυχείς οι διαπραγματεύσεις για τον South Stream», *Η Ναυτεμπορική*,
<http://www.naftemporiki.gr/news/static/09/04/29/1657997.htm>

Gorvett Jon, 07.11.2002, “Chechen Question Harms Turkish-Russian Relations”, Eurasia Insight,
<http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav110702a.shtml>

Kasim Kamer, 13.10.2004 “Turkey's Foreign Policy towards the Russian Federation”, *The Journal of Turkish Weekly*, <http://www.turkishweekly.net/articles.php?id=10>

Katik Mevlut, 12.01.2005, “Turkey, Russia Celebrate Trade Ties While Probing An expansion of geopolitical contacts”,
<http://www.eurasianet.org/departments/business/articles/eav011205.shtml>

Matirosoyan Samvel and Mir Ismail Alman, 28.06.2005, “Armenia and Azerbaijan Differ over Russian Base Pull-Out”, *Eurasia Insight*,
<http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav062805.shtml>

Melkumian Hrach, “Military agreement on Russian bases in Armenia takes effect today”, 24.05.2002 <http://www.armenialiberty.org/>
<http://www.armenialiberty.org/section/english/666.html>

Oku Asim, 12.05.2005, “Turkey-Russia Relations Dynamics”,
<http://www.axisglobe.com/article.asp?article=71>

Tüzmen Kürşad, 17.11.2005, “Booming relations, stronger bonds: Turkey and Russia”, *Turkish Daily News*,
<http://www.turkishdailynews.com.tr/article.php?enewsid=27452>

Yinanç Barçın, 06.12.2006, “Turkey-Israel energy talks to focus on multiple pipelines”, *Turkish Daily News*,
<http://www.turkishdailynews.com.tr/article.php?enewsid=61029>

“The Blue Stream Gas Pipeline”, <http://www.gazprom.com/eng/articles/article8895.shtml>

“Turkey-Russia relations”, 09.11.2006
<http://www.euractiv.com/en/enlargement/turkey-russia-relations/article-134083>

<http://www.edc.spb.ru/home.html>

<http://www.edc.spb.ru/conf2002/studenikina.htm>

http://www.rian.ru/rian/index.cfm?prd_id=61&msg_id.html

<http://www.politcom.ru/>

<http://www.politcom.ru/print.php>

<http://www.izvestia.ru/>

http://www.izvestia.ru/economic/974412_print

www.ng.ru/printed/economics/2005-01-13/3_ankara.html

www.ng.ru/printed/world/2005-01-12/6_turkish.html

<http://www.euractiv.com/en/energy>

<http://www.euractiv.com/en/enlargement/turkey-russia-relations/article-134083>

<http://www.fas.org/programs/energy/index.html>

<http://www.fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/econcept.htm>

<http://www.rao-ees.ru/en/>

<http://www.botas.gov.tr>

<http://www.bp.com>

<http://www.eia.doe.gov>

<http://www.energy.gov/>

<http://www.er.doe.gov/>

<http://www.gazprom.com>

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΣΤΙΣ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ

<http://www.unipi.gr/pmsdes>